

SAYI
01

MAKALE

Emperyalizm
ve Devlet Kuramı

Liberal Devletin
Feodal Kökenleri

Erken Dönem Osmanlı Yönetiminin
Kamulaşma ve Devletleşme Süreci

ÇEVİRİ

Dr. Georg Jellinek
Devlet Öğretisi Metodolojisi

SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile
Planlama ve Hayata Bakış

KAMU

HUKUK VE YÖNETİM

TEMMUZ 2024

BOŞ Bırakılmıştır

SAYI
01

MAKALE

Emperyalizm
ve Devlet Kuramı

Liberal Devletin
Feodal Kökenleri

Erken Dönem Osmanlı Yönetiminin
Kamulaşma ve Devletleşme Süreci

ÇEVİRİ

Dr. Georg Jellinek
Devlet Öğretisi Metodolojisi

SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile
Planlama ve Hayata Bakış

KAMU

HUKUK VE YÖNETİM

TEMMUZ 2024

YAYININ ADI	KAMU Hukuk ve Yönetim Dergisi
YIL	2024 CİLT: 1 SAYI: 1, Temmuz 2024
YAYIN SAHİBİNİN ADI	Yerel Yönetim Araştırma Yardım ve Eğitim Derneği adına Ozan Zengin
SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ	Ali Murat Özdemir
YAYIN İDARE MERKEZİ	Ankara
YAYIN İDARE MERKEZİ TEL.	0 312 430 35 60
İNTERNET ADRESİ	https://khydergi.com
E-POSTA	editor@khydergi.com kamudergisi@gmail.com
YAYIN DİLİ	Türkçe
YAYIN TÜRÜ	Yerel Süreli Yayın
YAYINLANMA BİÇİMİ	Temmuz ve Aralık Aylarında Olmak Üzere Yılda İki Kez İnternette Çevrimiçi Olarak Yayınlanır

EDİTÖR Dr. Muammer Ketizmen

EDİTÖR YARDIMCILARI Dr. Göksu Uğurlu, Ar. Gör. Ezgi Nur Türkoğlu Karacaova

YAYIN KURULU Prof. Dr. Birgül Ayman Güler, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Ali Murat Özdemir, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Hamdi Gökçe Zabunoğlu, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Ozan Zengin, Ankara Üniversitesi, Ankara
Dr. Öğr. Üyesi Muammer Ketizmen, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

DANIŞMA KURULU Prof. Dr. Korkut Boratav, (Emekli) Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bilsay Kuruç, (Emekli) Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Örsan Akbulut, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Can Umut Çiner, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Esra Dik, Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan Güneysu, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
Prof. Dr. Yonca İldeş, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Onur Karahanoğulları, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Koray Karasu, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Tuğrul Katoğlu, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Yunus Koç, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Özüğurlu, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Mehmet Yetiş, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Filiz Zabcı, Ankara Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Sonay Bayramoğlu-Özüğurlu, Ankara Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. İ. Bahadır Turan, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa
Dr. Zübeyde Erdoğan-Çelikkın, Ankara

Dergide ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Yerel Yönetimler Araştırma Yardım ve Eğitim Derneği'ni, Yayın Kurulu'nu veya Danışma Kurulu'nu bağlamaz.

İÇİNDEKİLER/ *CONTENTS*

Emperyalizm ve Devlet Kuramı/ <i>Imperialism and State Theory</i> .....1 <i>Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR</i>	1
Liberal Devletin Feodal Kökenleri/ <i>Feudal Origins of the Liberal State</i> .....23 <i>Prof. Dr. Örsan Ö. AKBULUT</i>	23
Erken Dönem Osmanlı Yönetiminin Kanunlaşma ve Devletleşme Süreci/ <i>Legalisation and Statehood Process of Early Ottoman Administration</i> .....31 <i>Prof. Dr. Yunus KOÇ</i>	31
Devlet Öğretisi Metodolojisi – Dr. Georg Jellinek/ <i>Allgemeine Staatslehre</i> – Dr. Georg Jellinek.....51 <i>Doç. Dr. İsmail Bahadır TURAN</i>	51
Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile Planlama ve Hayata Bakış/ <i>Perspectives on Planning And Life with Prof. Dr. Bilsay Kuruç</i> .....67 <i>Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR / Dr. Göksu UĞURLU / Ar. Gör. Kumru PAKSOY</i>	67

BOŞ Bırakılmıştır

Emperyalizm ve Devlet Kuramı¹

Imperialism and State Theory

Ali Murat Özdemir, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuk Ana Bilim Dalı Ankara/Türkiye. ORCID: 0000-0001-8073-2081, alimurat_ozdemir@yahoo.com

Öz

Kapitalizmin küreselleşmesi olgusu en az 35 senedir Eleştirel Uluslararası İktisat Disiplinindeki tartışmaların merkezindedir. Günümüzün emperyalizmi klasik dönem kuramcılar tarafından ifade edilen klasik emperyalist çağla pek çok ortak yana sahiptir. Ancak önemli farklar da bulunmaktadır. Bazı yorumcular bu önemli farkları küreselleşme etiketi altında kavramsallaştırmaya çalışmışlardır. Oysaki elinizdeki çalışma emperyalizmin asıl dinamiklerinin etkin olarak varlığını sürdürdüğü ve dönüşümlerin kapitalist güç ilişkilerinde bir kopuş olarak değil de farklılaşma olarak çalışılması gerektiğini savlamaktadır. Emperyalizmin güncel formunun anlaşılmasındaki güçlüklerle uğraşabilmek için bugün emperyalist öznenin ulus-devlet imparatorluğu olmayıp, iktidarını çeşitli devletler içerisinde bir arada kullanma kapasitesini haiz kolektif bir fail olduğunu, artık din ve yazı değil demokrasi ve insan hakları ihraç ettiğini idrak etmek gerekmektedir. Kapitalizm, küresel ölçekte bulunan kapitalist ulus devletlerin, uluslararası örgütlerin ve şirketlerin basit toplamına indirgenemez. Bu sebeple çalışma günümüzün kanlı ilişkilerini anlayabilmek için Althusserci devlet kuramını ve birinci kuşak düzenleme ekolü başta olmak üzere uluslararası ekonomi politişe Marksist yaklaşımları bir arada kullanarak bir seri hipotezi okurun ilgisine sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Devlet kuramı, Devletin Uluslararasılaşması, Sermayenin Uluslararasılaşması, Azgelişmişlik

ABSTRACT

The globalisation of capitalism has been at the center of the debates in the discipline of radical international political economy for at least 35 years. Today's imperialism has many things in common with the classical imperialism that is perfectly theorised by classical theorists of imperialism. However there are important differences. Some authors have conceptualized these important differences under the banner of term globalization. Yet this study argues main dynamics of imperialism is still effective and the changes should be analyzed not as a break but as a transformation in the system of capitalist power relations. In order to deal with the difficulties in understanding the current form of imperialism, it is necessary to realize that the imperialist subject today is not a nation-state empire, but a collective agent with the capacity to use its power within various states at the same time, and that it no longer exports religion and writing, but democracy and human rights. Capitalism cannot simply be reduced to a sum of capitalist nation states, international organizations and companies currently operating worldwide. For this reason the study shall proceed by employing Marxist theories of state (in Althusserian fasion) and international political economy (mainly works of the first generation of the Regulation School) all together in order to enhance our way of understanding current –and bloody- state of world affairs.

Key Words: Imperialism, State theory, internationalization of the state, internationalization of the capital, underdevelopment

¹ Okumakta olduğunuz yazı *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşırka Dönüşümün Ekonomi Politişe* (İmge Yayınları, 2014) başlıklı derleme kitapta sunulan daha kapsamlı bir çalışmanın güncellenmiş iz düşünümüne denk gelmektedir. (hakem incelemesinden geçmemiştir)

GİRİŞ

Sonuçla başlayalım ve bunu yaparken de iki ayrı nihai bulguyu bir arada verelim: Bir, bugünün emperyalizmi (1838-1945 arasında geliştiği haliyle) klasik dönemin emperyalizminin krizine bir yanıt olarak kolektif bir içerik edinmiştir. İki, kolektif formu içerisinde emperyalizm yapısal bir kriz içerisinde.

Bir: Birazdan krizini ele alacak olduğumuz kolektif emperyalizm, klasik emperyalizmin iki ayrı dünya savaşı ile sonuçlanan krizine bir cevap olarak doğmuştur. 20. Yüzyılın başından bu yana sermaye birikiminin dinamikleri ve bununla beraber kapitalist toplumsal çıkarların temsilini gerçekleştiren yapılar –direnişin kendisiyle birlikte- dönüşmüştür. Amerikan hegemonyasına denk gelen 1945 sonrası dönemde, ulus devletler yalnızca kendileri içerisinde –diğer toplumsal gruplar karşısında- ağırlıklı olarak temsil edilen ulusal sermaye gruplarının çıkarlarını temin eden yapılar olarak tahayyül edilemeyecek duruma gelmişler, dünyanın farklı yerlerinde üretken yatırımlar peşinde koşan sermaye grupları da bir tek ulus devletin imkânlarıyla yetinmeyecek kadar yayılmışlar, içine nüfuz ettikleri toplumların ekonomi ve siyasetine dâhil olmuşlardır.

Kapitalist merkez ekonomilere küresel ölçekte gelir aktarımının esaslı yapıları olarak çok uluslu şirketlerin, operasyon yaptıkları çevresel/yarı-çevresel toplumsal formasyonların işleyişine temsil imkanları bularak dahil olması sonucunu doğuran süreçler, devletin uluslararasılaşması sonucunu doğurmuştur. Söz konusu öznesiz değişim süreci yapısal olduğundan tersinden de okunabilecektir: Çeşitli anlaşmalarla devletin kurumsal mimarisini dönemin uygun yapılarıyla donatmayan (devletin uluslararasılaşması sonucunu doğuracak reformlar yapmayan) ekonomiler kredi bulamayacağından, devletin uluslararasılaşması süreci sermayenin uluslararasılaşması süreciyle birlikte gerçekleşmiştir.

1945 sonrasında ortaya çıkan ve siyasal ifadesini Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (NAFTA) ya da Avrupa Birliği gibi (AB) çeşitli entegrasyon projelerinde bulan karmaşık toplumsal bütünlüklerin (eşitsiz ve bileşik gelişme ekseninde eklenmiş toplumsal formasyonların) sermaye birikiminin küresel merkezine değişmesi etkisi doğurduğu söylenemez ama. 1945 sonrasında küresel karların yeniden üretim döngüsüne girdiği irtibatlı merkezler olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Avrupa bölgesi ve Japonya piyasa içi ve dışı yollardan “dışarıdan” değer aktarımına sahne olmayı sürdürmüşlerdir, en azından 2000’li yılların ilk on senesinin ortalarına kadar.

Yukarıda bahsi geçen ve esas olarak ABD ve Avrupa ekseninde oluşan iktisadi siyasi ve ideolojik bütünlüğün piyasa içi ve dışı yordamlarla gerçekleştirilen (ve her durumda ilgili alanın “dışarıdan” getirilen birikimlere dayalı olan) yeniden üretiminin bütünlük etkisine kolektif emperyalizm diyoruz (bkz. Özdemir, 2014).

Kolektif formu içerisinde emperyalizmi oluşturan düzeneklerin sermaye ilişkisine içkin çelişkileri sürekli olarak erteleme (toplumsal uzlaşmayı üretme, istikrarı sağlama) yordamı, tek kutupluluk ekseninde kendisini direten küreselleşme sürecidir. Bu kapsamda kolektif emperyalizmi, emperyalist devletlerce piyasa içi ve dışı yordamlarla biçimlendirilen ve desteklenen sermaye gruplarının taleplerinin dünya sathında çeşitli kurum ve düzenek dolayısıyla koordine edilen siyasal iktidar(lar)a tahvil edilmesi (aktarılması) sonucu ortaya çıkan etki olarak anlamak da mümkündür.

Kolektif emperyalist faaliyet ağırlıklı olarak Avrupa ve Amerika coğrafyasında yoğunlaşmış bir bloğun/odağın (uyumu, Davos, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO), AB, NAFTA, Birleşmiş Milletler (BM), münferit ulus devletler ve sair siyasi düzeneğin imkânlarıyla sağlanan) kolektif eylemlerinde vücut bulur.

Anılan bloğun *iç çelişkilerden azade olduğu söylenemese de* başta devletler olmak üzere ona vücut veren siyasi düzenekler içerisinde değişen temsil ilişkilerine (ve devlet ve örgüt biçimdeki dönüşümlere) dayalı olarak ortak şiddet tatbik edebilme yeteneğinin olduğu söylenebilir. Söz konusu oluşumu “kolektif emperyalist” olarak adlandırma imkânı da bu kapasiteye dayanmaktadır. Aynı kapasite (faillik durumu)

Kolektif Emperyalizm’i, mevcut kapitalizmin öznesiz düzenleme kipliğinin bir kısmını ifade eden neo-liberalizmden net bir şekilde ayırmaktadır. Yeri gelmişken kolektif emperyalist blok için, geçen beş sene zarfında, söz konusu “ortak şiddet tatbik edebilme yeteneğinin” gittikçe artan arttıkça da taşınması zorlaşan bedellerle sürdürülebildiğini de ekleyelim.

Kolektif Emperyalizm, emperyalizmin güncel formudur.² Kavram, günümüzde klasik emperyalizm kuramları tarafından düşünülemedeki somuta taşınmayacak kadar dönüşmüş olan emperyalist etkinliği yeniden anlamlandırmak ve onun güncel ifadelerini tanımlayıp açıklayabilmek maksadıyla önerilmiştir.³

İki: Kolektif emperyalizm kriz içerisindedir, bir başka deyişle, bugün, küreselleşme süreci olarak adlandırılan pratikler, işleyişleriyle, merkez kapitalist ülkelere (kolektif emperyalist bloğa) dünyanın geri kalanından düzenli olarak değer aktarma işlevlerini *arttırarak* sürdürme kapasitelerini yitirmişlerdir. Bununla bağlantılı olarak, bugün, sermaye birikiminin küresel merkezinin değişmesi, Avrupa ve Amerika olarak adlandırılan alanın dışına çıkması söz konusudur.

Kolektif emperyalizmin krizi yapısaldır, sistemin elindeki araçlarla aşılamaz. Kolektif emperyalist ülkelerdeki toplumsal uzlaşmaların varlığı, “eşitsiz gelişmeye”, “sömürüye”, “rekabet üstünlüğüne” ve tabii son tahlilde “ABD silahlarına” dayanır. Bu haliyle söz konusu uzlaşmaları ifade eden modeller (Avrupa toplum modeli gibi) gerçek anlamıyla küreye yayılamaz, küreselleşemez ancak küre-yerelleşebilir toplumsal olgulardır.

“Küre-yerelleşmenin” “küresel” kısmı, New York ve Brüksel’in egemenliklerini küreselleştirerek (finansallaşma, fikri mülkiyet hakları, emperyalist rantlara el koyma ve sair usullerle) “dışarıya” dayatacakları yatırım planlarının ürünüdür. “Yerel” kısmı da egemenliklerini yitirmiş ulus devletlerin (mikro milliyetçilik vs. sebeplerle) parçalanarak uygun boyutlara indirildikten (ve kendi kendilerini finanse edemez hale geldikten) sonraki hiper-bağımlı hallerinin uygun ismidir. “Sağlıklı” (tek kutuplu) işleyen bir küreselleşme süreci devam edebilseydi, söz konusu “yerelliklerin” ne üretip üretmeyeceği, neye inanıp neye inanmayacağı, nasıl yönetilip nasıl yönetilmeyeceği, New York ve/veya Brüksel tarafından belirlenecekti. Ama olmadı.

Anlaşılabileceği gibi bahsi geçen bu “uzlaşma” modelleri, Avrupa-dışı dünyadan sürekli olarak değer aktarımına (söz konusu aktarımı gerçekleştirebilmek için geliştirilen siyasi, iktisadi ve ideolojik dolaylımlar setine yani kolektif emperyalist faaliyete) dayanıyordu. Kolektif emperyalist toplumlar içinde ve arasında mevcut olup da tehlikeye giren “uzlaş”, var olmak (“demokratik” yordamlarla yeniden üretebilmek) için dışarıdan kesintisiz ve akıl almaz miktarda değer aktarımı gerektiriyordu. Hindistan’ın ve Çin’in sadece yüzde

² Kolektif Emperyalizm terimi ile ulaşılmaya çalışılan teorik maksadı güden akraba terimler mevcuttur. Bunların en başında neo-liberalizm kavramı bulunmaktadır. Ancak [kolektif] emperyalist etkinliğin aktüel neticelerinden küçük bir kısmını açıklamak için istihdam edilen neo-liberalizm terimi, Kolektif Emperyalizm teriminin eş anlamlısı değildir. Neo-liberalizm en geniş anlamıyla piyasaların üretimin koordinasyonunda yegâne unsur olarak belirlediği ve piyasa menfaatinin toplumsal menfaatin önüne geçtiği bir hale, duruma; dolayısıyla öznesiz bir piyasalaşma/metalaşma sürecine gönderme yapar. Neo-liberal politika uygulamalarını talep edenler ya da durdukları yerde “keşfedenler” olacaktır ancak bütün bu münferit talep ve keşifler yapısal bir dönüşümün etkisine bağlı olma nedeniyle bir fail teşkil edemeyecek kadar dağınıktır. Neo-liberalizm terimi aynı anda benzer sınıf etkileri üreten bir seri politikanın ortak adı olduğu da su götürmez. Ancak ikinci anlamıyla ele alındığında dahi neo-liberalizm terimi emperyalist etkinliğin (klasik emperyalizm çağına göre bir hayli muğlaklaşmış olsa bile) failine, tikel sermayelerin devlet iktidarını kullanabilme kapasitesine, piyasa dışı şiddetin amaç yönelimli tatbikine gönderme yaptığı söylenemez. Oysaki emperyalizm dediğimiz şey devlet iktidarının istihdamı ile elde edilen sonuçları da içerir. Daha da ötesine gidebilir, devlet biçiminin içerdiği şiddet dahi emperyalizmin kapsamına sokulabilir.

³ Terim Marksist kurama aittir. Ancak terim okumakta olduğunuz çalışma kapsamında adı geçen kuram içinden yazıp da bu terimi kullanan diğer araştırmacıların kullandığından farklı, özgün bir anlamı haizdir (Yazıda kullanıldığı haliyle kolektif emperyalizm kavramının teferruatlı tartışması için bkz. *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrıka Dönüşümün Ekonomi Politikası*, İmge Yayınları, 2014). Bir devletin birden ziyade sermayenin faaliyetine ve münferid sermaye gruplarının da birden ziyade devletin operasyon sahasına gereksinim duyması fikri Panitch ve Gindin (2004, 2005a, 2005b), devlet kuramı hakkındaki yorumlar Althusser’e (2003), Jessop’a (1990), az gelişmekte olan devletlerin uluslararası işbölümü içerisindeki yerleri Lipietz’e (1987) ve Aglietta’ya (1983), şirket formu, rekabet, toplumsal sermaye gibi meseleler ise (asıl sahibi olan Marx’tan gayri) Milios ve Sotiropoulos’a (2009), bütün bu adı geçen yazarların kuramsal yaklaşımlarının özgün eklenmesi ve arada geliştirilen bir seri düşünce de *Beytepe Ekonomi Politik Çevresi* olarak ortak etkileşimimize ve başka şeylere (yazarlara, olaylara, hocalara vs.) bağlanabilir. Atladığım hususlar olacaktır, affedilsin. Nihayetinde burada kullanılan söylemin mucidi, sahibi, kiracısı vs. değil basit bir taşıyıcısıyım.

yirmisi Avrupa standartlarında yaşasaydı dünyanın doğal kaynaklarına ne olurdu, bir düşünün. Bu öneri yayılmazdı, yayılsa (medeni ülkelerin) “dışarı” dediğimiz şey (Avrupalı ya da Avrupa kökenli olmayan insanlar) dünyanın doğal kaynaklarını bitirirdi. Bu nedenle, söz konusu uzlaşımın temelde emperyalist kazançlara dayalı olması ve bunun da sürdürülemez duruma gelmesi nedeniyle kolektif emperyalizmin krizi yapısaldır.

Günümüz emperyalizmini ve krizini anlamlandırmak ve açıklamak amacıyla yürütülen soruşturmaların aynı anda iki kulvarda/şeritte birden ilerlemeleri gerekmektedir. Bunlardan ilki sermaye birikiminin dinamikleri üzerine yapılan/yürütülen araştırmaların kulvarıdır. Bu ilk kulvar, kendi dönemlerinde (Yirminci Yüzyılın ilk yirmi senesi) geçerli olan dinamikleri kurama aktarabilme başarısını gösteren ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerle yüzleşebilecek potansiyellerden mahrum kalmış olan klasik emperyalizm kuramlarının koştuğu kulvardır. İkinci kulvar devlet kuramının/teorisinin ilerlediği parkura aittir. Günümüz emperyalizminin ve krizinin anlaşılmasında bu ikinci kulvarın sunduğu katkının önemi esastır. Bir başka deyişle emperyalist etkinliğin bir ya da birden ziyade devletin (çoğu kez koalisyonlar biçiminde örgütlenen) iktidarına dönüşen sınıf talepleriyle bağlantısını kurabilmek için devlet kuramının sunduğu imkânların değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu iki kulvar araştırıldığında okumakta olduğunuz yazının sonucu yerine geçebilecek bir “tarihsel toplumlar için kısıtlar ve imkanlar” bölümü oluşturmak mümkün olabilecektir. Ancak bu son bölüm, bölümün kendisi bir başka makale konusu oluşturduğu için hakkıyla oluşturulamayacak, kısa bir girişle iktifa edilecektir.

1. SERMAYE BİRİKİMİNİN DİNAMİKLERİ ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN KULVARI

Bu başlık altında kapitalist toplumlarda sermaye birikim sürecinde etkin olan husus ve kavramlar, “devletin uluslararasılaşması” dediğimiz olguyu yorumlamamızı kolaylaştırmak amacıyla seçici olarak incelenecektir. Bu inceleme pre-kapitalist toplumsal ilişkilerin özgül bir şekilde iktidarı biçimlediği toplumlarda bulunmayan şeyi anlamak, dolayısıyla stratejik hammadde satıcılarında iktidar ilişkilerinde hesaba doğrudan katılmayan unsurları tespit etmek açısından da önemlidir. Anılan maksada ulaşmak için öncelikle sermayenin toplumsal/sosyal boyutu vurgulanacak, ardından kısaca sermayenin para formunu gündeme getiren koşullar irdelenecektir. Bu iki husus tetkik edildikten sonradır ki asıl amacımız olan “sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinde, sermaye grupları için beliren (ulusal ya da uluslararası) akış kanallarını (yapısal koşullar tarafından belirlenen hareket imkânlarını)” ve emperyalizm dönemselleştirilmesi olgusunu (kolektif emperyalizme geçişi) inceleyebileceğiz.

1.1. Toplumsal Sermaye

Önce sosyal sermaye kavramını inceleyelim. Marx kolektif sermayenin bireysel sermayelerin basit toplamı olmadığını vurgulamaktaydı. Ona göre kapitalist sistemi oluşturan ilişkilerin zorlayıcılığından/nesnelliklerinden sadır düzenlilikler kapitalist ekonomi ve toplumu bütün olarak etkilemekteydi. Bu etki sistemin tikel unsurlarının cevap vermek durumunda kaldığı müdahaleler biçiminde kendisini açığa vuruyordu. Sistemi oluşturan düzenli ilişkilerin ve bunlardan mütevellid etkilerin görünmezliğinde, toplumsal ilişkilerin taşıyıcıları, kendi iradeleriyle seçimler yapan özneler gibi algılanmaktaydı. Ekonomiyi bireysel kapitalistlerin faaliyetine indirgeyen kuramlar düzenli ilişkilerden kaynaklanan etkilerin anlaşılması için gerekli teorik üretim araçlarını barındırmadıklarından, anılan algının Burjuva söylemlerinin kullanıldığı her yerde açığa çıkacağı söylenebilir.

Diğer yandan Marx’a göre, kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan zorunluluklar (ya da bu ilişkilerin sınırladığı hareket alanı içerisinde yapılan “keşifler”), kendilerini bireysel sermayelerin harici hareketinde açığa vurmaktaydı. “... kapitalist üretimin gelişmesi, belli bir sanayi koluna yatırılan sermayenin sürekli bir şekilde artmasını zorunlu kılar ve rekabet, kapitalist üretimin özünde yatan yasalatı, dışarıdan

gelme zorlayıcı yasalar olarak *tek tek her kapitaliste kabul ettirme durumunda bırakır*” [italikler yazara ait] (Marx, 1986:609).

Üretici birimlerin karşılıklı ilişkilerini biçimlendiren, onları bir ve aynı nesnel ilişkiler seti karşısında irtibata geçiren kavram “toplumsal/sosyal sermaye”dir. Kapitalist ekonomiyi biçimleyen nedensel ilişkiler, *girişimciler toplamını sosyal sermaye haline getirir* ya da tersi: *Üreticiler ancak böyle bir yapı içerisinde kapitalist adını alabilirler*. Bir başka deyişle bu ilişkiler, bireysel sermayeleri kendi üzerlerinde biçimleyici etki üreten bir iktisadi sistem içerisinde konumlandırır. Sermaye ancak bu şekilde somut tarihsel bir ilişki olarak sömürü ve tahakkümü üretir; üretim noktasıyla buluşur. Öyleyse bir bütün olarak kapitalist ekonomi düzeyinde sermaye kavramı sosyal sermayedir. Bu kapsamda bireysel kapitalist girişimci değil, sermaye ilişkisinin taşıyıcısı haline gelir. Sosyal sermaye eksikliği stratejik hammadde satıcısı toplumsal formasyonlarda mevcut büyük işletmelerin bu ülkelerin kapitalistleşmesinin göstergesi olarak okunmasını imkânsız hale getirir.

Bireysel sermayeler kendi üzerlerinde biçimleyici etki üreten, siyasi-iktisadi ayırımına dayanan kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde konumlanmadıklarında ya tüccar sermayesi gibi pre-kapitalist değerlendirme biçimleri içinde var olurlar ya da bankalar ve büyük devlet fonları gibi kredi kuruluşları üzerinden –ezici çoğunluğu- uluslararası boyut taşıyan hukuki işlemler dolayısıyla kapitalist üretim ilişkileri alanına girerler. Böylelikle, kamu iktidarının kullanılması suretiyle, ilgili toplumun kolektif varlıkları üzerinden (vergiler ya da doğal tekellerden kaynaklanan gelirlerden) edinilen, iflas müeyyidesine tabi olmayan ve özel mülkiyete tahvil edilen servet, devlet fonları ve benzeri kurumlar aracılığıyla, kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu ilişkiler dünyasına sokulur. Söz konusu servet kapitalist dünyanın kurallarına bağlı olmadan edinilmiştir ama içine girdiği toplumsal ilişkiler nedeniyle bu dünyanın kurallarına tabi olarak hareket edecektir. Ancak onların kapitalist üretim ilişkileri alanına girmeleri, onları *tarnak içinde sermaye olmaktan, bir başka deyişle yeniden üretim süreçlerinde geçerli kapitalizm dışı normların etkisinden kurtarmaz*. Başka bir deyişle değer üretimi (ve buna el koyulması) sürecinin kendisi dolaşım alanında iz bırakacaktır. Söz konusu iz “mükemmelen kapitalist olmayan ancak kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ekseninde biçimlenen bir dünyada” işleyen değer yasasını “ideal kapitalist dünyada” işleyen değer yasasından ayıracaktır: İkincisi emperyalizm olgusunun gizlenmesine, birincisi de okunmasına yarayacaktır. Bu yolla emperyalist rantların, fikri mülkiyet hakkına dayalı talanların, finanslaşma sürecinin emperyalist etkilerinin ve sair iktidar yordamlarının kapitalist üretim ilişkilerinin genişletilmiş yeniden üretimi üzerindeki etkisi kuramsal hesaplara aktarılabilir.

Siyasi ve iktisadi iktidarı birleştiren (ilgili toplumların kolektif varlıklarını bireysel piyasa işlemlerine tahvil eden) yönetici/kapitalist sınıf oluşumu gözlemlediğimiz ve ileride ele alacak olduğumuz Körfez bölgesinde olan budur. Körfez yönetici/kapitalist sınıf üyeleri, sadece doğal tekellerin sunduğu imkânları değil, “kendi girişim maliyet ve risklerini kamusallaştırma kapasitelerini” ve “hisse senetlerini tam anlamıyla metalaştırmadan (şirket hisselerini uluslararasılaştırmadan) faaliyet gösterebilme yeteneklerini” de oyuna sürmekte; kriz içerisindeki Batılı grupların nihayetinde küresel mali dolaşımın yapısını değiştiren bu eşitsiz oyuna (tarafların aynı kurallarla tabi olmadıkları maça) -2000’li yıllar öncesinde olduğu gibi- rıza göstermelerini beklemektedirler.

1.2. Rekabet

Sosyal sermayenin bir parçası olan işletmeleri kontrol edenleri toplumsal bir sınıf olarak bütünleştiren kurum rekabettir. Rekabet birinden ayrı kapitalist girişimcileri (bireysel sermayeleri) kendilerini bir sınıf olarak inşa etmeleri ve sosyal sermaye olarak işlev görmeleri için zorlar. Bireysel sermayeler yapısal karşılıklı bağımlılıkları dolayısıyla emek karşısında birleşik bir toplumsal güç haline gelirler. Rekabet bir yandan ilgili sektörler içerisinde oluşur ki bu ilgili toplumsal formasyon dahilinde piyasa değeri ve fiyatını oluşturan etkiler

üretir.⁴ Bu bağlamda bireysel sermayeler artı-değer edinimini belirli bir düzeyde tutmaya ve dahi bunu aşmaya zorlanırlar.

Rekabetin tebarüz ettiği diğer düzlem kapitalist üretimin bütününe içerir. Bu düzlem, sermayenin bir sektörden diğerine ve bir ekonomik bölgeden ötekisine hareketliliğini sağlar. Söz konusu hareketlilik pre-kapitalist ilişkilerden kaynaklanan ve yukarıda belirtildiği gibi kapitalist üretim ilişkilerine dâhil olabilmek için uluslararasılaşma zorunluluğu ile karşı karşıya kalan serveti de kapsar. Rekabet sermayenin kendisiyle ilişkisidir. Bu nedenle Hilferding’te ya da tekelci devlet kapitalizmi kuramında öngörüldüğünün aksine, bütünüyle ortadan kalkması düşünülemez.

Ortalamanın üzerinde kar oranına sahip girişimler (tekeller), bir hammadde kaynağı üzerindeki dışlayıcı hâkimiyet; pre-kapitalist toplumsal formasyonlarla kurulan siyasi/stratejik ilişkiler ya da emek verimliliğini sağlama becerisi gibi nedenlerle, her zaman gündemdedirler. Ancak bu tekelleri serbest rekabetin karşıtı olarak tanımlamak mümkün değildir. Aksine bu girişimler her durumda serbest rekabetin içinde şekillenirler. Üretkenliğe dayalı tekeller her zaman karşı girişimlerin baskısı altında olacaktır.

Doğal kaynaklar üzerindeki tasarruftan doğan ya da siyasi/stratejik ilişkilerden beslenen tekeller her durumda yere çakıldır. Birleşik bir enerji piyasasının oluşuyor olduğunu düşündüğümüzde bile rekabetin işlediğini savlayabiliriz (Bina, 2013). Doğal tekeller rakiplerinin teknolojik atılımlarına, alternatif üretebilme kapasitelerine ya da siyasal iktidarın kullanımından kaynaklanan müdahalelerine açıktırlar. Siyasal iktidarın kullanımından kaynaklanan müdahaleler, emperyalist rantlara yol açtıkları kadar, kapitalizmin pür hallerinin mevcut olmadığını her daim hatırlatırlar. Bu durum, değer yasasının, işlerken, ideolojik ve siyasi yanı ağır basan toplumsal ilişkilerin müdahalesine açık hale geldiğini ancak siyasi ve ideolojik yanı ağır basan toplumsal ilişkilerin de (dışarıdan) nasıl değer yasasından etkilendiklerini anlamak için fırsatlar sunar.

Sayılanlar da sermayenin yeniden üretimine bağlı olarak kapitalizmin yeniden üretimini –eşitsiz gelişmeye yol açacak şekilde- sağlarlar. Eğer tekelci ve rakipleri ayrı devletlere ait iktidarları kullanıyorlar ise bu durumda çekişme uluslararası bir mahiyete bürünür.

Kolektif Emperyalizm tek kutuplu bir dünyada az sürtünmeyle işliyorsa çekişmenin İkinci Dünya Savaşı öncesindeki biçimleri önemini yitirir. Ancak günümüzdeki gibi yapısal küresel kriz ortamlarında -ulus devlet imparatorlukları arasında olmasa da- bu sefer bloklar arasında silahlı rekabet (emperyalist rant paylaşım mücadelesi) söz konusu olabilecektir.

Özetlersek, her tek el –er ya da geç- ya karşısına alternatif kaynaklarla çıkan ya da kendisini ele geçirmek için başka yerlerden harekete geçirdiği (piyasa içi ya da dışı) kaynaklarla güçlenen bir rakip bulacaktır.

Tekrar edelim: Kapitalist rekabet yapısal bir süreçtir. Söz konusu yapı iktisadi yanı ağır basan toplumsal ilişkilerle sınırlanamaz. Rekabet bireysel sermayelerin bir arada var olmalarını ve sosyal sermayeyi teşekkül etmelerini sağlayan yasaların bütünlüğünü ifade eder. Kısacası tek el serbest rekabetin kavramsal karşıtını oluşturmaz.

1.3. Para Sermaye

Bu yazı kapsamında ele alınacak olan P-M-M1-P1 döngüsünü ve “hammadde üreticisi toplumlarda sermaye ilişkisinin sınırlılık ve imkânlarını” anlayabilmek için para sermayenin basitçe bir miktar paraya denk gelmediğini belirtmek gerekmektedir. Bu kapsamda, ilgili toplumsal formasyonlar içerisinde kamu kesimi ya da şirketlerin ellerinde önemli miktarlarda para bulursa bile, paranın kendiliğinden kapitalist üretim

⁴ Ancak rekabet dövizler arası farklılık başta olmak üzere çeşitli yapısal engellerin mevcudiyeti nedeniyle kendiliğinden uluslararası düzlemde ortak bir kar oranına evrilmez.

ilişkilerinin derinleşmesine ve sermayenin *emek üzerindeki gerçek tahakkümü*⁵ olarak betimleyebileceğimiz durumun gerçekleşmesine yol açamayacağını belirtelim.

Toplumsal sermaye bahsinde gördüğümüz gibi, paranın kapitalist yatırımın bir aracı (yani sermaye) işlevi görebilmesi için toplumsal yapıların bütünüünün onun böyle (bu maksatla) kullanılmasını mümkün kılması gerekir. Bir başka deyişle paranın sermaye işlevi görebilmesi için onun kapitalist piyasa koşullarında emeğe, hammaddeye, enerjiye ve makine alımına harcanabilmesi, para sermayenin meta sermayeye dönüşebilmesi ya da bu imkânların bulunduğu toplumsal formasyonlarla mali dolaşım üzerinden eklenilebilmesi esastır. Ancak bu dahi yetmez. Para sermayenin temsilcisinin çağdaş normlara uygun şekilde biçimlenmesi ek bir koşul olarak karşımıza çıkar. Bu son cümleden kasıt şirket formudur.

1.4. Şirket Formu

Büyük şirketler (şirket formu) sadece tüzel kişiliği haiz bir varlık olarak meta üretmekle kalmazlar, onlar meta üretici kapasitelerini (artı-değer temellük edebilme potansiyellerini) *piyasanın yaptırımlarına sunabilecek şekilde* örgütlenirler. Piyasa yaptırımlarına açık olabilme koşulu, şirketlerin yalnızca meta üreticisi olmayıp aynı zamanda hisse senedi ve buna bağlı olarak marka (ileride de üretim yapıp piyasada geçerli oranda ya da bunun üzerinde artı-değer temellük edebileceği yönünde bir kanaat hâsil edebilme potansiyeli) satıcısı olmaları sonucunu doğurur. Görülebileceği gibi bir şirketin değeri onun biriktirdiği değer toplamına (ölü emeğe) değil, bir beklentiye (gelecekte de piyasa normlarına uygun üretim yapabilme beklentisine) dayanmakta olup, maddi olmayan unsurların ağırlığında biçimlenir. Şirketler iki türde kâğıt üretirler. Bunlardan ilki şirkete devredilen para sermayenin belgesi/kanıtı olmak işlevini gören -çoğu ülkede kıymetli evrak niteliğini haiz- kağıtlardır. İlk gruptaki kağıtlara (tahvillere, senetlere) mündemiç haklar vadesi geldiğinde (faiziyle birlikte) talep edilir. Bunlardan ikincisi ise hisse senedi biçimindeki para sermayedir. İkinci grup gelecekte de piyasa normlarına uygun üretim yapabilme beklentisine endekslidir. Girişimin piyasalar tarafından belirlenen başarısı ekseninde değer kazanır ya da kaybederler.

Tekrar edelim, bir şirket yalnızca mal satmaz. O ürettiği metanın ve bu iş için istihdam ettiği makine, enerji ve hammadde stokunun basit toplamı değildir; o bunlarla birlikte ve bunlardan daha önemli olarak bir üretim (sömürü) potansiyelinin de satıcısıdır. Şirketin değeri -bir ölçüde- ideolojik yanı ağır basan ilişkiler tarafından belirlenir. Şirketin dokunulmaz (maddi olmayan) varlığının (marka değerinin) diğer varlıkları yanında hesaba katılabilmesinin koşulu, hisselerinin borsalarda işlem görmesidir. Devam edelim: Borsalarda işlem görme koşulu bu işlemlerin uluslararası sermayeye açık olması koşuluyla tamamlanır. Eğer bir şirketin hisseleri, kendi iktisadi pozisyonlarını piyasaya değil de siyasete ve ideolojiye dayandıran sınırlı bir zümreye açarsa, o şirket maddi olmayan unsurlarıyla uluslararası kapitalist sisteme dâhil olamaz -tabii bu alandaki açığı siyasal iktidarı kullanarak kamusal varlıkları bireysel mülkiyete tahvil edebilme kapasitesini kullanarak kapatabilir-

Bu son durumda para sermaye meta sermayeye dönüşse bile, paranın ve üretilen metanın mevcudiyeti ilgili yönetici/kapitalist sınıfların uluslararası iş bölümüne sermayenin tam temsilcileri olarak katılımını engeller. Onların mevcudiyeti uluslararası finans çevriminin fonlanmasından (para sahibinin bu çevrime

⁵ Emegın sermaye ilişkisine tam içerilmesi ya da bu ilişkinin kapsayıcılığına tabi hale gelmesi durumu (*reel subsumtion of labour*) onun sermaye karşısındaki dolaylı ya da biçimsel tabiiyetini (*indirect/formal subordination*) takip eden aşamadır. Endüstriyel devrim sonrasında emekçinin makinenin uzantısı haline gelmeye başlamasıyla gündeme gelen tam içerilme durumu, -sınıf mücadelesinin etkisiyle- bir süreç içerisinde yavaş yavaş aşırı çalışma saatlerine dayanan mutlak artı değer sömürüsü yerine emek verimliliğinin artırılmasına dayanan görelî artı-değer sömürüsünü gündeme gelmiştir. Yirminci yüzyılın başlangıcından bu yana tam içerilme durumu emegın işyerinde sermayenin buyruğu altında görelî artı-değer üretimine yöneltilmesi stratejisiyle karakterize edilmektedir. Ancak bu saptama aşırı düşük ücretlerle kadın ve çocuk emeği istihdamının (mutlak artı-değer ediniminin) küresel ölçekte bittiğini ya da Batı sınırları içerisinde gözlenemeyeceği iddiasını içermez. Gerçek tahakküm kapitalist üretim ilişkilerinin ilgili toplumlarda belirleyici olmanın ötesine geçerek derinlere nüfuz etmesini de gerektirdiğinden salt emek süreciyle ilgili bir terim değildir. Okumakta olduğunuz kitapta da gerçek tahakküm bu ikinci (geniş) anlamıyla kullanılmaktadır.

rantiye olarak katılmasından), mamul mallar ve ihaleler için piyasa yaratılmasından ve hammadde piyasasının şekillendirilmesinden öteye bir anlam ifade etmez.

Burada ortaya konulan tezin, yönetici (tırnak içinde kapitalist) grupların pre-kapitalist mülkiyet haklarının korunduğu ekonomilerin uluslararası işbölümüne katılmayacağı iddiasını barındırdığı düşünülmemelidir. Anlatılmak istenen zümre mülkiyetine dayalı kapitalist üretimin her durumda pre-kapitalist ilişkilerin mevcudiyetini koruyup yeniden üreteceği, ilgili siyasi formasyonların mevcudiyetinin de -uluslararası rekabet gücüne dayanmaksızın- siyasi ittifaklara bağlı olacaktır. Değerin üretim sürecinde kullanılan yöntemin “ızı” kalıcıdır. Bu tür ittifakların gücü sermaye gruplarından kaynaklanan taleplerin (sermayenin yeniden üretimi sürecinde doğan engellerin) gücü karşısında sürekli olarak sınırlanır. İki kutuplu bir dünyada daha kalıcı hale gelirler.

Gelinen noktada büyük şirketlere ait bir diğer özelliği vurgulamak gerekir: Meta ya da hizmet üretim işlevi gören sermaye ile bunların kredilendirilmesiyle uğraşan sermaye arasındaki ayrım. Ekonomi-politik yazınında üretken/işlevsel olarak adlandırılan sermayenin kredilendirme işlevini gören sermayeden esaslı olarak ayrı olduğuna ve farklı sınıfsal ittifaklara girebileceğine yönelik sağlam bir inanç bulunmaktadır.

Tekelci Devlet Kapitalizmi, *Monthly Review*, Bağımlılık Okulu ve benzer çevreler, üretken sermayenin rantçı (kredi veren) sermaye karşısında küçük üreticiler ve işçilerle birlikte davranabileceğini ima eden ya da açıkça ortaya koyan stratejilere teorik ev sahipliği yapan ekollerdir. Oysaki yukarıda sunulan çerçeve içerisinde bakıldığında, hisse senedi olarak, tahvile veya senede yatarak (dönüşerek) para (ödünç) veren (kredi sağlayan) kapitalistlerle, buradaki değeri üretim sürecine sokan kapitalist arasındaki ayrımın bir ve aynı değerlendirme sürecinin aşamalarını oluşturduğu kolaylıkla görülebilecektir.

Açıklayalım: Kredi veren kapitalistin elindeki kâğıtlar, taşıyıcılarının para sermaye üzerindeki mülkiyetini korumaya devam etmektedirler. Üretken sermayenin temsilcisi olan kapitalistler parayı sermaye olarak kullanma hakkını edinseler de onun mülkiyetini edinemezler. Kredi veren kapitalistin elindeki kâğıt bir senet ya da tahvil ise zamanı geldiğinde –üretken kapitalistin girişiminden ve bunun başarısından bağımsız olarak- alacağını isteyecektir. Diğer yandan, kredi veren kapitalist kendi menfaatini hisse senedi olarak korumuş ise şirketin muvaffakiyetine bağlı olarak bir kazanç elde edecektir. Bu durumda kredi veren kapitalist yasal malik, krediyi kullanan kapitalistler de yöneticilere denk gelecektir.

Diğer yandan sermayenin uluslararasılaşması sürecinde krediyi kullanan ile veren arasındaki ilişki bir ve aynı ekonomi içerisindeki kredi veren-kullanan ilişkisinden farklı sonuçlar doğurabilir. Bu son durumda değerlendirme süreci açısından aynı sürecin parçalarını oluşturan kapitalistler kendi etkilerini taşıyan siyasal karar alma mekanizmaları içerisinde her durumda eşgüdümlü kararlar alınmasının garantisi olamayabilirler. Daha başka bir ifade ile aynı blok içerisinde bulunan kapitalistlerin (örneğin Atlantik ittifakı) siyasal karar alma mekanizmaları içerisinde eşgüdümlü kararlar üretme kapasiteleri yüksek olabilecek iken, farklı bloklar içerisinde bulunan kredi veren-kullanan ilişkileri (ABD’li kapitalistler ile Çinli ortakları arasındaki ilişkiler) kesintilerle sürmek durumunda kalabileceklerdir. İki kutuplu bir dünyada söz konusu uyumsuzlukların, etkilerinin her zaman doğrudan kredi alan ve verenler üzerinden okunamayacağı, ciddi sonuçlar doğurmaları da beklenebilecektir.

1.5. Yeniden Üretim

Sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinde sermaye grupları için beliren akış kanallarını (yapısal koşullar tarafından belirlenen hareket imkânlarını) üç ayrı başlık altına toplamak mümkündür. Böyle bir inceleme bize devlet içerisinde temsil edilen tekil kapitalistlerin güncel taleplerini, aynı kişilerin sınıfsal konumlarıyla bağlantılandırabilme imkânları sunar.

Buna göre sermaye:

a-gelecekte üretilecek artı-değere yönelerek (üretken sermaye formunda);

b-geçmişte üretilmiş bulunan artı-değere yönelerek (genellikle küresel ölçekli özelleştirme furyaları esnasında edinilen birikimle);

c-daha önceden alım-satıma konu olmamış, dolayısı ile metalaşmamış varlıkların bulunduğu alana girerek genişler.

Bu genişleme devlet iktidarının kullanımını -dolayısıyla talep sahiplerinin devlet içerisindeki temsillerinin artırılmasını ve devlet biçiminin devlete yöneltilen taleplerle bağlantı içerisinde sürekli yeniden belirlenmesini gerektirir. Bu nedenle genişlemenin unsurlarını dikkatle analiz etmek gerekmektedir.

İlk unsur (a şıkkı), genişleme, duraklama, kriz ve yeniden genişleme döngüsünden müteşekkil çevrimlerle birlikte dönüşen üretim etkinliğine ve sermayenin bu etkinliğe bağlı dolaşımına tekabül eder. Sermaye bir önceki kriz evresinden (kimilerine göre merkezileşerek ve yoğunlaşarak, kimilerine göre devlet iktidarının kullanılmasıyla sınırlı olmayan yeni düzenlemelerin sunduğu imkânlarla yeniden biçimlenerek) çıktığında yeni bir genişleme evresine girer.

Sermaye ilişkisine bir *telos* (önbelirlenmiş maksat) atfetmeyeceksek, bunun her zaman böyle olmak durumunda olmayacağını –ancak bugüne kadar hep böyle olduğunu- da belirtmeliyiz. Bu uyarıya ek olarak sermayeyi bir özne olarak düşünmemek gerekliliğini sunalım. Sermaye kendi etkisine dayalı olarak tahayyül edebileceğimiz öznesiz bir süreç, bir başka deyişle, birbirinden bağımsız sayısız üretici etkinliğin gündeme getirdiği taleplerin toplam (sınıfsal/toplumsal) etkisine denk gelir. Bir sonraki alt-bölümde bu taleplerin devlet denilen yapılaşmış ve biçim-belirlenimli ilişkiler alanı içerisinde sürekli temsilinin sermaye ilişkisinin kurucu unsurlarından olduğunu (devlet ve sivil toplumun hiçbir zaman birbirinden bütünüyle ayrı düşünülmemeyeceğini ancak bu ikisinin hukuksal biçimler aracılığıyla analitik olarak ayrı kalmasının kapitalist toplumsal formasyonların temel özelliği olduğunu) göreceğiz.

Sermayenin genişlediği dönemlerde, bu genişlemenin belli başlı sektörlerde elde edilen yüksek karlara dayandığını saptayabilmekteyiz. Yine, bir seri (finansal, siyasi, hukuki ve bilimsel-teknolojik) dönüşüme bağlı olarak, bu karların belirli merkezlerde para sermaye formunda yoğunlaştığını, -geçen yüzyılın başı gibi erken bir tarihte bile- para sermayenin kontrolünün üretken sermayenin kontrolüyle neticelendiğini biliyoruz.

Sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini P-M-M1-P1 (P=para sermaye, M=meta sermaye, M1=emek sürecine girerek yeni bir biçim kazanmış meta sermaye, P1= satış yoluyla üretimi esnasında kullanılan emek gücünün verili bir toplumsal düzeye eşit olduğu ispatlanmış olan M1'in yeniden para formuna –ve çoğu kez ilk durumdan daha fazla bir değeri temsil ederek- bürünen halı) olarak şematize edebiliriz. Buna göre, para formundaki sermaye P-M evresinde “iş gücü”, “enerji”, “eskime” (her bir ürüne makine stokundan eskime yoluyla geçen değer) ve “hammadde”ye dönüşecek (böylelikle “M” (meta) formunu edinecek); sonra M-M1 evresinde üretimin diğer unsurlarını bir araya getiren emek gücünün katkısıyla (ve bu gücün ürettiği değer verdiği imkânla) yeni bir biçim edinecek (M1'e dönüşecek); M1-P1 evresinde ise satılarak ilk formuna (para formuna) geri dönecektir. Tek tek bireysel kapitalistler (işletme sahipleri) M-M1 evresinde işçinin ürettiği değer işçinin elinde kalan kısmının (ücretin), işçinin elinden alınan kısım (artı-değer) karşısındaki oranını düşürebildiği ölçüde rakipleri karşısında avantajlı hale gelirler.⁶ Genel olarak sermaye de bu süreçte birikir. Bu nedenle ücretin artı-değer karşısındaki oranını düşüren işlemler⁷ rekabete dayalı öznesiz bir sürecin parçasını oluştururlar.

⁶ Bu noktada değerle fiyatın aynı şey olmadığını, işçinin artı-emeğini içeren mamul malın (M1) her durumda içerdiği değeri temsil eden bir fiyatla satılmayacağını, ancak küresel düzlemde üretilmiş toplam artı-değerle toplam fiyatlar arasında bir eşitlik kurulabileceğini belirtelim.

⁷ Bu işlemleri iki başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki verili iç örgütlenme ve teknolojiyi değiştirmeksizin çalışma saatlerinin uzatılması stratejisini içerir (mutlak artı-değer). Diğer strateji ise, çalışma saatleri sabitken (çoğu kez teknolojik gelişmeler ekseninde) üretkenlik ve verimlilik düzeyinin artırılmasına (nispi artı-değer) odaklanır. Her iki başlık da salt iktisadi ilişkilere dayalı olarak anlaşılabilir. Bireysel ve kolektif iş mevzuatı, polislin salâhiyetini belirleyen hükümler, örgütlenme ve fikir özgürlükleri gibi bir seri siyasi ve ideolojik unsur daha en başından iktisadi ilişkiler alanını biçimler. Bir başka deyişle devlet iktidarı daha en başından inşai (yapıcı) bir unsur olarak işin içerisinde.

Yukarıda verilen b ve c şıkları ise genişletilmiş yeniden üretimin klasik yolunun (a şikkının) aksadığı noktalarda öne çıkar. Gelecekte üretilecek artı değer arayışının azaldığı (durumlarda) geçmişte üretilmiş artı değer paylaşılması ya da metalaşmayla sonuçlanacak arayışlar artar. Söz konusu iki şık, genişletilmiş yeniden üretim sürecinde politik ve ideolojik alanların müdahale imkanlarını artıran, emperyalist rantların öne çıktığı süreçlere birinci şıkka (a şikkına kıyasla) daha bağlıdır. Bu duruma az ileride döneceğiz.

1.6. Emperyalizmin Dönemleri (Kolektif Emperyalizme Geçiş)

Emperyalizmin klasik döneminde (kabaca 1870-1945 arası dönem) merkez-çevre ilişkileri, merkez ülkelerde başlayan sermaye dolaşımının uzantısı olarak, tek bir sürecin çeşitli aşamaları ekseninde şekillenir (Lipietz, 1987). Buna göre para sermaye (P) merkez kapitalist ülkelerde değerlenmeye başlar, bir başka deyişle para sermayenin gelecekte (M-M1 evresinde) üretilecek artı-değeri temellük edebilmek için giriştiği serüvenin başlangıç yeri merkez ülkelerdir.

Para sermaye, hammadde, enerji, makine ve emeğe (P-M evresi) ya kendi ülkesinde ya da sömürge ülkede dönüşür. Kendi ülkesinde (ilgili ulus-devlet imparatorluğunun merkezinde) dönüştüğünde sömürge ülke çoğunlukla mamul malın satılarak artı-değerin realize edildiği yer haline gelir. Sermaye sömürge ülkelerde dönüştüğünde emeğe ("P-M" evresine sömürge ülkelerde girdiğinde), ilgili ülkenin emek potansiyellerini ve doğal kaynaklarını kullanır. Her iki durumda da çevrimini tamamlamış olan para sermaye (P1) yatırıma yeniden koşulduğunda, çevrimin başlangıç noktası ilgili merkez ülke uhdesinde bulunan (bu grubun hukukunun belirleyici olduğu) yatırım alanları olacaktır.

Klasik emperyalizm döneminde merkez-çevre ilişkileri neticesinde görünür hale gelen, kırsal ekonomilerin içine sarkan üretim kompleksleri ve sömürülen ülke nüfusunun belirli bir kesimine açık olan mamul mal pazarları gibi noktasal değişiklikler karşısında eski üretim biçimlerinin ağırlıkla devam etmesi olgusu, ortada süreçler arası ilişkilerden daha ziyade, az gelişmiş ülkelerdeki kapitalist yayılmanın, ilgili tarımsal ekonominin iç dinamiklerine göreli olarak dışsal bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Mandel, 2008). Bir başka deyişle emperyalizmin klasik döneminde, az gelişmiş ya da (az) gelişmeye yeni başlamış ülkelerin sınırları içerisinde, dinamikleri merkez ülkelerdeki sermaye dolaşımı sürecine dayalı, dışsal bir sürecin yerel uzantısı şeklinde örgütlenmiş bir kapitalizm söz konusudur (Lipietz, 1987).

Önce İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan üretim ve tüketim normlarının uluslararasılaşmasıyla başlayan, ardından 1960'ların sonunda yeni sanayileşen ülkelerin ortaya çıkmasıyla neticelenen iki uluslararasılaşma dalgası bu görüntüyü esaslı olarak değiştirmiştir. Bu dalgaların ürettiği etkiler düşünüldüğünde emperyalizmin güncel haline ayrı bir isim verilmesinin zorunluluğu ortaya çıkacaktır.

Bugün sermayenin değerlenme sürecine tek bir başlangıç noktasından (merkezden) girdiğini söylemek mümkün değildir. Artık farklı bölgesel merkezlerden başlayarak değerlenme süreçlerine giren farklı çevrimleri (ve farklı bölgesel blokları) hesaba katmak gerekmektedir (Robles, 1994). Aynı anda değerlenme sürecine giren çoklu çevrimlerin varlığı, salt artan meta dolaşımını değil; eşitsiz değişim ve karşılıklı bağımlılığın güncel görünümünü de değiştirmektedir.

Çizilen tabloya birleşerek kolektif emperyalizmi oluşturan çok sayıdaki münferit kapitalist talebin, Sovyet Sisteminin çöküşü nedeniyle (az) gelişmekte olan ülkeler üzerinde artan/yoğunlaşan etkisini de eklemek gerekmektedir. Bir başka deyişle (az) gelişmekte olan ülkelerin Batı Kapitalizminden kaynaklanan taleplere direnebilme kapasitelerindeki önemli azalma bugünün dünyasını anlamak için temel unsurlardan birisidir.

Yakın geçmişte ağırlıklı olarak sanayi üretimi yapıp mamul mallar üreten ülkelerin gelişmişliği konusunda pek az kimsenin şüphesi bulunabilirdi. Bugün uluslararası işbölümünün yeni coğrafyasında ve/veya küresel meta zincirlerinin şaşırtıcı çeşitliliğinde, gelişmişliğin saptanmasında esas kriter/ölçüt, bir yerde mamul mal üretiminin yapıyor olması durumu değil, ürüne mündemiç değerin realize edildiği noktada hangi ülkenin bulunuyor olduğu hususudur. Değerin realize edildiği nokta aynı zamanda dünya sisteminde

kaç tane kutup olduğunun saptanmasında da belirleyici olacaktır. Uluslararası düzlemde yeni bağımlılık ilişkilerinin belirleyiciliğinde, türlü kaynak/zenginlik aktarma yöntemleri gündemdedir: *Ortada kolektif ve bu nedenle (klasik emperyalizme göre) yeni bir emperyalizm bulunmaktadır.*

Yeni –kolektif- haliyle emperyalizm, hegemon devlet başta olmak üzere bir seri devlet içerisinde *aynı anda* temsil edilen küresel (ölçekli operasyonlar yöneten) sermayenin yeniden üretimi için gerekli tüm hukuki, siyasi, ideolojik ve iktisadi düzenlemelerin ortak etkisine verilebilecek addır. Bu hususu, bir sonraki alt-bölümde devlet başlığı altında inceleyeceğiz. Şimdi genel olarak sermayenin genişlemesi sürecinin ikinci unsuruna geçelim.

Sermayenin genişlemesi sürecinin ikinci unsuru (yukarıda b şıkkı) üretken sermayenin (birinci unsurun/a şıkkının) sunduğu değerlenme ve genişleme imkânları zayıfladığında ortaya çıkar. Belirli durumlarda (özellikle kriz evresinde) yatırımlar gelecekte üretilecek olan değere (M-M1 evresi) yönlendirilemeyebilir. Aşırı üretim ya da düşük tüketim durumları bu tıkanmaya birer örnek teşkil ederler. Bu durumda para formunda bulunan sermaye -gelecekte üretilecek değeri hedeflemekten (üretkenlikten) vazgeçiş- geçmişte üretilmiş bulunan artı-değere yönelerek değerlendirme sürecini sürdürmek stratejisini benimser.

Geçmişte üretilmiş bulunan artı-değere yönelerek genişleyen (ve böylelikle üretkenlikten çıkan) sermayeye “finans kapital” diyebiliriz. Bir başka deyişle biz “finans kapital” terimini para formundaki sermayenin belirli bir kullanımı için tercih edeceğiz. Geçmişte üretilmiş olan değerlerin yeniden paylaşımı işlemi (finans kapital etkinliği) genellikle özelleştirme (*privatisation*) politikalarıyla somutlaşır. Özelleştirilen kamusal varlıklar ilgili topluma (millete, ülkeye) mal olduklarından daha azına satıldığında ya da -maliyet fiyatı ödendiğinde bile- tekel konumları nedeniyle sürekli gelirler sağladıklarında, sermaye gelecekte üretilecek artı değer için yatırım yapmaksızın yeni kaynaklara ulaşabilecektir. Dünya kapitalizmini düzenleyen IMF, WTO, WB gibi kuruluşların yatırım (*investment*) terimini “geçmişte üretilmiş bulunan artı-değere el koyma” anlamıyla kullanmaya başlamaları ve 1990’larda Sovyet Sisteminden kalanların yağmalandığı küresel çapta özelleştirme furyaları arasındaki paralellik en hafif ifadeyle ilgi çekicidir.

Sermayenin genişlemesi sürecinin üçüncü unsuru (yukarıda c şıkkı) sermayenin (özneye dönüşmüş haliyle sermayenin değil, bireysel kapitalistlerin) çoğu kez krizin getirdiği genişleme ve değerlendirme engelleri nedeniyle, önceden alım-satım konu olmamış, dolayısı ile metalaşmamış varlıkların bulunduğu alana girmeleriyle somutlaşır. Üçüncü unsurun (metalaş[tır]ma) ikinci unsurla (özelleştirmeyle) birlikte görünmesi mümkün olmakla birlikte, özelleştirme stratejisinin görece önemini yitirdiği dönemlerde daha yoğun talep görmesi beklenmelidir. Dünya ekonomisinin geldiği son durum özelleştirme stratejilerinin görece önemini yitirmeye başladığı bir dönem içinde bulunduğumuzu işaret etmektedir.

Daha önceden metalaşmamış olan varlıklar ağırlıklı olarak ilgili toplumun üyelerinin kolektif olarak sahip oldukları varlıklardır. Bu nedenle kolektif mülkiyet (ya da devlet mülkiyeti) altında bulunurlar. Bir ülkenin tatlı su kaynakları, petrol yatakları, ormanları ve benzeri refah kaynakları bu kolektif varlıklara örnek gösterilebilir. Bu varlıkların sermaye ilişkisinin kapsamına girebilmeleri için kolektif mülkiyetten özel –kapitalist- mülkiyete tahvil edilmeleri gerekir. Kolektif mülkiyetten özel mülkiyete geçiş ilgili toplumlarda mevcut devlet biçiminin durumuna göre farklı dinamiklere tabiidir. Stratejik hammadde satıcılarının Orta Doğu kısmında devletin pre-kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliğinde biçimlendiğini, bu toplumlarda kolektif ya da devlet odaklı mülkiyetten bireysel mülkiyete geçmenin önünde çok ciddi engeller bulunduğunu ileride göreceğiz.

Anılan nedene binaen, -diğer iki unsurda olduğu gibi- metalaştırma (*commodification*) unsurunun tekil kapitalistlerin tek başına gerçekleştirebilecekleri bir işlem olarak görülmemesi gerekir. Metalaştırmaya yönelik işlemlerin yoğunlaştığı süreçler, devreye merkezi kapitalist ülkelerin, kapitalizmin küresel kuruluşlarının, merkez ülke kapitalizmine doğrudan bağlanmış yerel unsurların, dönemin ideolojisinin (üretimin neo-liberal

söyleminin) ve belli başka güçlerin girmesiyle somutlaşan öznesiz dönüşüm (*transformation*) dönemleridir. Pre-kapitalist üretim ilişkilerinin ve devlet formlarının belirleyici olduğu toplumlarda bu dönüşüm ya yetersiz ölçüdedir ya da yoktur. Bu bağlamda üçüncü durum, metalaşma süreçlerinin bir parçası olarak ilkel birikim alanlarını içermekte ve anılan ilkel birikimin gerçekleştirilebilmesi için söz konusu ülkelerde (metalaştırılacak kamusal varlıkların bulunduğu (az)gelişmekte olan ülkelerde) mutlaka devlet biçiminde dönüşümü gerektirmektedir.

Ülkeleri Batı Kapitalizminin gözünde haydut (*rouge*), rantiyeye, totaliter ve benzeri sıfatlarla donatan temel etmenin ilgili ülke yöneticilerinin adı geçen bu dönüşüm sürecine karşı tutumlarında aranabileceğini/bulunabileceğini belirtelim.

Gelinen noktada Kolektif Emperyalizm'i anlamlandırabilmek için iki hususun incelenmesi zorunluluğu doğmaktadır. Bunlardan ilki merkez ülkeler nezdinde temsil imkânı bulan münferit kapitalist çıkarların merkez kapitalist ülkelerin devlet iktidarına tahvil edilmiş sürecidir. İkincisi ise (az)gelişmekte olan ülkelerin kolektif varlıklarının metalaşması için devlet biçiminde gerekli olan dönüşümlerdir. Bu iki hususun incelenmesi devlet iktidarının sermaye birikiminin küreselleşmiş düzleminde edindiği özgün rolün tartışıldığı bir sonraki başlığın içeriğini oluşturmaktadır.

2. DEVLET KURAMININ İLERLEDİĞİ PARKUR

Giriş kısmında belirtildiği gibi uluslararasılaşma sürecinin, birisi sermaye ilişkisi diğeri de devlet olan iki nesnesi bulunmaktadır. Sermaye ilişkisinin uluslararasılaşması süreci üzerine zengin bir kaynakça bulunmaktadır (bkz. Özdemir, 2010; Özdemir, 2014). Yukarıda sermayenin uluslararasılaşması sürecinde amil/etken olan unsurlar verilmiştir.

Uluslararasılaşma sürecinin nesnesi olarak devlet aynı ilgiye mazhar olmamıştır ve bu bağlamda ele alınması, irdelenmesi, kavramsallaştırılması önemlidir. Devlet teriminin pek çok perspektif içerisinden edindiği pek çok anlamın yarattığı kargaşa ile uğraşabilmek için genel bir tanım yapmak gerekmektedir.⁸

Devlet nedir? Şu ana kadar ilerlediğimiz söylem içerisinden –her durumda birbirlerini desteklemeyen, hatta pek çok durumda çatışan- çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bunlardan perspektifimizle ilişkili üçünü vermeyi tercih ediyoruz. İlki morfolojik bir tanımdır: Kapitalist toplumlarda devlet sermayenin yeniden üretimi temel ekseninde bir araya gelmiş ve işlevi çelişkilerden muaf olmayan yapısal biçimlerin, kurumların ve örgütlerin toplamıdır. İkinci tanım işlev üzerinden yapılabilir: Devlet, sermayenin değerlendirilmesinin koşullarını sağlama almak ya da sermayenin toplam karlılığını arttırmak; ardından, kurmaca/kurgusal bir meta olarak emek gücünün yeniden üretiminin koşullarını güvenceye almak ve aynı zamanda (üçüncü olarak), toplumsal bütünlüğü sağlamak işlevleriyle donatılmış örgütsel ve kurumsal düzenektir.

Devlet iktidarını merkeze alan başka bir tanım sunmak da mümkündür. Bu durumda, devlet kendisi içerisinde temsil bulan (ve günümüzde bir kısmı uluslararasılaşmış bulunan) çeşitli sınıfların güçlerinin keşiştiği noktada iktidarını kullanabilen yapılaşmış bir ilişkiler setidir denilebilir. Devlet iktidarı devletin bütünü tarafından kullanılmaz. Yapısal biçimler içerisine giren talepler bu biçimleri oluşturan örgütler içerisinde mevcut sınıfsal temsil oranları ile bağlantılı olarak değişip (içerik değiştirip), devlet iktidarına tahvil olurlar. Sisteme giren talepler yapısal bir belirlenime tabidirler. Bu nedenle devletin biçimi, kendisini oluşturan sınıflı toplumsal yapı üzerinde etki doğurur. Devlet denildiğinde, biçim belirlenimli (*form determined*) bir ilişkiler seti ile karşı karşıya bulunmakta olduğumuzu; devleti oluşturan aygıtların tümünün aynı düzeyde iktidar üretmediğini (bazı aygıtların kontrolünün diğerlerinin kontrolünden daha önemli olduğunu ve dolayısı ile iktidar stratejilerinin buna göre belirlendiğini); “toplumsal bütünlüğü koruma” göreviyle, “toplumsal

⁸ Burada kısaca ana hatları özetlenen yaklaşımın bütünsel bir dökümü ve savunusu için bkz. Özdemir (2008).

bütünlüğü parçalayan sermaye ilişkisinin yeniden üretilmesi” işlevleri arasındaki çelişkileri (çözemeyip) sürekli ertelemeye çalışan bir yapıyla karşı karşıya olduğumuzu saptayabiliriz.⁹

Ayrıcalıklı bir yapısal *biçim* olarak devlet, yalnızca düzenleyen değil, kendisi de düzenlenmeye muhtaç bir yapılar bütünlüğünün meydana getirdiği bir sistemdir. Devlet denilen ilişkiler sisteminin kendisine giren talepler karşılığında yapısal/stratejik seçiciliği vardır. Bir başka deyişle sisteme giren her talep aynı şekilde karşılanmaz. Bazı talepler hiç değişmeksizin devlet iktidarına tahvil edilir; ilgili devlet aygıtına girdiği gibi çıkar. Bazı talepler hiç giremezlerken bazı talepler içeri girmek için dönüşmek durumundadırlar. Tahakküm altında bulunan gruplar kendi taleplerini müteahhkim grubun dili (ideolojisi) ile uyumlu hale getirmek durumundadırlar. Örneğin emekçi sınıflar kendi kolektif taleplerini –gitgide artan ölçeklerde- [bireysel] haklar lisanı içerisinde yapmaya zorlanırlar. Diğer yandan, taleplerin sisteme girebilmeleri için bürünmeleri gereken lisan onların içeriğini de belirler. Sistemin içerisine girmeden önce –girebilmek için- belirli dönüşümlere uğramış talepler girdikten sonra da girdikleri devlet aygıtlarının içerisinde mevcut temsiller tarafından dönüştürülürler.

Neticede, devlet organik ve ön verili bir bütünlüğü haiz olmadığı gibi, her türlü sosyal talebe de aynı ölçüde açık değildir, yapısal seçiciliği vardır. Anılan bu seçicilik hem devlet içerisinde mevcut sınıfsal temsillerden, hem de devletin biçiminden kaynaklanmaktadır. Şu ana kadar ortaya konulanlardan açıktır ki, biçimin başlı başına hem yerel hem de küresel ölçeklerde sınıf dengeleri üzerinde etki doğurma kapasitesi bulunmaktadır.

Gelinen noktada yukarıda vaat edilen hususlardan ilkinin gerçekleştirmek imkânı doğmuştur. Hatırlanacağı gibi kolektif emperyalizmi anlamlandırabilmek için iki hususun incelenmesi zorunludur demiştik. Bunlardan ilki merkez ülkeler nezdinde temsil imkânı bulan münferit kapitalist çıkarların merkez kapitalist ülkelerin devlet iktidarına tahvil edilmiş sürecidir. Anılan sürecin incelenmesi ABD hegemonyası sürecinde uluslararasılaşan sermayenin menfaatinin münferit ulus-devletler içerisinde eşgüdüllü temsilini anlayabilmek, Batı Bloğu da denilebilecek alan içerisinde –uluslar üstü- bir devletin oluşumunu gerektirmeksizin (çelişkilerden azade olmasa da) nasıl ortak bir tavır oluştuğunu açıklayabilmek için önemlidir. Kolektif Emperyalizm’i anlamlandırabilmek için gerekli ikinci husus ise ((az)gelişmekte olan ülkelerin kolektif varlıklarının metalaşması için ((az)gelişmekte olan) devlet biçiminde gerekli olan dönüşümlerin tahlilidir. Ardından bir Kolektif Emperyalizm tanımı vermeye çalışacağız, sonuç yerine.

2.1. Kapitalist Ülkelerde Sınıf Taleplerinin Devlet İktidarına Tahvil Süreçleri Üzerine

2.1.1. Aktarıcı mekanizma

Öncelikle merkez ülke terimini kullanırken murad ettiğimizi belirtelim: Bu terimi kullanırken Dünya Sistemi Ekolünün çizdiği çerçevenin dışına çıkıyoruz. Merkez ülkeler pre-kapitalist üretim ilişkilerinin neredeyse tümünden tasfiye edildiği ülkelerdir. Anılan toplumsal formasyonlar içerisinde görece artı-değer üretimi mutlak artı-değer üretiminin yerini almış, dolayısıyla emeğin sermayeye gerçek tahakkümü gerçekleştirilmiştir. Hammadde üretimine ya da büyük kamusal projelere yönelmeyen doğrudan yabancı yatırımlar (ilgili ekonomiler arasında belirli malların üretim süreçlerinin tamamlayıcısı olmak anlamında) ithalat ve ihracat ilişkilerinin iç içe geçtiği ve ulusal üretimin uluslararası rekabet gücüne dayalı olduğu ortamlarda artarlar. Unutulmamalıdır ki sermayenin uluslararasılaşması ulusal sosyal sermayeler arası küresel rekabete dayanır. Bu nedenle dünya ticaretinin önemli bir bölümü ve dünyada mevcut doğrudan yabancı yatırımların önemli bir kısmı merkez ülkeler arasında tebarüz eden ekonomik ilişkiler tarafından gerçekleştirilir. Aynı damardan ilerlersek, bu ülkelerin ağırlıklı olarak temsil edildiği uluslararası örgütler de küresel bir siyasi iktidarı ya da tek bir süper gücün siyasi iradesini içermezler. Uluslararası örgütlerin özgün tarihsel biçimleri ilgili siyasal formasyonlar içerisinde temsil edilen sermaye gruplarının taleplerinin maddi

⁹ Bu ve takip eden paragraflarda aslında yazının bütününde tercih edilen devlet tanımı esas olarak Louis Althusser ve Bob Jessop’un düşüncelerine dayanmaktadır.

yoğunlaşmasına denk gelir diyebiliriz. Bunlara merkez ülke dememizin sebebi dünya piyasalarında realize edilen toplam değerler ağırlıklı olarak ilgili toplumlar içerisinde tüketilmesinden kaynaklanır. Merkez ülkeler bu bağlamda Rusya ya da Çin gibi pre-kapitalist üretim ilişkilerinin esaslı olarak tasfiye edildiği diğer büyük kapitalist toplumlardan ayrılırlar.

Merkez ülkeler (başta olmak üzere kaynak arayışındaki bütün ülkeler) nezdinde temsil imkânı bulan münferit kapitalist çıkarların devlet iktidarına tahvil edilmiş sürecinde farklı tikel sermaye gruplarından kaynaklanan talepler, yer yer bir araya gelerek yer yer de tek başına; yer yer hegemon devletin aygıtları içerisinde oluşan siyasal iktidarı desteklemek suretiyle belirleyerek, yer yer de farklı kapitalist devletlerin dış işleri politikalarını harmonize edecek (uyumlulaştırarak) keşifleri imkân dâhiline sokacak tedbirlerin alınmasını sağlayarak, siyasal iktidarı -devlet başta olmak üzere- yapısal biçimler dolayımı ile üreteceklerdir.

Devleti işleten mekanizmalar farklı devlet aygıtlarında temsilini bulan sayısız toplumsal talebin ve (taleplerin kabul edilmiş biçimi olarak) çeşitli devlet aygıtları tarafından üretilen çok sayıda kararın yoğunlaşarak benzer (sınıfsal) etkiler üretmesinde kilit rol oynar. Bu noktada farklı talepleri (tümleşik sınıf etkisi oluşturacak şekilde) birleştirerek işleyen devletin aktarıcı etkisini saptamak mümkündür. Burada aktarıcı etki, sınırsız sayıdaki fail tarafından üretilen ve birbirinden bağımsız olan talep ve kararların (öznesiz bir sürecin) bir öznenin doğrudan ve bilinçli müdahalesi olmaksızın benzer sınıfsal etkilere tahvil edilmesi sonucunu doğuran süreçlerin toplam ismine (uygun adına) denk gelmektedir. Bu etki sayesinde sisteme giren sınıf fraksiyonlarının “demokratik” talepleri devlet iktidarı biçimini alarak çıkar.¹⁰ Aktarıcı etki kavramı devleti kapitalist sınıfın basit bir aracı haline düşürmeksizin, onun kapitalist sistemin yeniden üretilmesindeki rolünü açıklamak açısından elzemdir.

2.1.2. Aktarılan taleplerin kaynağı

Taleplerin her durumda sermaye gruplarından kaynaklanması da gerekmemektedir. Farklı menşei olan farklı talepler, sermayenin talepleri ile yine bir seri kurum ve örgüt dolayımı ile uyumlu hale gelecektir. Uyumlu hale getirme sürecini belirleyen eylemler bazen doğrudan, bazen de ideolojik ortamın ürettiği keşifler dolayımıyla gündeme gelecektir. Muhatap devletler ve diğer sosyal yapılar (örneğin uluslararası örgütler) bu taleplere uygun cevapları verebilirlerse, taleplere muhatap olan toplumsal formasyonun yapısı dönüşecektir. Bu durumda uyum (*harmonisation*) için ek kuvvete ve örgütlü siyasal eyleme gerek kalmayacaktır.

2.1.3. Taleplerin muhatapları

İlgili talepler merkez ülkeler dışındaki kolektif zenginliklere (henüz bireysel mülkiyete tabi kılınmamış az gelişmekte olan ülke varlıklarına) yöneldiğinde bunların muhatapları da belli olur. Söz konusu muhataplar (az gelişmekte olan devletler) “uygun” cevapları veremezler ise, reddedilen münferit taleplerin yarattığı tepkiler birleşip, daha örgütlü taleplerin üretilmesine yol açabilecektir. Ülkelerin uluslararası kredilere olan bağımlılığını, Sovyet Sisteminin yokluğunu ve küresel ölçekte ülkelerin toplam dış borçlarının geldiği noktayı düşündüğümüzde uygun cevap vermeme “seçeneğini” petrol gibi doğal kaynakların satışı ile dünya pazarına bağlanan ülkeler içerisindeki bir azınlık dışında kimsenin kullanamayacağı da açıktır. Anılan bu ikinci durumda, Lenin (2001) döneminde varit emperyalizmin aksine, artık bir tek devletin içerisinde diğer rakip devletlerin sermayelerine karşı örgütlenmiş durumda bulunmayan sermaye grupları, ilişki içerisinde buldukları bir seri devlet (ve dahi uluslararası örgüt) dolayımıyla, muhatap devletin sorun çıkarıcı aygıtlarında temsil edilen menfaate ve bu temsili imkân dâhiline sokan biçime karşı talepler üreteceklerdir.

¹⁰ Bu konuda iki örnek verilebilir: Körfez petrolleri üzerinde denetim kuran bir kartel olarak ARAMCO’da hissesi bulunan ABD petrol şirketlerinden biri konumundaki Standart Petrol tarafından 1943 yılında gönderilen bir rapor ABD hükümeti tarafından Suudi hükümetine yapılacak doğrudan yardımın bu ülke elinde bulunan petrol rezervlerinin Amerikalıların denetimine alınmasındaki önemini vurgulamaktaydı. Bu doğrudan sınıf talebinin 1945 senesinde Amerikan Dışişleri Bakanlığının Truman’a gönderdiği bir uyarıyla tümüyle benimsendiğini görmekteyiz. Bu ilk örneğin Truman’ın 1947 tarihinde parlamentoda yaptığı konuşmanın ve kendisi ile aynı isimi alan doktrin ardındaki sınıfsal temsili gösterebileceğini düşünüyoruz (bkz. Dunn, 2009; Hanieh, 2012:102-103). *European Round Table of Industrialists* adlı güçlü sermaye örgütlenmesinin Tek Avrupa Senedi, Maastrich ve bunları takip eden dönüşümler üzerindeki belirgin etkisini de aynı damardan ilerleyen bir örnek olarak sunabiliriz (bkz. Özdemir, 2011).

2.1.4. ABD'nin Uluslar-arası/üstü Kapitalist Grupların Taleplerini Taşıma Rolü

Sermaye gruplarının siyasal iktidar içerisindeki temsilinde, Amerikan hegemonyası olarak adlandırabileceğimiz dönemde esaslı dönüşümler gerçekleşmiştir. Lenin'in Birinci Dünya Savaşı'ndan önce tespit ettiği gibi, sermaye yoğunlaşıp, merkezileştikçe, ulusal devletin kabuğu içerisinde sığamıyordu. Daha o zaman bile bir devlet yetmiyordu. Faaliyetin sınırları genişletilebilmeli, öncelikle benzer mevzuat ve örgüt yapısına sahip siyasal düzlemleri kapsayacak şekilde (İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden ve Marshall yardımlarıyla başlayan uluslararasılaşma dalgası), daha sonra uyumlu mevzuat ve örgüt yapılarını yaratarak, yani siyasal/ülkesel düzlemi dönüştürerek ilerlenebilmeliydi. İngiliz hegemonyasında uluslararası ortam ulusal taleplerin egemenliğinde biçimlenirken, Amerikan hegemonyası döneminde ulusal ortam uluslararası/üstü talepler ekseninde biçimlenmektedir. Bu bağlamda bir hegemon olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin ayırd edici özelliği, uluslar-arası/üstü özellikler içeren büyük kapitalist grupların ihtiyaçlarının ulusal düzeneklere yansıtılmasında edindiği özgün rol ve işlevdir. Amerika Birleşik Devletleri ekseninde gerçekleştirilen küresel koordinasyon çoğu kez uluslararası örgütler dolayısıyla işlemektedir.

2.1.5. ABD Tarafından Temsil Edilen Grupların Gücünü Belirleyen Uğraklar

Sermaye faaliyetinin sınırlarının genişletilmesine imkân verecek şekilde devlet biçiminin değiştirilmesine yönelik talepler, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Almanya ve Japonya'ya dayatılan koşullarda olduğu kadar, yeni sanayileşen ülkelere önerilen ya da bu ülkelerin devlet görevlileri tarafından keşfedilen politika setlerinde; Bretton Woods'un sabit kur rejiminin 1970'lerin hemen başında çökmesinden sonra Avrupa ülkelerinin bir araya gelerek dalgalanan rejimde Amerikan parasının altını ikame eder şekilde rezerv parası olmasını kabul etmelerinde;¹¹ Bretton Woods sonrasında kur değerlerinin piyasa ekseninde değil de büyük merkez bankaları tarafından belirlenmelerinde; Amerika Birleşik Devletleri'nin katkı ve teşvikleriyle Avrupa (Londra ve Paris) merkezli Eurodolar piyasalarının oluşturulmasında;¹² 1982 Meksika krizinden sonra IMF'nin koşul bildirici yeni rolünde (*Structural Adjustment*); bir borçlular kartelinin kesif yokluğunda beliren yeni uluslararası borç rejiminde; Avrupa Para Sisteminin oluşturulmasından hemen sonra doların temel uluslararası para birimi olarak yerini sağlamlaştıran yüksek faiz oranlarında; Avrupa Birliği'nin Sovyet Sisteminden kopan yeni devletlerin tanınması hususunda çıkardığı direktifinde ve politik pratiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin zoraki uyum programlarını oluşturan politikalarda, para dışı likidite unsurlarının (*financial derivatives*) ve gelecekte yapılacak üretimin satışını sağlayan senetlerin oluşturduğu (*futures* piyasaları) sanal ekonominin gerçek/reel ekonominin çok ötesine geçerek artı değerini küresel dağılımını (üretim ve realizasyona ek olarak) ikinci kez belirlemesinde¹³; merkez ülkelerde artan ihracat ve ithalat bağıntılarının gösterdiği ortak birikimin (ve bunun bir göstergesi olan kar oranlarındaki benzeşimin) neticesinde artmayı sürdüren doğrudan yabancı yatırımların mevcudiyetinde ve daha nice örnekte kendisini direten güçlü sınıf çıkarlarının ürünüdürler.

Sermayenin küresel birikiminin hemen yukarıda zikredilen uğrakları, farklı sermaye birikim dinamiklerinin gözlemlenebileceği farklı dönemlerde gerçekleşmiş ve her birisi sayısız farklı çelişkilerin dönemsel ve mekânsal belirleyiciliğine (üst belirlenime) tabi olmuşlarsa da; ortaya çıkan neticelere baktığımızda, siklet merkezini ulusal boyuttan uluslararası boyuta kaydıran sermayenin zaman içerisinde

¹¹ Altın standardının kaldırılması ardından diğer gelişmiş toplumlar doları rezerv parası olarak tutmayı sürdürmüşler ve bu durum Amerika Birleşik Devletlerine kendi rezervlerinde mukabil altın tutmaksızın para basma hakkı ve gücü (senyora) vermiştir (bkz. Dunn, 2009:150).

¹² "Körfez mali sektörünün ve Avrupa piyasalarının kenetlenmesi, aynı zamanda Körfez bankalarının Avrupa içerisindeki doğrudan coğrafi genişlemesinde görülebilir. Sherbiny, Londra'da faaliyet yürüten ve üçü 1970 yılından önce, on ikisi 1970-1975 arasında, yirmi ikisi 1976 ile 1980 arasındaki dönemde, on altısı 1980 sonrasında ve geri kalan yedisi ise bilinmeyen bir zamanda kurulmuş olan 60 Arap bankasını gösteren 1983 yılına ait bir liste sunar. Paris'te üçü 1970 yılından önce, yedisi 1970-1975 arasındaki dönemde, yirmi altısı 1976-1980 arasında ve üçü 1980 sonrasında kurulmuş yaklaşık 39 Arap bankası bulunmaktadır (Sherbiny, 1986:36)" (Hanieh, 2012:87).

¹³ Dunn (2009:214) 2006 senesinde futures ticaretinin küresel olarak 1262 trilyon Amerikan dolarına ulaştığını bu miktarın dünyanın reel ekonomisinin yirmi katı kadar olduğunu belirtmektedir.

devleti oluşturan ve sürekli dönüşüme tabi olan aygıtlar içerisindeki temsilini arttırdığını görmemek imkansızdır.¹⁴

2.1.6. *Bir sermayenin birden çok devlete ve bir devletin de birden çok sermayeye bağımlılığı ve bu bağımlılığın koordinasyonu*

Sermaye gruplarının faaliyeti (sömürgeler dâhil) ulusal sınırları aştıkça, bir sermayenin birden çok devlete ve bir devletin de birden çok sermayeye bağımlılığı artacaktı; arttı da.¹⁵ Farklı siyasal ortamlarda hareket edip, bu ortamları dönüştürecek talepler üreten haliyle sermaye, en başından salt iktisadi ilişkiler üzerinden anlaşılacak bir olguydu. Marx onun kapitalist devlete bağımlılığını (siyasi ve iktisadi olanın içiçeliğini) ortaya koymuştu. Bu süreç, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kendisini yürütecek uluslararası kurum ve örgütler açısından Amerikan Hegemonyası döneminde, bir önceki dönemle kıyaslanamayacak ölçüde yoğunlaştı. Sermayenin kapitalist devlete bağımlılığı olgusunun birden çok kapitalist devlete bağımlılık olarak yeniden tanımlanması gerekti. Buradaki bağımlılık sermayenin meta formunda, mali ve üretken dolaşımının tümünü kapsadı. Süreç aynı anda tersinden de işliyordu: Kapitalist devletler işlevlerini yerine getirebilmek açısından gitgide birden çok (farklı ulus devletler içerisinde merkezlenmiş) sermayeye bağımlı hale geliyorlardı. Bu tür düzenlemeler devletler arasında bir bağımlılık ilişkisini zorlayıp bağımlılık ilişkisinin kolektif koordinasyonunu gerekli kılmaktaydı.

2.1.7. *Merkez Batı devletlerine ait iktidarı (ittifaklar ve uluslararası kurumlar şeklinde örgütleyerek) birleştirerek kullanma imkânı*

Günümüzde a-merkez kapitalist ülkelerde mukim sermaye gruplarının ortak tarihsel, örgütsel ve ideolojik geçmişleri; b-Amerikan Hegemonyasının başlangıcından bu yana süren kurumsal ve örgütsel yakınsaklaşma (*convergence*) ve uyumun (*harmonisation*) yarattığı yapısal koşullar; c- Amerikan Hegemonyasının başlangıcından bu yana üretim ve tüketim normlarında meydana gelen uyum; ç-kapitalist birikimin her zaman dönüştürülecek, temellük edilecek, metalaştırılacak harici bir alana (bir “dışarıya”) muhtaç oluşu; d- çoğu kez kriz koşulları altında sıkışmış uluslararasılaşmış sermaye gruplarının talepleri doğrultusunda ve Sovyetlerin yokluğunda, kapitalist üretim ilişkileri tarafından henüz içerilmemiş ya da mevcut kapitalizme “içerilmiş” ülkeler kadar uyum gösteremeyen ülkelerin, liberal devlet formunun kullanılarak yeniden biçimlendirilmesinin gerekliliği; gibi bir seri nedene binaen merkez Batı ülkelerinde yerleşik sermaye gruplarının, merkez Batı devletlerine ait iktidarı (ittifaklar ve uluslararası kurumlar şeklinde örgütleyerek) birleştirerek kullanma imkânı doğmuştur.

Kendi içlerinde kendi ulusal sermayelerinin değil uluslararasılaşmış sermayenin ağırlıklı temsili gerçekleşen merkezi ülkeler de söz konusu sermaye taleplerini içselleştirmişler; bu süreçte kendileri de ulusal (sermaye) taleplerini uluslararası ortama taşıyan yapılar olmaktan çıkarak uluslararasılaşmış talepleri ulusal ortama geçiren yapılara dönüşmüşlerdir.

2.2. (Az)gelişmekte Olan Ülkelerin Kolektif Varlıklarının Metalaşması İçin Devlet Biçiminde Gerekli Olan Dönüşümler

¹⁴ Bu noktada Harvey’in (2004) uyarısını hatırlatalım: Ona göre devletin uluslararasılaşması, sermayenin uluslararasılaşması sürecinin bağıl türevi değildir. Bir başka deyişle, devletin ve sermayenin uluslararasılaşma süreçleri bir ve aynı mantığın inkişafı esnasında ortaya çıkan olaylar değil, iki ayrı güç mantığının çelişkili ve uzun süreli ilişkisinin ürünüdürler. İtirazı iki ayrı güç mantığının ilişkisine dayandığından kendisine katılmıyoruz.

¹⁵ Örneğin 1960’ların ilk yarısında Amerika Birleşik Devletleri merkezinde faaliyet gösteren şirketler akıl almaz bir hızla (yıllık 300’den fazla) uluslararası bağıl ortaklıklar kurdu. Bu bağıl ortaklıkların üçte birinden fazlası Batı Avrupa’da kuruldu (Grimwade, 2000:119). Dünya ticareti önemli oranda bağıl ortaklıklar arası alışverişin yarattığı etkiyle 1948’i takip eden yıllarda sürekli olarak arttı (Dunn, 2009). Bu artışın mekânı Amerika, Japonya ve Avrupa üçlüsüne düşen coğrafi alanlarla –ve Asya Kaplanları olarak bilinen, toplam nüfusları dünya nüfusunun %2’sini aşmayan yeni sanayileşen ülkelerle- sınırlıydı (Lipietz, 1987). Son dönemlerde Körfez İşbirliği Konseyinin mali/finansal katkısı ve Çin’in üretici gücü uluslararası işbölümünün yapısındaki bir dönüşüme değil merkezin faaliyetindeki genişlemeye denk gelmektedir. Dunn (2009:165-166) 2006 senesinde 78000 uluslararası (çok uluslu) şirketin 12 trilyon Amerikan dolarına ulaşan şirket içi yabancı doğrudan yatırım stoğuna ulaştığını ancak bu rakamın bile şirketlerin sözde bağımsız tedarikçilerini kapsamaması nedeniyle gerçekte olanın oldukça altında olduğunu bildirmektedir.

2.2.1. (Az)Gelişmekte Olan Ülkelerin Kolektif Varlıklarının Metalaşması

Sermayenin olası genişleme rotalarını incelediğimiz ilk alt-bölümde para sermayenin gelecekte üretilecek artı değeri temellük etme seçeneğini ve imkânını bulamadığında (özelleştirme stratejisinin yanı sıra) daha önce alım-satıma konu olmamış (metalaştırılmamış) bulunan ve çoğu kez ilgili toplumların kolektif mülkiyetine tabi bulunan refah alanlarına girmek/uzanmak seçeneklerini değerlendireceğini belirtmiştik. Öyleyse para sermayenin gelecekte üretilecek artı değeri temellük etme seçeneğini ve imkânını azaltan uğraklarda (krizler) metalaşma eğilimlerinin artacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

2007 yazından başlayarak 2008 yılı boyunca öncelikle merkez kapitalist ekonomilerde baş gösteren iflaslar neticesinde 30 trilyon Amerikan Dolarının dünya hisse senedi piyasalarında buharlaşması, bir başka deyişle 30 trilyonluk bir değere karşılık gelen varlıkların bir grubun elinden çıkıp bir diğerrinin eline geçmesi durumu bir kriz olarak nitelendirilebilir. Otuz trilyonluk el değiştirmeye ek olarak Amerika Birleşik Devletleri yurttaşlarına ait 8,5 trilyonluk değerin sermaye gruplarına aktarılması ve Avrupa'yı saran çeşitli krizlerde kullanılan trilyonlarca dolarlık servet transferleri krizin boyutunu anlamamızda yardımcı olacaktır (bkz. Hanieh, 2012:233-234).

Değer transferlerinin yarattığı yeni sınıfsal pozisyonlarla beraber merkezde talep daralması ve neticesinde küresel imalat sektörlerindeki ciddi üretim düşüşleri merkez ülkelerde ortaya çıkan sınıfsal gerilimlerin aşılması sürecinde az gelişmekte olan ülkelerde mevcut devlet biçimleri üzerinde yeni değişiklik taleplerinin gündeme geleceğini söylememize olanak sağlamaktadır. Esasen 1980'lerden bu yana IMF ve Dünya Bankası tarafından eşgüdümelenen ihracat odaklı kalkınma stratejileri tarafından küresel üretim zincirlerine entegre edilen az gelişmekte olan ülkelerin kapitalist sınıflarının bu taleplerin içselleştirilmesi sürecinde özgül rolleri olması da beklenmektedir. Devlet iktidarı ve emperyalizm ilişkisinin ortaya konulduğu ve Kolektif Emperyalizm Tezi'nin tanıtıldığı ikinci alt-bölümde biriktirilen bilgi ışığında bu son seçeneğin, metalaştırma seçeneğinin ele alınması, Büyük Orta Doğu projesi ve belki de ileride ortaya çıkabilecek olan Büyük Orta Asya Projesi ve benzerlerinin anlaşılabilirliği ve açıklanabilirliği açısından elzemdir.

2.2.2. Öznesiz bir süreç olarak metalaşma ve hegemon devlet

Metalaştırma her şeyden önce öznesiz –ve çoğunlukla hukuki biçimler alan- bir düzenleme sürecidir. Bu süreç sadece ilgili toplumun kolektif varlıklarının piyasalaşmasını (özel mülkiyete tahvil edilmesini) sağlamakla kalmaz, kendisini yürüten aygıtların (farklı devletlere ait çeşitli aygıtların) yapısında bir dönüşümü de gerektirir. Devlet düzenlediği kadar düzenlenen bir ilişkiler alanıdır. Bu bağlamda metalaştırma sürecinde hegemon devlette siyasi temsilini bulan menfaatle uyumlu –yerel ya da uluslararası- sınıf çıkarlarını ifade eden talepler, “(az)gelişmekte olan” devletlerin hukuk düzenleri ve buna bağlı olarak bütün iktidar yapılarının dönüşümü hedefleyeceklerdir. Aynı sürecin uzantısı olarak merkez kapitalist ülkelerin hedefleriyle uyumlu programlar üreten “yerel” gruplar da ülke içi güç rekabeti sürecinde kendi yerel rakipleri karşısında merkez ülkelerin desteğine mazhar olacaklardır.

2.2.3. Uyum süreci ve stratejik hammaddenin üretim sürecini oluşturan uğrakların metalaşması

Bugün, yukarıda ana çizgileri üzerine kısa bir taslak vererek somutlaştırmaya çalıştığımız “uyum” süreci, dünya pazarına hammadde satıcısı olarak bağlanan (az)gelişmekte olan devletlerde, -diğerleri arasında- stratejik hammaddelerin üretim sürecinin bütün aşamalarının –geriye doğru- metalaştırılması sonucunu verecektir. Söz konusu dönüşümün büsbütün durdurulması değilse de geciktirilmesi ya da yeniden düzenlenmesi iki ya da daha çok kutuplu bir dünyanın oluşumuyla doğrudan ilişkilidir.

Stratejik hammaddelerin üretim sürecinin bütün aşamalarının geriye doğru metalaştırma süreci, bir başka deyişle daha önceden piyasada alım satıma konu olmayan şeylerin (stratejik hammaddelerin üretim sürecini oluşturan toprak, kuyu, maden, demir yolu, boru hattı, elektrik şebekesi, rafineriler, maden işleme tesisleri, çoğu kez satılmayacak şekilde tesis edilen işletme idareleri, bunların personel rejimi, bu işletmelerin ürünlerinin piyasa dışı mekanizmalarla koordine edilmesi süreci, ürün satışından elde edilen gelirlerin

bütçelenmesi usulleri ve benzeri uğrakların) -bu sefer- piyasa eliyle düzenlenmesi için gerekli yeni devlet biçiminin tesisi için gerekli düzenlemeler (ki bunların arasında finansal liberalizasyonu, borsaları, şirketler hukukunu, -şeffaf mahkeme ve icra yapılanmasını, medeni hukuku, iş hukukunu, anayasayı, yurttaşlık hukukunu, fikri mülkiyet haklarını, ceza hukukunu ve diğer pek çok hukuk alanını yeni baştan biçimlendiren devasa bir yasalaştırma hareketi bulunur) ilgili toplumların yapısında ve bunların dünya ile ilişki kurma biçimleri üzerinde önemli değişiklikleri birlikte getirir.

2.2.4. Geriye doğru metalaşma ve toplumsal düzenleme

Kamusal kaynakların onları değerlendiren toplumsallıktan soyutlanıp, karşıt menfaat sahibi olan kullanıcılar arasında bireysel işlemlere konu olması durumu yeni aile, devlet, hukuk, mekân ve zaman kavramlarını ve yeni bir iktidar örgütlenmesini gerektirir. Koşullardaki dönüşümle karşılıklı ilişki içerisinde, kapitalist üretim ilişkileri derinlere sirayet etmeye başladığında, hukuk kurumu ve bağlı hukuk ve siyaset felsefeleri de dönüşür. Belirtmeliyiz ki iktidarın örgütlenmesi meselesi salt hukuki ya da siyasi bir mesele değildir: İlgili toplumun bireylerinin biraradalığını imkân dâhiline sokan bütün bir ideolojik yapılanmanın dönüşümünü gerektirir. Bir başka deyişle iktidarın meşruiyetini sağlayan ideolojinin ve bu ideolojiyi üreten bütün bir toplumsal örgütlenme düzenine (camilerin, derneklerin, devletin ideolojik aygıtlarında yapılan üretimin) yeniden şekillenmesi sonucu doğuracak bir dönüşümden bahsetmekteyiz. Ancak bu dönüşüm her durumda acılı ve istikrarsızlıklarla yüklü bir seyir izleyecektir. Dahası var: Az gelişmişlerin artan ölçütlerde kapitalist üretim ilişkilerinin kapsamına girmesi (bu küresel ilişkiler tarafından içerilmesi) süreci Batılı toplumların Ondokuzuncu Yüzyılda yaşadıklarının basit bir tekrarı oluşturmayacak, pek çok durumda az gelişmişliğin ve kapitalist merkezlere bağımlılığın yeniden üretimi ile sonuçlanacaktır.

Her şeye rağmen, izole çıkarların, giderek artan ölçütlerde, istediği metayı istediği şeyle değiştirmekte “özgür”, taşıdığı mal üzerinde “egemen”, metalar evrensel eşitleyicinin terimleri ile değerlendirildikleri için “eşit” hak sükeleri (bir başka deyişle soyut bireyler) arasındaki ilişkilere konu olması durumu, kadın-erkek ilişkisinin tahayyül ediliş biçimini dönüştürür. Ama hemen değil. Eşit hak sükeleri fikrinin, ilgili toplumsal formasyonu oluşturan kişiler dışındaki grupların piyasa işlemleri ile sınırlı kalıp, diğerlerine (içeridekilere) sirayet etmemesi olanaksız olsa da; hukuk önünde biçimsel eşitliğin, sürekli dönüşüm süreci içerisinde pek çok kuşağın acı çekmesini engellemeyeceği belirtilmelidir.

Dönüşüm dışarıdan tatbik edilen güçle gerçekleştiğinde, “içeride” ittifaklar kuracak olan “dışarıklı” grupların, bu ittifaklara dâhil olan yerel grupların ideolojik yapılanmasına uygun şekilde, dönüşümün kimilerine göre hayırlı sayılabilecek unsurlarının gerçekleştirilmesini talep etmekten kaçınması beklenmelidir. Örneğin, piyasalaşmayı ve metalaşmayı destekleyici düzenlemeleri gerçekleştirme sözüyle iktidarı ele geçiren gruplar emperyalizmin istediği düzenlemeleri yaparken kadın erkek eşitliğini anayasal olarak inkâr edebilirler. Irak saldırısını gerçekleştirenlerin müdahalelerini meşrulaştırırken Irak’ta kadının durumunu iyileştirme hedefini açıkça vurguladıklarını, oysa parçalanmış Irak’ta bugün gelinen noktada, erkeğin açık üstünlüğünün sosyal hayatta daha önce görülmemiş boyuta vararak anayasal koruma altına alındığını hatırlayalım. Son olarak, küresel üretici güçlerin verili durumunda dönüşümün, işçileşme/proleterleşme ile desteklenmeyeceği, yüksek oktanlı bir şehir yoksulluğu durumu ve bunun yan ürünü olan yavaşlama ilişkileri ile yan yana yürüyeceği de vurgulanmalıdır.

Yüksek düzey soyutlamalar içeren önermelerimizle, gelişmiş kapitalist ülke iktidarlarınca üretilen taleplere muhatap ülkelerin, en başta da stratejik hammadde satıcısı ülkelerin, kapitalist üretim ilişkilerinden ve buna karşılık gelen düzenlemelerden hiç nasiplenmediğini, ulusal düzenlemelerinin bütünü ile pre-kapitalist özellikler sergilediğini ima etmiyoruz. Ne işgal öncesi Irak ne de günümüzün İran’ı, vatandaşlık eksenli sosyal politikalara, medeni kanuna, ticaret ve borçlar kanunlarına, petrol yasalarına ve bir ölçüde nesnel kararlar üreten modern-benzeri mahkemelere yeni kavuşacak değillerdir. Diğer yandan Körfez İşbirliği Konseyini oluşturan hammadde zengini ülkelerde hammadde üretiminin geriye doğru metalaşması süreçleri yeni olmasa da –devlet biçiminden kaynaklanan engeller nedeniyle- oldukça zayıftır. İran da Irak da

Körfez de, uluslararası işbölümüne kendi özgül koşulları içerisinde katılan, mevcut pre-kapitalist üretim ilişkilerini -kapitalist dünya sistemi ekseninde yeniden ürettikleri ölçüde değiştirerek- muhafaza etmiş, (az)gelişmekte olan pre-kapitalist iktidar düzeneklerini kapitalizm koşullarında biçimlendirerek koruyan toplumsal formasyonlardır. Burada ima ettiğimiz şey, kapitalist üretim ilişkilerinin derinleşmesiyle, pre-kapitalist unsurlarla kapitalist unsurların mevcut eklemlenme tarzının her geçen gün sorgulanır hale geleceğidir.

Batı eksenli gruplar tarafından istenilen dönüşüm -gerçekleşmesi durumunda- verili iktidar ilişkilerini, mevcut yönetici sınıfların çıkarlarını da zedeleyebilecek şekilde, yerle yeksan edecektir. Değişiklikler ilgili toplumsal formasyonlar içerisinde varit hak tanımını değiştirecektir.

Bu bağlamda, hak kavramı tanımındaki dönüşümün, bir başka deyişle hukuken korunan çıkarlar listesinde meydana gelen köklü dönüşümün,

-hak sahibinin (hakkın taşıyıcısının) özelliklerini;

-hakkın ileri sürülebilmesinin koşullarını (kullanıcısının özelliklerini);

-bir çıkarın toplumsal bağlamı içerisinde kopartılarak yalıtılabilmesi için gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesini (örneğin devlet mülkiyetindeki topraklar üzerinde bulunan hammadde işletmelerinin özelleştirilmesi için gerekli kadastro ve sair işlemleri);

-karşıt menfaat sahipleri arasındaki uzlaşmazlığın çözümü için gerekli kuralların küresel düzlemde geçerli kurallarla uyumlaştırılmasını;

-kuralların akdedilmesini imkân dâhiline sokan iktisadi ve ideolojik yapıların kimlik, din ve etnisite gerilimleri üzerinden küresel piyasalar menfaatine yeniden biçimlendirilmesini;

-tahayyül edilen bir topluluk olarak temsil edilenin (ulusun) evrensel normların içselleştirildiği bir alan olarak yeniden biçimlendirilmesini;

-temsil edenin içerinin değil dışarının temsilcisi olarak biçimlendirilmesini;

-temsilcilerin meşruiyetini sağlayan söylemin dönüşümünü,

belirleyeceğinden bahsedilmektedir.

Sayılan unsurları, ilgili toplumsal formasyonun insanların kolektif toplumsal varlıklarının bireysel zenginliklere dönüştürülüp, uluslararası alım ve satıma açılması durumundan ayrı olarak ele almak mümkün değildir. Bu unsurlar, yeni devlet biçimi altındaki (az)gelişmekte olan toplumları, bu toplumların Sovyet öncesi dönemdeki biçiminden kesin çizgilerle ayırmaktadır.

Yukarıda somutlaştırılmaya çalışılan bu öznesiz düzenleme/yeniden biçimlendirme süreci, ilgili devletin biçimine, buradaki toplumsal ittifakların yapısına ve dinamiklerine (ilgili toplumun tarihine) ve uluslararası işbölümündeki yerine göre farklı sonuçlar doğurur. Ancak somut toplumların maruz kaldığı somut talepler kolektif emperyalist talepler ve bunların merkezi devletler içerisindeki eşgüdümlü temsilinden ayrı olarak anlaşılamaz.

SONUÇ YERİNE

Çalışma sınıf ilişkilerinin anlaşılması sürecinde kapitalist üretim ilişkilerinin en yüksek soyutlama düzeyinde analiz edildiği bir bölümle başlamıştı: Soyuttan somuta doğru ilerlenirken, kolektif formundaki emperyalizmi ve onun krizini anlama ve açıklama çabalarının güncelliğini ve önemini vurgulamak ve ayrıca devlet kuramının emperyalizm kuramıyla olan çok derin ortaklığını göstermek maksadıyla, “hak kavramının içeriğindeki dönüşüm”, “geriye doğru metalaşma süreçlerinin içerdiği talepler”, “devlet biçimindeki dönüşümlerin somutlaştıkları alanlar”, “kolektif varlıkların metalaştırılması sürecinin sınıfsal etkileri” gibi konular vurgulandı. Söz konusu vurgulama yapılırken, yapısal olarak çelişkiler içeren toplumsal taleplerin,

aktarıcı mekanizmalar üzerinden sisteme giriş ve kararları belirleyiş süreçleri esas alınarak, devlet iktidarının biçimleniş dinamiklerinin ve bunun emperyalizmle bağlantısının haritası çıkarılmaya çalışıldı. Yazının kurgulanış sürecine bütünsel olarak -geriye doğru- baktığımızda, yerel, ulusal ve küresel ölçeklerde sınıf etkileri doğuran “öznesiz” süreçlerin, kendilerini başta hegemon devlet olmak üzere devletlerin örgütleyici faaliyetinde açığa vuran yapıların sonuçları olarak sunulmasının, emperyalizmin, devlet iktidarının, sınıfların ve toplumsal sermayenin yüksek düzeydeki soyutlamasından somuta doğru gidişte bilimsel çalışmanın önünü açabileceği, açıklama ve anlama faaliyetinde bize önemli katkılar yapabileceği ileri sürüldü.

Gelinen noktada denilebilir ki emperyalizmi sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinden ayırmak, onu boş bir kavrama ya da müdahale teriminin uygun karşılığına dönüştürmek anlamına gelecektir. Farklı sınıfsal ve/veya ideolojik tutumlar gereği ya da sonucu bu yapıldığında, kavram, içinde yaşadığımız toplumun karşı karşıya geldiği güncel ve ciddi tehlikeleri anlamak, açıklamak ve tedbir almak edimlerini imkansız hale getirebilecek, kolektif bilgi birikimimiz üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurabilecektir.

Aynı olumsuzluk belirli bir formdaki (zamanda ve mekanda belirli bir yerdeki) emperyalizm tanımını dondurup, çok yüksek soyutlama düzeyindeki bir kapitalist toplum anlayışının değişmez özelliği olarak sunduğumuzda da karşımıza çıkacaktır.

Emperyalizm teriminin açıklayıcılığını yitirdiği durumların bir diğeri de emperyalizmin devletle olan ilişkisinde gözlemlenebilecektir. Emperyalizm kuramını, “emperyalizm olgusunun devlet denilen ilişkiler alanı içerisindeki temsilinden soyutlayarak” yazdığımızda, emperyalist faaliyetin etkisini ürettiği temel alanlar olan, siyasal, yönetsel, yargısal kararlar bilimsel çözümlemenin dışında kalmaktadır. Oysa ki gösterilmeye çalışıldığı gibi emperyalizm dışarıdaki “kötü” adamların/devletlerin üzerimize saldırdığı melanet değil, dışarıda ve içeride bulunan devlet aygıtlarında temsil edilen kapitalist menfaatin özgün bileşimlerinin özgün etkisidir.

İki kutuplaşan bir dünyada, emperyalizmin ve devletin çözümlemesinde, yapıyı, ilişkileri, kapitalizmi, sermaye birikiminin dönemlerini, yapısal krizlerini, uluslararası işbölümünü ve sair konuyu ele almanın ve tartışmanın önemi ortadadır. Anlatılan bizim hikayemizdir.

KAYNAKLAR

- Althusser, Louis (2003), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (çev. Alp Tümertekin), (İstanbul: İthaki).
- Bina, Cyrus (2013), A Prelude to the Foundation of Political Economy: Oil, War, and Global Polity, (New York: Palgrave).
- Dunn, Bill (2009), Global Political Economy, (Londra: Pluto Press).
- Grimwade, Nigel (2000), International Trade: New Patterns of Trade, Production and Investment, (New York, Routledge).
- Hanieh, Adam (2012), Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf (çev. Bahadır Ahıska ve Sevgi Doğan), (Ankara, NotaBene).
- Harvey, David (2004), Yeni Emperyalizm (çev. Hür Güldü), (İstanbul: Everest Yayınları).
- Lenin, Vladimir İlyiç (2001), Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması (Cemal Süreyya), (Ankara; Sol Yayınları).
- Lipietz, Alain (1987), Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism, (Londra: Verso).
- Mandel, Ernest (2008), Geç Kapitalizm (çev. Candan Badem), (İstanbul: Versus).
- Marx, Karl (1986), Kapital I (çev. Alaattin Bilgi), (Ankara: Sol Yayınları).
- Panitch, Leo ve Sam Gindin (2004), "Global Capitalism and American Empire", Socialist Register, 2004, s. 1-42.
- Panitch, Leo ve Sam Gindin (2005a), "Finance and American Empire", Socialist Register, 2005, s. 46-81.
- Panitch, Leo ve Sam Gindin (2005b), "Imperialism and Global Political Economy?: A Reply to Callinicos", <http://www.socialistproject.ca/theory/CallinicosReply.pdf> erişim tarihi: 17.02.2012.
- Milios, John ve Dimitris Sotiropoulos (2009), Rethinking Imperialism: A Study of Capitalist Rule, (New York: Palgrave).
- Özdemir, Ali Murat (2008), Sözü'n Mülkiyeti: Hukukun Ekonomi Politikası, (Ankara: Dipnot).
- Özdemir, Ali Murat (2010) Ulusların Sefaleti: Uluslararası Ekonomi Politikası Marksist Yaklaşımlar, (Ankara: İmge).
- Özdemir, Ali Murat (2011), Güç Buyruk Düzen, (Ankara: İmge).
- Özdemir, Ali Murat (2014), "Kolektif Emperyalizm", Özdemir, Ali Murat (Der.), Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrıka Dönüşümün Ekonomi Politikası, (Ankara: İmge): 29-159.

BOŞ Bırakılmıştır

Liberal Devletin Feodal Kökenleri Feudal Origins of the Liberal State

Örsan Ö. Akbulut, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Ankara/Türkiye. ORCID: 0009-0000-5207-8422, orsanakbulut@yahoo.com

Öz

Sınırlı hükümet/devlet ile güçler ayrılığı kavramlaştırmaları, liberal devlet kuramının temel dayanaklarıdır. Bu iki kavram seti, bir yandan liberal devletin “özgürlükçü” burjuvazinin gerici aristokratik güçlere karşı verdiği bir mücadelenin sonucu olarak simgeleştirilirken diğer yandan Avrupa'nın Avrupa-dışı tüm toplumlara göre ayrıksı farklılığını temellendirmek için de kullanılmaktadır. Böylece, liberal devlet kuramı Avrupa-merkezci bakış açısının da merkezi yaklaşımı olarak öne çıkmaktadır. Siyasal düşüncenin toplumsal tarihi ve toplumsal mülkiyet ilişkileri yaklaşımları çerçevesinde, liberal devletin ve Avrupa-merkezçiliğin bahsedilen temel dayanaklarının, feodal sınıf-ıçi güç ilişkilerinden kaynaklandığı ortaya konulmuştur. Bu kapsamda olmak üzere, gerek özgürlüğün niteliği ve kapsamı gerekse de halk kavramına yüklenen anlamlar bakımından, liberal devletin özünde modern-özgürleştirici bir kökenden gelmediği kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberal devlet, burjuvazi, Magna Carta, Fransız Devrimi, Avrupa-merkezçilik

ABSTRACT

Conceptualizations of limited government/state and separation of powers are basic foundations of liberal state theory. These two sets of concepts, on the one hand, symbolize the liberal state as the result of a struggle of the libertarian bourgeoisie against the reactionary aristocratic forces, and on the other hand, they are used to ground the distinctive difference of Europe compared to all non-European societies. Thus, liberal state theory stands out as the central approach of the Eurocentric perspective. Within the framework of the social history of political thought and social property relations approaches, it has been revealed that the mentioned basic foundations of the liberal state and Eurocentrism originate from feudal intra-class power relations. In this context, it has been proven that the liberal state does not essentially come from a modern-liberating origin, both in terms of the nature and scope of freedom and the meanings attributed to the concept of people.

Keywords: Liberal state, bourgeoisie, Magna Carta, French Revolution, Eurocentrism

GİRİŞ

Avrupa-merkezciliğin en görünür alanlarından biri devlet kuramıdır. Özellikle liberal devletin gerek oluşumu gerekse de işleyişine ilişkin olan literatür, burjuvazinin “özgürlükçü” “içselliklerinin” en önemli sonuçlarından biri olarak liberal devletin varlığına ve betimlenmesine dayanır. Liberal devlet, “özgürlükçü” burjuvazinin bir eseri olmanın yanında buna içkin ve ilişkin olarak, Avrupa’nın farklı ve ayrıksı konumunun bir yansıması olarak da yüceltilir. Liberal literatürün yanı sıra Marksist literatürde, bir liberal devlet yüceltmesi doğal olarak yapılmamasına karşın, burjuvazinin “özgürlükçü” niteliği, devrimlerle ilişkilendirilip dolaylı olarak burjuvaziye hem özellikle Fransa ve İngiltere örneklerinde kapitalist önsellik ve niyet atfedilir hem de üretici güçleri geliştiren “devrimci” rolünden dolayı doğrudan secde edilmese bile kutsanır.

Genel olarak liberal siyaset kuramında özel olarak ise liberal devlet kuramında, belli ön kabullerden hareket edilmektedir. Bunların başında, Avrupa’nın içsel hatta doğal modernliği ve bu modernliğin en önemli taşıyıcı kolunu olarak da burjuvazinin varlığı gelmektedir. Nitekim, Fransız Devrimi örneği çerçevesinde, “gerici” *Ancient Regime*’e karşı, hem liberal hem de Marksist kuramda burjuvazi, yenilikçi devrimci özne olarak kutsanır. Avrupa-merkezciliğin temel dayanaklarından olan, geleneksel toplum karşıtlığı, liberal ve Marksist kuramları aynı zeminde birleştirme olanağı sağlamıştır. Bu konum, Avrupa tarihinin tek taraflı okumasını yansıtmakta dolayısıyla da toplumsal siyasal tarih (*social history of political thought*) okumasının eksikliğini önemli ölçüde ortaya koymaktadır.

Liberal kuramdaki bir diğer ön-kabul ise, devletin özsel olarak şiddet yüklü niteliğinden kaynaklı olarak doğal despotik ya da olumsuz karakteristiğidir. Bu kapsamda olmak üzere, “özgürlükçü” burjuvazinin varlığının, içsel olarak despotik eğilimli olmaya yatkın devleti, sivil toplum aracılığıyla modernleştiren öncü bir role sahip olduğu kabul edilir. Liberal devlet kuramında, sivil toplumun ana öznesi olan burjuva, bu niteliğinden dolayı, bir yandan bürokrasinin panzehiri olarak sunulurken diğer yandan ise, liberal dahi olsa devletin özsel niteliğinden gerektiğinde vazgeçmeyi sağlayacak liberteryen düzenin kurucu öznesi olarak da konumlandırılır.

Diğer yandan, Marksizmde, liberal devlet siyasal zor odaklı olarak değil kapitalist niteliği üzerinden konumlandırılıp eleştirilir ancak Asya söz konusu olduğunda bir anda devlet despotikleşir. Bu, Asya siyasal yapılarının hem içsel bir karakteristiği olarak kabul edilir hem de bu karakteristik kapitalistleşmenin ve modernleşmenin engeli olarak zayıf ve tartışmalı tarihsel kanıtlarla sunulur, savunulur. Hidrolik iktidara dayalı olarak kurgulanan despotik devlet, batı feodalitesinin özel mülkiyeti karşısında devlet mülkiyeti kavramlaştırılmasına dayandırılır. Marksizmde Asya Tipi Üretim Tarzı ve Asyalı devlet, Asya’da siyasalın içkin iktisadiliği kabul edilerek, despotizm siyasalın kategorik ayrıksılığı ön-kabulüyle ortaya konulurken, aynı içkinlik batı feodalitesinde salt ölçeğe indirgenerek görmezden gelinir. Bu durum, üstü örtük olarak “özgürlükçü” burjuvaziye yeşertmediği gibi bürokrasiye dönüştürücü olarak dahi ikame edici rol verilmemesine neden olur ya da öyle gösterilir.

Tüm bu ön-kabuller, Avrupa’nın içsel olarak iç dinamiğinin değişime açık ve statik olmayan karakteristiğinin sonuçları olarak da kavramlaştırılır. Bu dinamik, ekonomi biçimi olarak feodaliteyi aşmayı sağlarken, kültürel-toplumsal olarak da, modernliğin yeşermesini sağlamıştır. Bu yazıda, Avrupa-merkezciliğin aslında ana kolunu olan burjuvazi ve ona içkin “özgürlükçülüğün” özellikle liberal devletin oluşumu bakımından gerek liberal gerekse de Marksist literatür tarafından ele alınış biçiminin tartışması eleştirel ancak tarih-olgu eksenli olarak yapılacaktır. Bu tartışmada, devlet kuramı vesilesiyle, siyasal-sosyal bilimlerde ayırım gözetmeksizin ana eğilim olan şematikleştirme veya klişeciliğin bir yöntem ya da bir yaklaşım olarak dahi ele alınamayacağı sorunsal edinilecektir. Bu kapsamda olmak üzere, Magna Carta, 1688 Şanlı Devrimi (*Glorious Revolution*) ve Fransız mutlak monarşisi tarihsel somutluklar olarak incelenecektir.

1. “SINIRLI HÜKÜMETİN” FEODALLIĞI YA DA AVRUPA-MERKEZCİLİĞE GİRİŞ 101

Liberal devlet kuramının temelini sözleşme kuramı oluşturmaktadır. Sözleşme kuramı barındırdığı doğal durum-siyasal toplum ve sivil toplum-siyasal toplum ikilikleriyle bir açıklama kalıbı içerir. Bu kalıp, özgürlükler alanı olarak sivil toplumun, baskı alanı olan devlet ya da siyasal toplumla ayrılığı (Wood, 1995: 242, 243) ve bu ayrılığın korunmasını temel alır. Böylelikle, sivillikten kaynaklı özgürlük alanı olan sivil toplum, devlet veya hükümet için bir sınırlandırıcı olarak kabul edilir. Sınırlı ve sorumlu devlet/ hükümet ise, liberal demokrasinin vazgeçilmezidir. Günümüzde sivil toplumun özgürlükler alanı olma niteliği, çokkültürcülük biçimine dönüşerek, çoğulculuğun yeni içeriği ve kapsamını oluşturmuştur (Cudworth, Hall ve McGovern, 2007: 37, 38, 44, 49). İster geleneksel çoğulculuk biçiminde isterse de çokkültürcülük biçiminde olsun, sivil toplumun özgürlükler alanı olduğu liberal ve neo-liberallerce kabul edilmektedir.

Sivil toplum ve onun özgürlükçü niteliği, ilgili literatürde, “özgürlükçü” burjuvazinin mutlakçı veya tekel feodalitenin baskıcı yönetimine karşı harekete geçen ve buna son veren bir öykü ya da kurgu temeline oturtulmuştur. Bu kurguda nirengi noktasını, gerek liberal gerekse de Marksist yaklaşımda, burjuvaziyi kapitalist olarak kabul etmek (Comninel, 1987: 180) ve bu kabul üzerinden aynı zamanda Avrupa’nın kapitalistleşme sürecini açıklamak yatmaktadır. Kuram ya da felsefenin bu tür bir içeriği soyutlayarak evrenselleştirme eğilimine karşın, tarihsel gerçeklik zemininde, Batı Avrupa tarihinde, kapitalist bir amaç ve eylemsellik için olarak burjuvazinin aristokratik devlet iktidarına yönelik doğrudan bir mücadelesinin somut bir örneğinin olmadığı iddia edilebilir. Nitekim, burjuva devriminin iki temel örneği olarak kabul edilen İngiliz ve Fransız Devrimlerine aşağıda değinilecektir. Hollanda ise kapsam dışıdır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Avrupa-merkezci modern-liberal devlet kuramının sınırlı hükümet/devlet kavramlaştırması iki merkezi unsura dayanmaktadır. Bunlardan ilki, özgürlüğün kapsamı ikincisi ise, halkın (people) içeriğidir. Bu iki merkezi unsuru, önce Magna Carta daha sonra ise, İngiliz Devrimi örnekleri üzerinden açıklamaya-tartışmaya çalışacağız.

Magna Carta, gerek siyaset bilimi gerekse de anayasa hukuku literatüründe, kralın iktidarını sınırlandırıcı özelliği itibarıyla, iktidarı sınırlandırmanın ilk örneği olarak alınır ve yüceltilir. Bu yüceltmede, tarihselleştirmeyi içerecek biçimde özgürlüğün ve iktidar kavramının aşırı genellenip evrenselleştirilmesiyle Avrupa-merkezci siyaset felsefesine zemin oluşturulur. Oysa ki, Magna Carta, efendisi olmayan bir demosun değil, lordluğun özgürlüğünü ve feodal ayrıcalıklarını, krala karşı savunan bir sözleşmedir (Wood, 1995: 204, 205).

Avrupa-merkezci siyaset felsefesinde ve tarih çalışmalarında, özgürlüğün öznesi olarak halk kavramı alınır ancak bu kavram her zaman belirsiz bir biçimde kullanılır. Ancak, burada kullanılan halk hiç bir zaman demos değil, fakat daha çok monarşi ile yığınlar arasındaki kamu alanında konumlanan, dışlayıcı bir siyasal ulusu oluşturan ayrıcalıklı tabakadır (Wood, 1995: 205). Dolayısıyla, Avrupa tarihçiliğinin yanında siyaset kuramı ve felsefesinde de, halk ifadesi belirsizleştirilip kimi zaman o ülkede bulunan herkesi kapsar biçimde kullanılıp, Avrupa’nın farklılığını kutsamak için araçsallaştırılmaktadır. Tüm bunlara rağmen, bu araçsallaştırma, Avrupa dışındaki tüm toplumların özellikle de Asya’nın despotik bir içsel dinamığa sahip olduğunu kanıtlamak için karşı-kanıt olarak da kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi, liberal devlet kuramının özünü oluşturan iktidarın sınırlandırılması ya da sınırlı hükümet/devlet kavramı olgusal olarak feodal kral-monarşiye karşı sınıf-içi mücadelenin bir sonucu olarak feodal sınıfın özerkliğini koruma çabasını yansıtmaktadır. Bu kapsamda olmak üzere, iktidarın sınırlandırılmasına dayalı özgürlük kavramı da, tüm herkesi (people outside parliament) veya genel oya dayalı herkesi kapsamayan belli bir ayrıcalıklı kitlenin özgürlüğü olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, Magna Carta, özgürlüğün kapsamı bakımından ve halkın nitelendirilmesi açısından, “herkesin” iktidarı “herkesin”

özgürlüğü için sınırlandırdığı bir özgürlük mücadelesinin simge olayı değildir. Magna Carta örneği, Avrupa'nın statik feodal ilişki kalıbı içinde en fazla Norman aristokrasisine özgü konumu yansıtır (Akbulut, 2007: 281).

İngiltere tarihi ve siyaset felsefesi bakımından, sınırlı iktidar/devlet olgusunun bağlamın farklılığı itibariyle ele alınacağı bir başka örnek ise 1688 Devrimidir. Ancak, bu devrim bağlam ve içerik olarak Magna Carta'dan dönem itibariyle İngiltere'nin kapitalistleşmiş olması bakımından ayrılır. Ancak bu ayrılık, Marksist literatürde ifade edildiği biçimde, burjuvazinin (yine üstü örtük olarak kapitalist olduğu varsayılan) “devrimci” dönüşümüyle kutsanan bir nitelik taşımaz. 1688 Devriminde, her ne kadar, parlamentonun haklarının krala karşı savunulması, aristokrasinin mülkleri ve hizmetkarlarının kralın müdahalesi olmadan özgürce kullanma hakkını istemelerine dayanmış olsa da (Wood, 1995: 233), bu, İngiltere'de kapitalistleşen bir burjuvazinin talebi ve sonuç olarak devrimi değil, olmamıştır.

Parlamentonun konumu ve içeriği büyük ölçüde kapitalist ve İngiltere'de dönüşen mülkiyet ilişkilerinin kapitalist içeriğini taşımaktaydı. Ancak, bu kapitalist içeriğin ana öznelere, kapitalistleşen aristokrazi ve kapitalist çiftçiydi. 1688 Devrimi örneği, içerik olarak Magna Carta'dan kapitalizmin belirginleşmesi bakımından ayrılmasına rağmen, iktidarın sınırlandırılması veya sınırlı hükümet/devlet kavram-olgusu bakımından aynı geleneğin devamı olma özelliği göstermektedir. Bu bakımdan, Avrupa tarihi çerçevesinde, kapitalistleşen bir toplum yapısındaki siyasal yapılanma, feodal iktidarı sınırlandırma aracını miras olarak kullanmaya devam etmiştir. İlgili literatürde, Şanlı Devrimin, demokrasi tarihinin tanımlayıcı anı olarak tanımlanmasının da belli bir ideolojik eğilimi ortaya koyduğu iddia edilmiştir. Nitekim, Şanlı Devrimin üçüncü yüzyıl kutlamasında parlamentonun açılışında 1988 yılında konuşma yapan İngiltere başbakanı M. Thatcher, demokrasinin, hoşgörü, hukuka saygı ve adaletin tarafsızlığı olduğunu ifade etmesine karşın, 1688 Devrimi bu niteliklerden hiç birine sahip olmamıştır (Wood, 1995: 231, 232). Üstelik, 1688, İngiliz iç savaşındaki daha radikal bir dönemi değil, kimi açılardan restore edilen monarşi dönemine göre bile, oy vermek hakkı bakımından 17.yüzyıla göre 18.yüzyılda daha da fazla sınırlandırma içeren demokratik bir gerilemeyi temsil eder (Wood, 1995: 231, 232-22.). Çünkü, gerek kapitalist aristokrazi gerekse de kapitalist çiftçi ve onlara eklenen Londra esnafı, kendi ayrıcalıklarını korumaya dönük olarak iktidarı sınırlandırarak, sınırlı hükümetin/devletin “özgürlükçü” “feodal” korunma biçiminin bir başka örneğini ortaya koymuşlardır. Belirtmek gerekir ki, kapitalizm ve kapitalistler İngiltere örneğinde, “ilerici” olmaktan çok, koşullar kapsamında mülkiyet ilişkilerinin dönüşümünün öznelere sahiptir.

Sınırlı hükümet-devlet kavramı, düşünsel olarak da olgusal olarak da, “özgürlükçü” (kapitalist olmayan) burjuvazinin, despotik iktidara veya devlet yapısına karşı yürüttüğü bir mücadelenin sonucu bir olgu veya yansıması olan bir kavram-olgu olmaktan çok, Avrupa'nın feodal geçmişinin bir yansımasıdır. Oysa ki, Avrupa-merkezcilikte, Avrupa'nın ayrıksılığı ya da özgünlüğünü oluşturan değiştirme gücü ya da içsel dinamiğinin statik olmayan yapısını (Akbulut, 2007: 158), değiştiren “devrimci” ve “özgürlükçü” özne burjuva ve burjuva değerleri olarak sunulur.

2. “GÜÇLER AYRILIĞI”NIN FEODALLIĞI VE FRANSIZ DEVRİMİNDEN “ÖZGÜRLÜKÇÜ” BURJUVAZİ DOĞURTMAK

Avrupa-merkezci siyaset kuramı ile hukukun yeşerdiği en verimli topraklardan bir diğeri de Fransa'dır. Liberal devlet kuramının mihenk taşlarından olan güçler ayrılığı kuramı, Montesquieu tarafından, Fransız Ancien Regime'inin monarşi ve feodal lordluk arasındaki içsel gerilimi (Akbulut, 2003: 58) temel alınarak, feodal dengeyi (feudal balance) sağlayıcı bir araç olarak (Dunleavy ve O'Leary, 1987: 14) üretilmiştir. 16. yüzyıl ile 19.yüzyıl arasındaki dönem, özellikle de Batı Avrupa'da, monarşi ile tekil feodalite arasındaki güç mücadelesinin somutlaştığı ve bu mücadelenin dozunun arttığı bir dönem olmuştur. Modern demokrasi, devlet ve siyasete ilişkin pek çok kuram, kavram ve kurum bu dönemdeki bahsedilen çatışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Fransız mutlak monarşisi de bu mücadelenin merkezi alanlarından biri olarak

belirginleşmiştir. Ancak, Fransa'yı ve Fransız monarşisini Avrupa-merkezcilik açısından vazgeçilmez kılan, Ancien Regime'in gelenekselci baskın aristokratik yapısını tasfiye etmek isteyen monarşinin çıkarları ile geniş anlamda burjuvazinin çıkarlarının örtüşmesi sonucunda aydınlanmış monarşinin ayrıksılığının Avrupa'nın özgünlüğü için referans noktalarından birini oluşturmasıdır.

Güçler ayrılığı kuramında ortaya konulan güçlerin ayrılığı tezi özünde monarşi ve feodalitenin birbirini dengelemesi temeline dayanmaktadır. Bu denge, iktidarın sınırlandırılmasının ya da sınırlı hükümet/devlet olmanın bir diğer örneğini oluşturur. Ancak, ana bağlam, feodal bir üretim biçimi içindeki güçlerin farklılaşması ve dengesi sorunudur. Dolayısıyla da, liberal devlet kuramı için temel alınan ve sonradan işlevler ayrılığı biçiminde revize edilen yaklaşım, özünde merkezileşmiş bir feodalite olan Fransız mutlak monarşisinin iç sınıf ilişkilerinin siyasal bir aracı olmanın ötesinde bir anlam taşımaz. Ancak, gerek Fransız siyasal felsefe geleneği gerekse de onun kötü taklidini oluşturan Frankafon literatürde, merkezi monarşiye karşı mücadele eden "özgürlükçü" burjuvazi yine "gerici" rejimlere karşı öncü devrimci özne olarak öne çıkarılır.

Marksist literatür hatta bizzat Marks ve Engels, mutlakiyetçiliği burjuvazi ile soyluluk arasında denge ya da hatta sermayenin açık tahakkümü olarak temsil eden bir devlet sistemi olarak tanımlamışlardır. Anderson'un vurguladığı gibi, mutlakiyetçi devlet hiçbir zaman aristokrasi ile burjuvazi arasında hakem olmadığı gibi, yeni doğmakta olan burjuvazinin aristokrasiye karşı bir aleti de olmamıştır. Mutlakiyetçi devlet, tehdit altındaki soyluluk için siyasal koruma sağlayan bir kabuk olmuştur (Anderson, 2023: 18). Nitekim, bu durum yani mutlakiyetçi devletleri burjuva ya da yarı-burjuva olarak vaftiz etmek, Batı Avrupa'daki burjuva devrimlerinin doğasını ve gerçekliğini inkar etmek anlamına geleceği için kendi içinde tutarlı (Anderson, 2023: 22) ancak bariz bir Avrupa-merkezciliği barındırdığı da açıktır.

Tüm bunların temelinde aslında Ancien Regime ve burjuvaziye ilişkin kavramlaştırmanın içeriği öne çıkmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, aydınlanma, pre-kapitalist bile olmayan daha doğrusu kapitalist olmayan (non-capitalist) toplumsal mülkiyet-ilişkileri temeline dayanmaktadır. Dolayısıyla, aydınlanma, kapitalizme geçişe ilişkin bir toplumsal biçim olmaktan çok, feodalizmin alternatif çıkış yollarından biridir. Çünkü, Fransız mutlak monarşisi, merkezileşmiş bir artık çekme aracıdır (Wood, 1997: 545). Burjuvazi de, belirtilen dönem Fransası'nda kapitalist bir sınıf değildir (Comminel, 1987: 193, 196). Bu kapsamda olmak üzere, burjuvazinin geleneksel düzene karşı çıkması, onu reddetmekten çok onun varlığını uzatmaktan başka bir anlam taşımamıştır. Fransız burjuvazinin 18.yüzyıldaki ideolojisi kapitalizmle ilgili olmaktan çok, kapitalist olmayan el-koyma biçimleri üzerindeki mücadele olma özelliğindedir. Fransız Devrimi kavramlaştırması bu kapsamda, burjuvazinin kurtuluşunun insanlığın genel kurtuluşu biçiminde sunulduğu (Wood, 1997: 545, 548) Avrupa-merkezciliği yeniden üretmeye dönük bir ideoloji niteliğindedir.

Güçler ayrılığının oluştuğu merkezileşmiş feodal bağlam Fransız Devrimine kadar varlığını korumuş, Ancien Regimede ve sonrasında da belli bir süre aristokrasinin üretim zemininde konumlanmayan kapitalist bir karşıt sınıfı olmayan burjuvazi, dönüşmüş bu sınıf-ıçi siyasal mücadeleye "evrensel kurtuluş" (human emancipation) (Wood, 1997: 548) anlamı yükleyerek, feodalitenin tekilliğini tıpkı merkezi monarşi gibi aşmak istemiş ve aşmış ancak söz konusu monarşinin iktisadi sınırlarının dışına da çıkamamıştır, çıkmamıştır. Dolayısıyla, elde fenerle batı-dışı toplumlarda burjuva arayan onun yokluğunda bürokrasinin gölgesine sığınan sözde literatür, ele aldığı kavram-olgunun oluşsal niteliğinden çok inşa edilmiş kurgusal niteliğine dayalı bir anlama çerçevesine gömülmüştür. Bunun pratik sonucu, devrimci özne olan burjuvazinin "özgürlükçülüğü" karşısında, Asya'nın despotikliğinin meşrulaştırılmasıdır.

SONUÇ

Devlet kuramı, siyaset felsefesi ile hukukun kesişme noktalarından biridir. Devletin işleyişinden çok oluşumu sorunu bu alandaki en tartışmalı konulardan birini oluşturmaktadır. Bu sorun, *sedentar* ile *nomadik* toplumlar arasında devletin oluşumunu kapsamakla birlikte esas olarak, batı-dışındaki toplumlarda özellikle modern devletin oluşumu bakımından Avrupa-merkezci bir ideolojik açıklama biçiminin kavram setleri ve yaklaşımlarınca kuşatılmıştır. Bu, sadece söz konusu yaklaşımın ideolojik niteliği ve içeriğine ilişkin bir sorun olmaktan çok veya bunun yanında, gerçekliğin ortaya çıkartılmasına ilişkin bir olumsuz tutumu da içermektedir.

Liberal devlet kavramlaştırması da, bahsedilen Avrupa-merkezci bakış açısını yansıtan alanlardan biridir. Nitekim, bu kuram ve buna dayalı kavram setlerinde, bir yandan liberal devlet Avrupalı bir olgu olarak özgülünip, ayrıklaştırılırken, bu, “özgürleştirici” burjuvazinin devrimci özne rolüyle yaşama geçirilmekte diğer yandan ise, liberal devletin Avrupalı ayrıkılığı Avrupa-dışı özellikle de Asya devletlerinin az gelişmişliğini saptamak için bir ölçüt olarak alınmaktadır.

Toplumsal mülkiyet ilişkileri ve siyasal düşüncenin toplumsal tarihi yaklaşımlarının yöntemleri dahilinde, liberal devletin feodal kökenleri olan bir olgu olduğu bu yönüyle de “özgürlükçü” bir burjuvazinin otonom içsel eylemliliğinden çok feodal mülkiyet ilişkilerini ve bunların kapitalist dönüşümünü içerdiği ortaya konulabilmektedir. Bu dönüşümün kapitalist öznelerce ya da kapitalist olmayan burjuva tarafından yapılmasının farksızlığı iddiası, dönüşümün özsellğine vurgu yapmakta olduğundan, söz konusu öznenin ilerlemeci ve engelleri aşan devrimci niteliği ön-kabul edilmektedir. Söz konusu öznenin kapitalist bir içeriğinin olması, dönüşümün içsellğin özsel farklılığına değil, koşullar kapsamında ortaya çıkan toplumsal mülkiyet ilişkileri merkeze alınarak, Batı-dışı toplumlar özsel olarak bir statik kendiliğindenliğin sınırlarına sıkıştırılmamış olur. Nitekim, Batı liberal demokrasisinin kurucu ilkeleri, ortaçağ lordluğu ve onun özerk güç olma talepleriyle ilgilidir (Wood, 2008:235).

KAYNAKLAR

- Akbulut, Örsan Ö. (2003), “Siyasal İktidarı Kullanma Aracı Olarak Başbakan”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 36, Sayı 1, Mart.
- Akbulut, Örsan Ö. (2007), *Küreselleşme Ulus-Devlet ve Kamu yönetimi*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Anderson, Perry (2023), *Mutlakçı Devletin Kökenleri*, (Çev. U. Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları.
- Comninel, Georger C. (1987), *Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge*, Verso.
- Cudworth Erika, Timothy Hall ve John McGovern (2007), *The Modern State-Theories and Ideologies*, Edinburg University Press.
- Dunleavy, Patrick ve Brendan O’Leary (1987), *Theories of the State-The Politics of Liberal Democracy-*, Macmillan, London.
- Mooers, Colin (1991), *The Making of Bourgeois Europe: Absolutism, Revolution and the Rise of Capitalism in England, France and Germany*, Verso.
- Wood, Ellen Meiksins (1991), *The Pristine Culture of Capitalism: A Historical Essay on Old Regimes and Modern States*, Verso.
- Wood, Ellen Meiksins (1995), *Democracy Against Capitalism-Renewing Historical Materialism-*, Cambridge University.
- Wood, Ellen Meiksins (1996), “Modernity, Postmodernity or Capitalism”, *Monthly Review*, July-August.
- Wood, Ellen Meiksins (2008), *Citizens to Lords: A Social History of Western Political Thought from Antiquity to the Middle Ages*, Verso.

BOŞ Bırakılmıştır

Erken Dönem Osmanlı Yönetiminin Kanunlaşma ve Devletleşme Süreci Legalisation and Statehood Process of Early Ottoman Administration

Yunus Koç, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ankara/Türkiye. ORCID:
0000-0001-9330-4019, yunusk@hacettepe.edu.tr

Öz

Osmanlı hukuku, bir çalışma alanı olarak hatırı sayılır bir süredir hem tarihçilerin hem de hukukçuların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Başta Ömer Lütfi Barkan olmak üzere Halil İnalcık gibi tarihçilerin yanında Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Mehmet Akif Aydın, Ahmet Akgündüz gibi hukuk tarihçileri Osmanlı hukukunu hem teorik hem de kaynaklar ekseninde ele almışlardır. Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapısı sayesinde günümüze ulaşan binlerce ciltlik hukuk metinleri üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde Osmanlı hukukunun niteliğini, şer'-örf ilişkisini, kanunnamelerin gelişim seyrini, hukuk normlarının mahkemelerde uygulanma şeklini takip edebiliyoruz. Ancak tüm bu araştırmalara rağmen Osmanlı devletleşmesi ve bunun hukukla olan bağlantısının karşılaştırmalı bir perspektifle teorik ve ampirik düzeyde ele alınması konusu hala müzakere edilmeye muhtaç gözükmektedir. Özellikle Osmanlıların erken dönem hukuki yapılanması ile ilgili bir dizi soru üzerinde düşünmeye değerdir. Bu soruları şu şekilde sıralamak mümkündür: Osmanlı Beyliği teşekkül ve gelişim seyrinde hukuk normları oluştururken ne tür fırsat ve esneklikler yaratarak gelişimini sürdürdü? Erken dönem Osmanlı yönetiminde hukuk normları emir, ferman ve yasak şeklinde tezahür ederken bürokrasi hangi süreçlerle bu normların yaygınlaşması ve kabulünü sağladı? Bu prensiplerin uygulanmasında yaşanan avantaj ve dezavantajlar nelerdi? Yönetim, toprak, vergi, ticaret gibi halkı doğrudan ilgilendiren konularda üretilen norm ve prensiplerin zamanla devletin merkez-taşra ilişkilerinde yaşanan gelişmeler ve devletleşmeye etkisi nasıl oldu? Tüm bunların sonunda Osmanlı devleti genişçe bir coğrafyada yüzlerce yıl egemen olarak toplum-devlet ilişkilerinin seyrinden kanunlaşma ve bürokratik devlete dönüşmesinde etkisi nasıl cereyan etti? Osmanlı, kanun devletine nasıl dönüştü? Bu soruları cevaplamak başlı başına önemli tartışma konularını gündeme getirmekle birlikte kaçınılmaz olarak bir açıklama çabasını hak etmektedir. İşte bu çalışmada yukarıda dile getirilen ve onlara benzer soruların cevapları aranmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı hukuku, Kanunname, hukuk tarihi, Osmanlı Devleti, örf.

ABSTRACT

Ottoman law, as a field of study, has continued to attract the attention of both historians and jurists for a considerable time. In addition to historians such as Ömer Lütfi Barkan and Halil İnalcık, legal historians such as Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Mehmet Akif Aydın, Ahmet Akgündüz have discussed Ottoman law both theoretically and in terms of sources. Thanks to the studies on thousands of volumes of legal texts that have survived to the present day thanks to the bureaucratic structure of the Ottoman Empire, we can follow the nature of Ottoman law, the relationship between şer' and customs, the course of development of statutes, and the way legal norms are implemented in the courts. However, despite all these researches, the issue of addressing Ottoman statehood and its connection with law at a theoretical and empirical level from a comparative perspective still seems to need to be discussed. It is worth considering a number of questions, especially regarding the early legal structure of the Ottomans. It is possible to list these questions as follows: What kind of opportunities and flexibilities did the Ottoman principality continue to develop by creating legal norms during its formation and development? While legal norms in the early Ottoman administration manifested themselves in the form of orders, decrees and prohibitions, through what processes did the bureaucracy ensure the dissemination and acceptance of these norms? What were the advantages and disadvantages of applying these principles? How did the norms and principles produced on issues that directly concern the public, such

as administration, land, taxes and trade, affect the developments in the center-provincial relations of the state and nationalization over time? At the end of all these, how did the Ottoman Empire dominate a wide geography for hundreds of years and influence the course of society-state relations into legalization and transformation into a bureaucratic state? How did the Ottoman Empire become a state of law? Answering these questions raises important issues of discussion and inevitably deserves an explanation. In this study, we will try to find answers to the questions mentioned above and similar ones.

Keywords: Ottoman Law, *Kanunname*, History of Law, Ottoman Empire, *Urf*.

GİRİŞ

Devlet-hukuk ilişkisi hem tarih hem de hukuk alanında uzmanlaşan kuramcıların dikkatini çeken bir konudur. Siyasal örgütlenmenin çekirdeğini oluşturan klan/boy/aşiret örgütlenmesinin zamanla diğer topluluklar üzerinde de söz sahibi olması, bunun da koşullar elverdiğinde devlete dönüşmesi her zaman mümkün olan bir vaka değildir. Türklerin geniş tarihsel coğrafyasında boydan beyliğe, oradan da devlete ve imparatorluğu geçiş evrelerine dair örnekleri görmek mümkündür. Orta Asya'nın geniş steplerinde hareket halindeki mülkiyete bağlı katmanlaşmaya uygun konfederatif yapılar kurulmuştur. Ancak Büyük Selçuklular gibi hem toprağa yerleşik bir toplumda hem de yerleşik olmayan klanlara dayalı bir devlet yapılanmasında bir dönüşüm kaçınılmaz olmuştur. Nizâmülmülk, bu siyasetin inceliklerini kalem almıştır. Orhun Yazıtlarında dile gelen meşruiyet prensipleri bir yana Büyük Selçuklu tecrübesi Osmanlı örgütlenmesi için yakın ve şahit olunan bir siyaset örneği sunmuştur. Tamamen yerleşik devlet kurumlarını yüzyıllardan beri uygulamış olan Bizans ise başka bir tecrübeye sahiptir. Osmanlı Beyliği, iç ve dış siyasal gelenek ve çevresindeki devlet tecrübelerinin tanıklarıyla kurulmuştur. Beylik teşekkül ederken komşu toprak ve boylar nezdinde, mülkü Osmani'ye dönüşen coğrafya üzerinde egemenlik kurmanın yolu, onları siyaseten sisteme dahil etmekle mümkün oldu. İlk Osmanlı beyleri hem Bizans'tan hem de Selçuklu merkezinden uca devrolunmuş tecrübeli insan kaynağı sayesinde yönetim sanatının incelik ve avantajlarını kullanmayı başardı. Kendi boyundan aldığı güçle, komşu boyların ve coğrafyanın avantajlarını birleştirmek ve bunu siyasetin icaplarına dönüştürmek Osman, Orhan ve I. Murat'ın yönetme sanatında tezahür etti. Böylece genişleyen ve kalabalıklaşan toplum üzerinde egemenlik kurmak, yeni eklemlenenlerin yönetime katılması ve kazanımlardan pay alması şeklinde kendini gösteren adalet anlayışı ile mümkün oldu. Bu şekilde bey ve yoldaşları fetih ve ganimetlerle zenginleşirken idare altına alınan yerlerde adaletin temini doğrudan merkeze bağlı ve ona karşı sorumlu kadı ve beyler sayesinde mümkün oldu. Osmanlı yönetiminin merkez organları hukuki, askeri ve mali alanlarda tezahür ederken bunların taşra uzantıları da doğrudan halkın karşısında yönetimin temsilcisi olarak belirdi. Sürecin merkez-taşra arasında sıkı bir bağ ve yazışma ağı ile devam etmesi merkezin yönetim prensipleri ve paydaşlığının halkta karşılık bulması gerekti. Bu bağ ve ilişkinin iki taraf için de belirli norm ve prensipler üzerinden yürümesi gerekiyordu. Bu sebeple daha ilk beyler zamanından itibaren yönetimin taşradaki temsilcileri aracılığı ile merkez-çevre ilişkilerinin düzene sokulması, bilinmesi ve karşılıklı mutabakatın tesis edilmesi emir, ferman ve yasaklar üzerinden sağlandı. Ama bu kurallar, dönemin önceki ve mevcut şartlarına göre herkes için kabul edilebilir ve uygulanabilir nitelikte olmalıydı. Ülke genişleyip toplum farklılaştıkça yönetimin incelikleri ve çıkan sorunları makul ve pragmatik çerçevede çözme refleksi de gelişti. Bunun sonucunda yönetim herkesin uyacağı kuralları ilan ve tatbikte ısrar ettikçe bu kuralların kendileri için de kabul edilebilir, gerekirse de değiştirilebilir olduğu görülmeye başlandı. Anadolu ve Rumeli'de yaşayan ahalinin de köyde, kasabada, yayla ve kışlada veya şehirde ihtiyaç duyduğu kuralların bilinir olması ve uygulanması toplum devlet ilişkilerini belirli bir konsensüse getirdi. Bu kurallar zamanla daha rafine hale geldikçe devletin organları da uygulamada halkla daha rahat iletişim kurma imkanına kavuştu. Tüm bunlar Osmanlı yönetim mekanizmasının meşruiyetini ve devletleşme sürecini olumlu yönde etkiledi. Ceza, toprak, vergi ve ticaret gibi belli başlı alanlarda üretilen kurallar manzumesi devleti temsil edenler üzerinden halk-devlet ilişkiler ağının yollarını oluşturdu. Devlet tanzim ettiği kurallar ve bunların cem'i olarak kanunlar çerçevesinde dönem için sürdürülebilir bir çerçeve oluşturdu. Osmanlı adalet mekanizması ve hukuk sistemi bu sayede devletin de daha bürokratik ve hiyerarşik bir sisteme erişmesini sağladı. Bu sayede yönetim adaleti temin ederken aslına bir kanun devletine dönüşmüş oldu.

1. OSMANLI YÖNETİMİNİN TEMEL PRENSİPLERİ

Osmanlı yönetim anlayışının teşekkül ve gelişiminde eski Türk devlet geleneği, töre, Emevi ve Abbasi halifelikleri döneminde ve İran'da gelişen yönetim geleneği ile Bizans imperium anlayışının etkili olduğu hususu öteden beri dile getirilmektedir. Ancak; 13. yüzyılın sonlarında Batı Anadolu'nun ücra bir köşesinde Bizans sınırında kendine alan açmaya yönelik faaliyetlerinde Osman ve Orhan beylerin fetih, gaza, iskân, imar faaliyetleri yanında Venedik, Bizans ve diğer Anadolu Türk beylikleri ile olan ilişkisinde tercih ettiği stratejinin arkasında yatan anlayışın ne olduğu sorusu Osmanlı yönetim anlayışı üzerindeki derin merakın ana sorularından biridir. Uç beylikleri arasında en azından 14. yüzyılın ilk çeyreğinde diğer beyliklere nazaran daha avantajlı bir coğrafyaya sahip olduğu; genişleme, büyüme ve teşkilatlanma faaliyetlerinin de bu avantajların yerinde ve zamanında kullanılmasıyla mümkün olduğu kabul görmüştür. Bütün şartların yanında uçlarda hayat ve hareket alanı bulma umuduyla bölgeye gelmiş dinamik bir kitlenin de beyliğin teşekkülünde ihtiyaç duyulan insan kaynağını oluşturduğu da bilinmektedir. İlk dönem kaynaklarında karşılaşılan çok sayıda fakih, ahi, abdal ve medrese tahsili görmüş kitlenin yönetim kademelerinde ilk katmanlaşmayı oluştururken toplum-beylik ilişkilerinin de ana prensiplerini ürettiği, bu prensiplerin de Osman ve Orhan'ın dilinden ilan edilerek genel kabul görmesi için yaygınlaştığı görülmektedir. Yönetim-toplum ilişkilerinin ana seyrini oluşturan bu genel kabullerin zaman içerisinde geleneksel meşruiyet aracılıkları ile pekiştirildiği anlaşılmaktadır. Erken dönem Osmanlı yönetim-toplum ilişkilerinde beylerin gaza ve fetihle topluma doyumluk kazandırması ne derecede önemli görülmekte ise idare altına alınan bölgelerde adalet ve dengeli bir vergi düzenin sağlanmasına da o derece önem atfedilmiştir. 14. yüzyıl boyunca Bursa ve Edirne gibi Anadolu ve Balkanlar'da idare altına alınmış önemli şehirlerde ve diğer kasabalarda yürütülen zanaat ve ticaret hayatının ihtiyaç duyduğu adalet ile sosyal ve idari barış ortamının sağlanmasına ilk Osmanlı beylerinin gösterdiği hassasiyet kaynaklara yansıtılmıştı. Aynı adalet duygusu ve vergilendirmede gözetilen dengenin yanında vergi miktarları ve zamanları konusundaki genel prensipleri sayesinde kırsal alandaki zirai üretim ve mükellefiyetleri de belirginleştirip sürekliliği sağlayan timar sistemi sayesinde kırsal barış ve askeri zümrenin ihtiyaçları da karşılanmaktaydı. Şehir, kasaba ve köylerde yaşayan halkın ihtiyaç duyduğu en önemli husus olan güvenlik ve barış bu şekilde adalet ve hukuk sistemi üzerinden sağlanmakta gecikmedi. Osmanlı yönetimi ister barış yoluyla isterse fetihle ele geçirdiği bölgelere de idari teşkilatlanmayı tesis ederken iki önemli görevli atmaktaydı: kadı ve bey. Her ikisi de doğrudan sultan tarafından atanan ve onu temsil eden bu iki yetkili, toplumda başta dengeli ve nispeten standart bir vergi sistemi ile adaletin sağlanması ve devam etmesi için gerekli görülen hukuki düzenlemelere bağlı olarak yargılamayı gerçekleştirmekteydi. Böylece başta toprak ve kırsal vergi hukuku olmak üzere belirginliğe ve standartlaşmaya ihtiyaç duyulan tüm alanlarda yürütülen uygulamalar bu erkin sahibi olan bey ve sultan da meşruiyetini pekiştirmekte ve onun nizam-ı alemin kurucu ve koruyucu sıfatını pekiştirmekte idi. Tarımsal ve ticari faaliyetler ile savaşımlardan elde edilen gelirlerin bir kısmı yine toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere kurulan vakıflar aracılığı ile toplumla paylaşılırken siyasal meşruiyetin kültürel alanda pekişmesine de katkı sağlamaktaydı. Böylece Fetret dönemi de dahil ilk yüz elli yıllık dönemde Osmanlı Beyliği yönetim prensiplerini belirlemiş, tüm alanlarda ihtiyaç duyulan genel prensipleri üretme ve uygulama sürecinde başarılı olmuş, nizamın tesisi ve idamesinde önemli bir ihtiyacı karşıladığını ispat etmiş olarak Fâtih dönemine erişmiş bulunuyordu.

Erken dönemde Osmanlı yönetim anlayışı ve devletleşmeye geçiş süreciyle alakalı olarak Âşıkpaşazâde tarafından Osman Bey dönemine atfen nakledilen ve tarihi gerçekliği tartışılır olmakla beraber en azından müellifin kendi döneminin (XV. yüzyılın ikinci yarısı) yönetim ve kanunlaşma-devletleşme anlayışını yansıtmaması bakımında bir hayli dikkat çekici olan pasajı hatırlatmak gerekir. Pasajı, konumuz açısından önemine binaen olduğu gibi aktarmakta yarar vardır. Karacahisar'ın Osman Bey tarafından fethinden sonra

yaşandığı rivayet edilen olaylar sıralanırken "Osman Gazi'nün Kanunu ahkamın bildirür" başlığı altında yer alan bölüm şöyledir:

«Kadı konuldu. Ve sübaşı konuldu. Ve bazar durdu ve hutbe okundu. Bu halk kanun ister oldular. Germiyan'dan bir kişi geldi. Eyidür: "bu bazarın bacını bana satun". Bu kavm eyitdi: "Hana var" dediler. Ol kişi hana vardı. Sözüni söyledi. Osman Gazi eyidür "bac nedir"? Ol kişi eyidür: "bazara her ne kim gelse ben andan akça alurın". Osman Gazi eyidür: "Senün bu bazar ehlinde alımın mı var kim akça istersin"? Ol kişi eyidür: "Hanum bu türedir. Cemi' vilayetlerde vardır kim padişah olanlar alur". Osman Gazi eyidür "Tanrı mı buyurdu veya beyler kendüleri mi etdi". Yine bu kişi eyidür: "Töredir hanım! Ezelden kalmışdur". Osman Gazi gayet kakıdı. Eyidür: "bir kişi kim kazana, gayrının mı olur? Kendinün mülki olur. Ben anun malında ne kodum ki bana akça ver deyem. Bire kişi var git... Artuk bu sözi bana söyleme kim sana ziyanım dokunur". Ve bu kavm eyitdiler kim: "Hanum bu, bazarı bekleyenlere âdetdür, kim bir nesnecek vereler". Osman Gazi eyidür: "İmdi çün ki siz eyle dersiz, her kişi kim bir yük getüre, satan iki akça versün; her kim satmasa hiç nesne vermesün. Ve her kişi kim bu kanunumu boza, Allah anun dinin ve dünyasın bozsun. Ve dahi her kime kim bir tımar verem, anun elinden sebepsiz almayalar. Ve hem ol öldüğü vakit oğlın vereler. Ve her küçücük dahi olur ise vereler. Hizmetkarları sefer vakti olcak sefere varalar, ta ol sefere yarayınca...» (Atsız, 1985: 28)

Yönetimin devamı için vakıfların tesisi, toplumda saygın yere sahip şeyh, derviş, fakih ve ahilerle yakınlık kurulması ve kendilerine tahsis edilen vakıflarla sistemden pay sahibi edilmeleri, devlet teşkili açısından hangi noktalara dikkat edilmesi gerektiği konusunda Osman'ın düşüncelerini oldukça net bir şekilde yansıtmaktadır. Kendilerine iltifat gösterilen bütün bu şahsiyetler aslında sosyal zümrelerin önemli bir kısmını oluştururken toplumun kültürel anlamda devlete ısındırılması ve nizamın gerekliliği konusuna ikna edilmesi için de çok önemli bir işlevi yerine getirmekteydiler. Erken dönem Osmanlı yönetim anlayışının unsurlarının ve beylerinin sosyal zümre temsilcileriyle sıkı bir irtibat içerisinde olduğu görülür. Buna bağlı olarak da yönetim kendi meşruiyet temelleri ve unsurlarının meşruiyeti için ilgi zümrelerden gerekli formülün üretilmesi ve meşruiyet zeminin siyaseten sağlamaştırılmasını bekler. Nitekim bunun en somut örneğini Tursun Bey verecektir. Tarih-i Ebü'l-Feth'te formüle edilen anlayışa göre her ülkede padişahlar bulunmalıdır aksi halde toplum yok olur. Ancak peygamberlerden sonra gelen sultan, dünya üzerindeki yönetimini siyaset ve "yasağ" yani kanunlar ile yürütmek zorundadır ve buna da örf adı verilmektedir. Tursun Bey'in formülasyonunu aynen aktarmakta yarar vardır:

“..ve ehl-i şer' ana şer'at dirler, ve vâzı'ına şâri' ıtlak iderler ki peygamberdür. Ve illâ, bu tebbirler ol mertebeye olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için, mesela tavr-ı Cehgiz Han gibi olursa, sebebine izafet iderler, siyaset-i sultânî ve yasağ-ı padişâhî dirler ki örfümüzce ana örf dirler. Keyfe mâ-kân her kangısı olursa, anun ikâmeti elbette bir pâdişah vücûdına mevkuftur. Hatta şöyledür ki, her rûzgârda vücûd-ı şâri' hacet değıldür; zîrâ ber-vaz'ı İlâhî, mesela dîn-i İslam "alâ vâzı'ihî efdalü's-selâm" nizâm-ı âlem-i zâhir ü bâtın için "ilâ yevmi'l-kıyâm", kâffe-i enâm üzre kâfidür, bir peygamber dahi hacet değıldür; ammâ her rûzgârda bir pâdişâhun vücûd-ı hâcettür ki anun tasarruf-ı cüz'îyyatta, ber-haseb-i maslahat, her karn u her rûzgâr vilâyet-i kâmilî vardır. Ve eğer anun tedbiri munkatı' olsa, bekâ-yı eşhas ber-vech-i ekmele sûret bulmaz; belki bi'l-küllîye fenâ bulur. pes nizâm-ı matlûb husûlî için vücûd-ı pâdişah vâcib oldu ki..." (Tulum, 1977: 12-13).

Örf ve buna dayalı Kanûn'a geçişi göstermeye çalışan ve hem de bunun böyle olmasını mümkün kılan tarihsel ortam üzerinde kısaca durmakta yarar vardır: Tursun Bey'in ifade ettiği "töre" ve bunun somut hali olan ilk dönem "yasaklarının" devletleşme içerisindeki kalıntı ve yansımalarının, şeri hukuk prensipleri ile desteklenen bir devletleşmeye dönüştürülmesi; devletleşmenin bunlardan istifade etmesi sürecinde, ulemanın hizmete hazır olması ve hizmet sunmasından hareketle, bu hizmetin devlet işleyişine ve kurallaştırma sürecine dahil edilmesi mümkün olmuştur. Ancak bu gelişme içerisinde, "yasak"ın eski yönetim

ve siyaset tecrübelerinin yeniden keşfi sayesinde, kuralların asıl kökünü ve yeni biçimlerini taşıyan organlar halinde belirmesi mümkün olmuştur. Kanunlaşma ve devlet teşkilatının tesisi yolunda merkez dışı etnik yapılara ve daha çok da Türkmen soylularına dayanan merkezi gücün zamanla törpülenmesi ve kul sistemi üzerinden yönetimin yeni bir güç kullanma aracına sahip olarak bu avantajı iyi kullanılması kanunlaşma ve devletleşmede mihenk taşı olmuştur. Başlangıçta Oğuz beyleri veya seçkin Türklerden ara yönetim katmanları oluşturularak bu yolla kitle üzerinde bazı denetim teknikleri uygulanması zaruri idi. Bu Türk “aristokrasi”si içerisinde mesela Çandarlılar hakanın “adalet”i ve ordusu dışındaki devlet işlerinden sorumlu idi. Bununla beraber ordu geleneğine atf yoluyla ulemanın yargı ve bilgi merkezini oluşturması yanında, asıl timarlı sipahiler ile yönetimin koruyucusu olan merkez askeri arasında kurulan dengeye rağmen sonuçta merkez askerinin idari mekanizmadaki hiyerarşik üstünlüğünün kaçınılmaz olması merkezi kuvvetlendirdi. Bu bağlamda yeni ordu olan Yeniçeri’nin, ağası üzerinden hem fetih makinası hem de genişletilmiş merkez gücünün motoru olması, merkezleşmeyi dolayısı ile yaptırım gücünü pekiştirdi. Balkanlarda kazanılan iki önemli askeri başarı, özellikle 1444’te Varna ve 1448’de II. Kosova muharebelerine elde edilen galibiyetler merkezin güçlenmesini dönülmez noktaya getirdi. Bu zaferlerden sonra gelen İstanbul’un fethi ise artık imperium için vaktin gelmesini ve sıçramanın başlanmasını sağladı. Bu süreçte Kanunnâme-i Âl-i Osman’ın vücut bulmasıyla Devlet’in bekasının “kural” demek olduğunun duyurulması ve kabul ettirilmesi; bu emirlerin ve fermanların kanun formatında tanzim edilmesinin zamanı, kapsamı ve biçimi ile devletleşmenin tamamlanarak imperiuma geçişini sağladı. Ülke sathında yaygınlık ve geçerlik kazanan emir, yasak ve hükümlerin “kanunname” formatına büründürülerek imperiuma oluşturan unsurların millet sisteminde teşkili her katmandaki yetki, görev ve sorumluluklarının kayda geçirilip kanunlaştırılması Kanûn-ı Osmanî’nin devletin ana işleyiş usul ve anlayışı haline gelmesini sağladı. Sultan ise artık piramidin en tepesinde olmak bir yana dikey anlamda hem “zıllullah fil arz” ve hem de “kafes ardına” çekilerek görünmezlik zırhıyla mücehhez olmakla imperiuma büründü ve bu sayede “kâdir-i mutlaka” dönüştü. Tüm bunlar Fâtih’in şahsında vücut bulurken devletin de siyaseten bölünmez ve ebed müddetliği inancını geliştirdi. Devlet ve onun işleyiş biçimi olan siyasetteki büyük değişimin bazı özellikleri, Fâtih’in şahsında bütünleşti. O bir taraftan kendisini teneffüs eden ölümlülerin üzerine çıkarırken, bir yanda dini otoritenin yedek gücünü elde tutar, diğer yanda açık münazaralarla “tehâfüt” meselelerini tartışır ve Gazzâlî - İbn Rüşd çelişmesini dirilterek büyük hakem konumuna erişir. Aynı Fâtih, “iki kara ve iki denizin sultanı” olduğu hâlde; bir fermanına, “Ben ki emîr-i âzam Sultan Mehmed Beğim” diye de yazabilmiştir. “Roma İmparatoru” imgesinin yükselmesine ‘hayır’ demezken, aynı Fâtih, kendini “emîr-i âzam” ve “beğ” olarak sıfatlandırmaktan çekinmez. İlhanlı geleneğinden ilham alarak, “Sultan Muhammed Han sözümüz” diyerek kanunu iki dudağı arasından çıkarmanın “Han” olduğunu cihana ilan eder. Ama, yine öte yandan, Tursun Bey’den izlenebildiği üzere hem geçmiş hem de kendi hükmünün cârî olduğu zamanlar için, meselâ “Sultan Murad’ın beyliği zamanında” diyerek geleneğin devam etmekte olduğu bir yana, atadan kaldığını da vurgular. O sebeple de Kanunnâme-i Âl-i Osman’ın tarif ederken “Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur” der ve devletin teşkilat prensiplerini ilan eder.

2. FATİH, KANUNNAME-İ AL-İ OSMAN VE KANUN DEVLETİ OSMANLI

Fâtih Sultan Mehmet döneminde kendi andıyla anılan iki kanunname oluşturulmuştur. Bunlardan ilki “Teşkilât Kanunnâmesi” ismiyle târif edilirken diğeri “Reaya Kanunnâmesi” olarak adlandırmıştır. Reaya Kanunnâmesi ilk olarak Kraelitz tarafından yayımlanmış ve Osmanlı devlet-toplum ilişkilerinin seyrini belirleyen umumi kanunnamelerin ilk versiyonunu olmuştur (Kraelitz-Greifendorst, 1921: 13-48). Bu kanunname daha sonra hem genişlemiş hem de genişletilmiştir. Kraelitz tarafından yayınlanan Kanunnâme’nin başlığı “Hazihî Suret-i Padişahi Sultan Mehmed bin Murad Han” olup son istinsah tarihi 893/1488’dir. Denilebilir ki bu bilinen ilk genel karakterli kanunnamedir ve daha sonra tekemmül ettirilecek

diğer genel karakterli kanunnamelere örnek teşkil edecektir. İlk üç faslı ceza hukukuna ayrılmış ve zina, darp-katl ve hırsızlık-içki konu başlıkları ile sıralanmıştır. Ceza hukukunu ilgilendiren bu ilk üç başlık altında toplumda düzen ve asayişin temin edilmesi ve düzeni bozup huzursuzluk yaratılmasının önüne geçilmesine yönelik hükümleri içerir. Önceliğin bu türden huzura ve asayişe, dönemin deyimiyle aleme “nizam” verilmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Bu şekilde imperium toplum içerisinde düzeni sağlamak için zor kullanma gücünü elinde bulundurduğunu ilan ve ispat etmeye başlayan bir siyasal yapının yani devletin hakimiyetini ve hükmünün icrasını hedeflemektedir. Böylece suçlar ve suçlular kişisel intikam ve kan davası (klan-aşiret gelenekleri) yoluyla değil, düzeni sağlamayı üstlenen bir üst kurum tarafından cezalandırılacaktır. Cezalandırma eylemi tabii ki yargısal mekanizmanın kararı ile ama Sultanın töre/yasak/örfünü yürütmeye memur organlar ve temsilcileri eli ile gerçekleştirilecektir. Bu ise devletleşmenin neredeyse ön koşulu olan faktörlerden biridir.

Kraelitz tarafından neşredilen Kanûnnâme’de, vergi ve toprak hukukuyla ilgili hükümleri ihtiva eden dördüncü faslın özel bir adı yoktur. Burada da meşhur resm-i çiftin kökeni konusundaki tartışmalara yol açan “senyörel” hizmetler ve bunların akçaya çevrilmiş bedellerini sıralayan hükümler vardır. Kanûnnâme’nin son iki bölümü “Yörükân ve Cebelüyan bâ kanun-ı Müzevvec-i Gebran” başlıklarını taşır. Son başlık altında bac ve kapan vergilerine ait hükümleri de ihtiva eden düzensiz bir sıralanış söz konusudur. Kraelitz tarafından yayınlanan bu kanunname hiç şüphesiz türünün bilinen ilk örneğidir ve hükümlerin sayısı ve içeriği oldukça sınırlı olmakla birlikte daha sonraki etaplar için bir hareket noktası teşkil edecektir. En çok bilinen nüshaları ise Kanûnî dönemine aittir.

Burada bizi daha çok ilgilendiren ve Fâtih’in “Teşkilât Kanûnnâmesi” olarak adlandırılan kanunname ise devlet bürokrasisi, işleyişi, devletin hiyerarşik düzeni, yetki ve atama şekillerini tespit ve tayin ederek bir bakıma devlet kurumlarının işleyiş mekanizmasını ele alır (Akgündüz, 1990: 347-357). Bu kanunnamenin giriş kısmında “bu kanûnnâme atam ve dedem kanûnudur, benim dahi kanûnumdur, evlâd-ı kirâmın neslen ba’de neslin bununla âmîl olalar” dendiğine göre “Kanûnnâme-i Âl-i Osman” adını da hakkeden bu kanûnnâme bir 'temel yasa' mahiyetindedir.

Teşkilât Kanûnnâmesi, “Bâb-ı Evvel”, “Bâb-ı Sâni” ve Bâb-ı Sâlis” olarak üç bâba ayrılmıştır. Birinci Bâb’da, vezîriâzam, şeyhülislâm ve muallim-i sultân tanımlanır; divan üye ve hiyerarşisi belirlenir; ağalar ve bunların mertebeleri serdedilir; divan üyelerinin otuma düzeni bağlamında mertebeleri netleştirilir, arz yetkisini hâiz olanlar ve arz biçimleri belirtilir; terfi şekilleri, devlet işlerinin niteliği ve müzakeresi, devlet işlerinde asıl yetkililer ve yetki alanları; önde gelen görevlilerin konumları, ilmiye mensupları ve kadıların hiyerarşisi, devlet yetkililerinin oğullarına tahsis edilecek ödemeler, diğer ücretler gibi hususlar yer alır.

İkinci Bâb’da; arz odası, yüksek kademe teşrifatı, has oda, kapı ağası ve diğer saray görevli ve hizmetlileri, Padişah’ın lûtfuna mazhar olma teşrifatı ve şekilleri, sefere çıkılmasında uygulanacak esaslar, 'ta'am' konusu ve “karındaşların nizam-ı âlem için katl etmek müna'sibdir” şeklindeki ünlü hüküm yer alır; “mühter-ü şerîf” ve hazine konusu gündeme getirilir.

Üçüncü Bâb’da; dirlikler konusundaki hükümler, tekâüd şartları, devletin önde gelen yetkililerinin bazı akçalı hakları, hitaplar ve unvanlar yer alır. Teşkilat Kanûnnâmesi’nin mevcut nüshaları, nispeten geç istinsah edilmişse de karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde yönetim aygıtının en önemli kurumu Dîvân-ı Hümâyun olup işleyiş ve hiyerarşik yapısı Fâtih Kanûnnâmesi’nde detaylandırılmıştır. Devletin erken döneminde divanın nasıl işlediğine dair bilgiler net değildir. Osmanlı tarih yazarlarından erken dönem hakkında daha net bilgiler veren İbn-i Kemal, devletin kuruluş dönemine dair verdiği bilgilerde Osman Bey’in de zaman zaman divan topladığını belirterek

kurumunun kökeni hakkında sadece imalarda bulunmaktadır (Turan, 1970: 139). Kronikte Osman'ın divanda olan beylerin yerlerini ve mansıplarını tayin ettiği hakkındaki veri dışında bilgi yoktur. Bu bakımdan Fâtih Kanûnnâmesi'ne kadar divanın teşekkül ve gelişim seyri hakkında Âşıkpaşazâde ve diğer kroniklerdeki bilgi de yüzeyseldir. Diğer taraftan Murat Hüdavendigâr (Sal. 1362-1389) döneminde devletin daha hızlı ve esaslı bir teşkilatlanmaya gittiği bilinmektedir. Bu dönemde devlet teşkilatlanmasında önemli bir yeri olan Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa ile vezirlik makamı güçlenmiştir. Ulema kökenli bu devlet adamı askeri yetkileri de uhdesinde toplayarak gerçek anlamda ilk vezirlik makamını ihdas etmiştir (Mumcu, 1986: 23). Aynı şekilde onun zamanında Dîvân-ı Hümâyun'un da kurumsal yapıya dönüştüğü söylenebilir. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın gayretleri sayesinde kurumsal kimliğe kavuşan divanda ikinci vezir ve diğer vezirlerin yer almasıyla kadro genişlemiştir. Dîvân-ı Hümâyun ile hükümdar arasındaki ilişkilerin seyri de I. Bayezid (Sal. 1389-1403) döneminde netleşmeye başlamıştır. Vezirlik kurumu gelişmeden önce Osmanlı hükümdarının, halkın şikâyet ve yakınmaları doğrudan dinlemesi yanında küçük bir kurum olan divana da başkanlık etmesi doğaldı. Divan kadrosu genişleyerek yetkiler arttıkça daha da önemlisi bürokratik mekanizma işleyip genişledikçe vezirlik kurumu etkin hale gelmiş, işleri hükümdar adına devleti yöneten makama dönüşmüştür. Sultanın divana başkanlık etmesine de ihtiyaç kalmamıştır. Ancak hükümdar istediği zaman divana gelebilir dinleyebilir ve başkanlık edebilirdi. Bu onun egemenlik hakkının da bir gereği idi fakat II. Murat (Sal. 1421-1451) döneminden itibaren hükümdar divandan daha da uzaklaştı. Bunun doğal sonucu olarak da Fâtih mutlak otoritesini sağlamlaştırmak için kurumsal yapıyı pekiştirecektir. II. Murat döneminde Edirne Sarayı'nda "eski divan yeri" olarak adlandırılan yerde düzenli toplantılar yapan divanda belli teşrifat kurallarının da uygulanmaya başladığı, hükümdarla görüşmenin de belirli zorluklara ve kurallara tabi tutulduğu görülmektedir. II. Murat'ın ölümünden sonra toplanan divanda sancakların tevcihi, kadıklıkların tevzi ve tımarların verilme işlemlerinin görüldüğünü Osmanlı kronikleri aktarmaktadır (Unat ve Köymen, 1995: 553). Fâtih Sultan Mehmet'in Dîvân-ı Hümâyun'u II. Murat döneminde oluşturulan şekliyle yani sıkı teşrifat kuralları çerçevesinde ve divan-sultan ilişkisinin çerçevesinin belli olduğu biçimde devraldığı söylenebilir. II. Murat döneminde divan düzenli olarak toplanmakta, bazen padişah bazen de onun mutlak vekili olan baş vezir divanı yönetmektedir. Divanda vezirlerin yanında kazasker, reîsülküttâb, nişancı gibi üyeler kendi kurumlarının başkanı ve temsilcisi olarak yer almaktadır. Bürokrasinin başı reîsülküttâb; yargı örgütünün başı kazasker; mali işlerin sorumlusu defterdâr divanda yer almaya başlamıştır. Ana unsurları II. Murat döneminde iyice belirgin hale gelen divanın Fâtih Sultan Mehmet döneminde teşrifat kuralları netleşmiş ve detaylandırılmıştır. Fâtih, mevcut işleyiş şeklini bildiği divanın yetki ve sorumluluk bakımından konumu ile hiyerarşik düzenini Kanûnnûme ile hükme bağlamıştır. Fâtih, veziriâzamlık makamını tümünden kendi otoritesine bağlayarak divan üzerinde kesin denetim sağlamıştır. Bu da tüm divan üyelerinin padişahın mutlak otoritesine bağlı olmasını gerektirmiştir. Dîvân-ı Hümâyun, Fâtih'in teşkilat anlayışı çerçevesinde yeni bir kimlik kazanmasında saray ve yeniçeri kurumunun gelişmesinin önemli bir rolü vardır. Dîvân-ı Hümâyun doğrudan padişaha karşı sorumludur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin en üst gücü padişaktır. Hem eski Türk egemenlik anlayışı hem de İslam devlet geleneği Osmanlı hükümdarının mutlaklaşmasında belirgin olmuştur. Buna Fâtih'in Bizans Kayzeri rolünün de eklenmesi ile Osmanlı Sultanının gücü mutlaklaşmıştır. Yürütme gücü hükümdara aittir. Yasama yetkisi onun uhdesinde, yargı yetkisi de dolaylı ve sınırlı olmakla beraber padişahın elindedir. İdarenin örfi hukukla ilgili alanlarında padişahın yargılama yargı yetkisi tamdır. Ancak yargılamanın şer'i hukuk boyutunda ise söz sahibi ulemadır. Bununla birlikte hükümdarın yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulundurması Dîvân-ı Hümâyun üyelerini ataması ve azletmesi onu "kâdir-i mutlak" yapmıştır. Hükümdar şer'i hukuktaki yasama ve yargılama alanı dışında tüm siyasi ve hukuki güçleri kişiliğinde toplamıştır. Padişah şer'i hukuk alanına karışmaz ancak bu alanı yönetme hakkını elinde bulundurduğu için Rumeli ve Anadolu Kazaskerlikleri ile Şeyhülislâm tayinleri padişah tarafından yapıldığı için dolaylı bir müdahaleden bahsedilebilir.

Merkezi devlet örgütlenmesinde padişahın sonra en güçlü kişi vezîriâzamdır. Bu durum Fâtih Kanûnnâmesi'nin ilk maddesi ile kesin olarak hükme bağlanmıştır. Kendisi “cümle umurun vekil-i mutlakıdır ve mertebede cümleden mukaddemdir”. Kanûnnâme'nin bu ifadesi padişahın sonra vezîriâzâmın ne denli güç sahibi olduğunu ve idarenin başı olarak yetki ve sorumluluğunu göstermektedir. Ancak uzmanlık gerektiren alanlarda mesela mali işlerde deftardârın görüşü vezîriâzâmın görüşünden daha etkili olabilir. Dolayısı ile vezîriâzâmın mali, idari ve siyasi konularda divan üyeleri ile müzakere etmesi ve ayrıca ilgili bürokratik kurumun yetkilisi olan makam ile istişarede bulunması zaruridir. Bu durum Kanûnnâme'de “müşavere-i umur-ı saltanatı veziri azam sayır vüzera ile ve deftardârların ile müşaveret edeler” (Akgündüz, 1990: 322) ifadesi ile belirtilmiştir. Dolayısı ile padişah devlet sorunları ve idari konuların nasıl çözüme kavuşturulacağını sadece vezîriâzama bırakmamıştır. O, padişahın vekili olarak diğer belli başlı devlet adamlarıyla istişare etmek zorundadır ve bu istişarenin yapıldığı yer Dîvân-ı Hümâyun'dur. Padişah da teorik olarak başkanı bulunduğu divanı her zaman denetleyebilir. Böylece kurulda her bir üye en doğru kararın çıkması için tecrübe ve yetkisine göre çaba gösterir. Çıkacak karar “sultan” adına verileceği için heyette istişarenin önemi vardır. Diğer taraftan vezîriâzam Dîvân-ı Hümâyun görüşülmeyen ikinci derece devlet sorunlarını kendi divanında çözebilir, karara bağlanan işler ise Dîvân-ı Hümâyun'a getirilirdi. Dîvân-ı Hümâyun haftanın belirli günlerinde toplanma zorunluluğu ve görüşmeleri bitince de görüşülen hususların hükümdara arz edilmesi devlet işleyişi bakımından önem arz etmektedir. Dîvân-ı Hümâyun başkanlık eden vezîriâzam, Fâtih Sultan Mehmet'in merkezi gücünü kul sistemi üzerinden pekiştirmesi ve vezîriâzâmı, kendi otoritesine bağlaması ile büyük yetkilere kavuşmuştur. Vezîriâzam, kanunnamelerde belirtildiği şekliyle, yürütmenin düzenli işleyişinin, halkın dirlik içinde yaşamasının ve devlet hizmetlerinin yürütülmesinin baş aktörü ve padişahın mutlak vekilidir. Bu mutlak vekile itaat etmek padişaha itaat etmek gibi görülmüştür. Bu sebeple padişahın vekili olduğu için onun mührünü de yanında taşıması önemli bir kuraldır. Aynı şekilde maliye ve hazine defterhanelerinin mühürlenmesi işlemi de bu mühürle olur. Vezîriâzâmın bulunmadığı durumlarda divana sadaret kaymakamı başkanlık eder. Vezîriâzam devlet işlerini yürütmek için tüm zamanını ayırmalı, devlet görevlilerini ve onların halkla ilişkilerini takip etmeli, Dîvân-ı Hümâyun'daki görüşmeleri sağlıklı bir şekilde yönetmeli ve çıkan kararları padişaha arz etmelidir. Ancak vezîriâzâmın Dîvân-ı Hümâyun başkanı olarak çok büyük bir hareket özgürlüğüne sahip olduğunu söylemek her zaman mümkün değildir. Divan üyelerinden kubbe altı vezirliği makamı 15. yüzyıldan itibaren başlayarak devlet bürokrasisinin gelişmesi ve divanda müzakerelerin sağlıklı yürütülmesi amacıyla ihdas edilmiştir. Memleket işlerini bilen ve ülkeyi tanıyan devlet adamları, terfi eden beylerbeyleri veya deftardârlar bu makama tayin edilmiştir. Bu vezirler ülke yönetiminde edindikleri tecrübeyi divanda sağlıklı karar alınması için kullanırlar. Merkezde yetenekli ve sabit görevi olmayan yüksek vasıflı devlet adamları divanda her zaman yedek güç olarak bulundurulmuş, lüzumu halinde askeri yetkilerle donatılarak ordunun başına tayin edilmiştir. Dîvân-ı Hümâyun'un diğer üyeleri kazaskerler, nişancı, deftardârlar ve Rumeli beylerbeyleridir.

Teşkilât Kanûnnâmesi, olarak anılan “Kanûnnâme-i Âl-i Osman”a göre “devlet” yapılanmasının en önemli kurumu olan Dîvân-ı Hümâyun şu şekilde tasarlanmıştır. Vezîriâzam, başvezir ya da daha sonra sadrazam, tüm bürokrasinin başı ve amiri olup, padişahın vekilidir. Devletin tüm idari, mali, siyasi ve hukuki işlerinin düzenlenmesi, takibi ve ilgili taşra hiyerarşisinin oluşumundan sorumludur. Atama ve azillerde de padişahın tam vekili sıfatıyla yetkilidir. Başvezirin tek sorumlu olduğu ve hesap vermesi gereken makam sultandır. Sultan tarafından tayin edilir ve onu tarafından görevden alınır. Sadece sarayın iç organizasyonuna karışma yetkisi yoktur. Divanda ve teşrifatta en önde yer alan ve en başta oturacak olan kişi yine baş vezirdir.

Dîvân-ı Hümâyun'daki hiyerarşi de aynı şekilde belirlenmiştir. Hiyerarşik düzen baş vezir, ardından vezirler, kazaskerler daha sonra da deftardârlar olmak üzere sıralanır. Ulemayı Dîvân-ı Hümâyun'da kazaskerler temsil eder. Müfti-i İstanbul ya da daha sonraki devirde bilinen adıyla Şeyhülislâm ise divanda

bulunmaz ama ulemanın başı olarak önemli bir yere sahiptir. Fâtih Kanûnnâmesi sıralamayı şu şekilde yapar. “Ve Divan-i Hümayûnumda sadrda oturmak vüzerânın ve kâdiaskerlerin ve defterdârların ve nişancıların yoludur. Evvelâ vüzerâ oturub, bir cânibe kâdiaskerler, anların altına defterdârlar otururlar ve ol bir cânibe nişancı oturur. Ve ağalardan yeniçeri ağası sâir ağaların büyüğüdür. Baş yeniçeri ağası, anın altına mîr-i âlem, anın altına kapucibaşı, anın altına mîrahur, hâlâ mîrahur Devlet-i Pâdişahîde iki olmuştur. Mîrahur-ı sâni altına çakırcıbaşı, anın altına çarşınbaşı, anın altına sipahi oğlanları ağası, altına silahdarlar ağası, altına sâir bölük ağaları, anların altına çavuşbaşı, anın altına kapucular kethüdası, anın altına cebecibaş, anın altına helvacıbaşı ve anın altına topçubaş oturur” ifadesiyle merkez ordusundaki hiyerarşik yapıyı da belirler.

Kanunname devleti için ve dış yazışmalarından sorumlu olarak nişancıbaşılık da tarif edilmiş ve hiyerarşideki yerini almıştır. “Ve nişancının mertebesi, eğer vezâret veya beğlerbeğlik ise defterdârlara tasaddur eder. Ve eğer sancak ile nişancı ise defterdârlardan aşağı oturur. Elkabi defterdârlar elkabıdır ve mertebesi anlar mertebesidir”.

Fâtih Kanunnamesinde merkezî bürokrasinin yanında taşrada göre yapan beylerbeyi ve sancak beylerinin sıralaması da şu şekildedir. “Ve suffa-i Divân-i Âlide oturmak beğlerbeğlerin yoludur ve beğlerbeğler vüzerâ altına, defterdârlar kâdiaskerler altına otururlar. Sancak beğleri taşrada otururlar. Ve cümle mal defterdârların gerek Âsitânemde ve gerek memâlik-i mahrûsamda olalar, mertebede, oturmakta ve elkabda beraberdirler. Ve beğlerbeğler, vüzerâdan bir tabaka aşağıdır ve taht kadılarına tasaddur ederler. Ve İstanbul kadısından gayrisi defterdârlarımdan aşağı otururlar”.

Padişaha sözlü ya da yazılı bir şekilde arzda bulunma yetkisine sâhip makamlar Kanûnnâme’de şu şekilde sıralanır: “Ve bizzat rikâb-ı hümayûnuma sâhib-i arz olanlar vüzerâm ve kâdiaskerlerim ve defterdârlarım ve yeniçeri ağası ve iç halkından kapu ağası ve odabaşı ve hazinedarbaşı ve kilercibaşı ve Saray-ı Âmire’min ağası sahib-i arzdır. Amma kapuağası olan ihtiyar başdır. Ekseriya odabaşı ve kapuağası arz etmek gerektir. Ve nâme ile arz etmek cümle beğlerbeğlerin ve ümerânın ve kuzâtın yoludur. Bizzat arz etmek mertebesi âlidir”. Taşrada görev yapan ümera, kadılar, beylerbeyleri ve sancak beyleri de name ile yani yazı ile arzda bulunurlar. Ancak Kanûnnâme, doğrudan arzda bulunmaya önem atfetmiş ve bu hakkın hangi mertebedeki görevlilerde olduğunu sınırlandırmıştır.

Hiyerarşide en son grupta da "iç halkı"ndan bahsedilmektedir. İç halkı, saray mensupları demektir. Saray mensupları dışında kalan ve sadrazamlar, vezirler ve beylerbeylerine hizmet edenlere de “kapı halkı” denmektedir. İç halkı, çeşitli sınıflarının reislerine iç ağaları veya enderûn ağaları adı verilir. Burada bunların reisinden ve dört iç ağasından bahsedilmiştir: Kapı Ağası yahut Bab'üs-Sâade Ağası: Osmanlı sarayında çalıştırılan hadımağalarının reisi. Hadımağaları iki gruptur: zenci veya Habeş olanlara “Harem Ağaları”, beyaz olanlara ise “Akağalar” yahut “Ak Hadımlar” denir. 990/1582 yılında Dârüsaâde Ağalığı ihdâs olununcaya kadar, Topkapı Sarayı’nın üçüncü kapısı olan Bâbüssaâde’nin muhafızları olan Akağaların âmiri olduğu gibi, Harem kısmı da dâhil olmak üzere sarayın en büyük şefidir.

Fâtih Kanûnnâmesi’nde üst kademe yöneticilerin hangi yollar ile seçilip atanacağına dair de bazı çerçeveler sunmaktadır. Buna göre “beğlerbeğlik dört kimesnenin yoludur”: Defterdârın ve beğlik ile nişancı olanın, beşyüz akçelik kadroda bulunan kadıların ve son olarak yıllık dört yüz bin akçeye varmış sancak beğlerinin. Aynı şekilde “nişancılık, dâhil ve sahn müderrislerinin yoludur. Mal defterdârlığından nişancı olsa evvel beğlerbeğlik hükmü ile olur ve reisülküttâb nişancı olsa sancak hükmü ile olur” denerek Divan üyelerinin atanma prosedürünü de tayin etmektedir.

Fâtih Kanûnnâmesi'nde devletin mali işlerinin nasıl yönetileceği ve bu yönetimin hiyerarşik dokusu da kayda bağlanmıştır. Buna göre, Başdeftardâr cümle sultanın nazırı olup onun izni olmadan hazineden harcama yapılamaz. Onun gücü diğer defterdârların ve taşradaki defterdârların tayin ve naklinde önemlidir. Kanûnnâme'de yazışmaların nasıl yapılacağı konusu da ele alınmış ve tuğra ile ahkâm yazılması konusunda vezîriâzama yetki verilmiştir. Maliye ile ilgili konularda defterdârlık yetkilendirilmiş; kazaskerler ise kadıların tayin ve azilleri ile dini konulardaki yazışmalardan sorumlu tutulmuştur. Sultan, kanunnamesinde cenaze merasimlerine kimlerin katılacağı da karar bağlamıştır. Buna göre vezirler, kazaskerler ve defterdârların hazır bulunması istenmektedir. Devlet ricalinin mertebeleri de Kanûnnâme'de yerine almış defter emini, onun altında şehremini onun altında reîsülküttâbın durması gerektiği ifade edilmiştir. Ulema sınıfın da merâtib silsilesi ile yerini almıştır. Bunların kadrolarına göre hiyerarşik düzenleri, ast üst ilişkileri düzenlenmiştir.

Kanûnnâme'nin Birinci Bâbının sonundaki hüküm ise şöyledir: “Bu kadar ahval-i saltanata nizam verildi. Şimdiden sonra gelen evlad-ı kiramım dahî ıslaha sa'y etsinler.” Bu ifade de Kanûnnâme'nin geliştirilmesinin ve yeni koşullara göre düzenlenmesinin önünü açmaktadır. Sonraki dönemlerde yeni bâb ve fasıllarla kanunname nüshalarının içerikleri gelişmiş ve daha düzenli hale gelmiştir.

Kanûnnâme'nin İkinci Bâbı saltanat işleri ile alakalı “tertib-ü ayini” ele alır. Buna göre Dîvân-ı Hümâyûn'un haftada dört gün toplanması ve divan üyelerinden kimlerin sultana arzda bulunacağı konuları ele alınmıştır. Arz Odası, arz'ın müessesevî mahiyetinin mekânsal belirişi olarak ortaya çıkıyor. “Kutsal” bir mertebeye sivrilişin açık ifadesi olan “Cenâb-ı şerîf'im” deyişi, gizli/gizemli bir (maddî/manevî) görünmezliğe bürünme (ya da belki de öyle uygun görüldüğünde perde arkasına çekiliş) söz konusudur. Arz Odası'nın Yeni Saray'da vücut bulan yapılışını düşündüğünde, sivrilmenin henüz kudret açısından ve manevî boyutuyla tezâhür ettiği anlaşılmaktadır. Oda, yine de Saray'ın ve dolayısıyla Devlet'in tam merkezindedir. Vüzerâ, kazaskerler ve defterdârlar geldiklerinde teşrifat bu en üst yöneticilerin şânlarına yakışır mertebededir. Onlar yükseldikçe, padişah da şevket kazanır.

Bu yükselmenin bir başka nişanesi olarak taşraya haberi söylemek, doğrudan devletin üst yöneticilerine hitapla olmayacaktır. Saray âmiri olan kapuağası, kapıcılar kethüdâsına ve o da vüzerâ ile en-üst devlet yetkililerine söyleyecektir. “Taşraya haber” bir emir, bir çağrı, bir ileti olabilir; bu bakımdan, bir iletişim zincirinin işleme olağan sayılabilir, ne var ki, Saray'ın âmirinin bu iletişimde ilk kişi olması sarayın odaklaştırılmasının bir belirtisi olarak yorumlanabilir. Arkasından gelen maddelerde sarayın iç düzeni ile ilgili prensipler sıralanmıştır. Bayramlarda ne tür merasimlerin yapılması gerektiği, kimlerin hangi sırayla merasim heyetinde bulunacağı belirlenmiştir. Sultan burada kendi hocası, şeyhülislâm, vezirler, kazaskerler, başdeftardâr ve nişancının kendisi tarafından karşılanacağını duyurmuştur. Maddeler arasında Osmanlı sultanının iyiden iyiye perde arkasına çekildiğini gösteren hükümler de vardır. Buna göre sultan ile yemek yemek sadece ailesine mahsustur. Kendisinden önce vezirlerin sultan ile yemek yeme adetini refetmiştir. Kanunnamede üzerine en çok tartışma yapılan hüküm ise meşhur kardeş katli meselesidir. Hüküm şöyledir: “Ve her kimseye evlâtlarından saltanat müyesser ola, Nizâm-ı Âlem için karındaşların katli eylemek münasıptır. Ekser ülema dahi tecviz etmiştir. Anunla âmil olalar.” (Akgündüz, 1990: 328) madde, Türk devlet geleneğinde saltanat ve iktidarın ailenin ortak mülkü olduğunu, bunlardan hangisinin iktidarı ele geçirirse diğer hak sahiplerini ortadan kaldırmasının nizamı alem için meşru görüldüğünü hükme bağlamıştır. Devletin parçalanması ve toplum nizamının bozulması riski karşısında böyle bir tedbirin düşünülmesi zaten uygulamada var olan birtakım aksaklıkların ve iç savaş risklerinin daha erken bir zamanda önüne geçilmesini mümkün kılmıştır. Büyük Selçuklu ve öncesindeki Türk devletlerinde devlet, hanedanın ortak malıdır. Hanedandan kim iktidarı ele geçirirse özellikle kardeşlerden ya da aile büyüklerinden buna itirazlar gelmiş ve devletin bekası tehlikeye girmiştir (Uğur, 1987:154). Osmanlı siyaset geleneği bütün bu önceki tecrübeyi ve olumsuzlukları bildiği ve muhtemel tehlikeleri sezdiği için Fâtih kendi kanunnamesine böyle bir hüküm

koymakta tereddüt etmemiştir. Bu durum devletin bekası, nizamı alem için toplumsal düzenin devamı için muhtemel iktidar kavgalarının önüne geçmek amacıyla hanedanın ödemiş olduğu en ağır bedeldir. Böyle bir erkin sahibinin, kendi aile fertlerinin iktidardaki muhtemel iddiaları karşısında aldığı tedbirler, iktidarın ortak kabul etmeyeceği gerçeğinden hareketle meşru görülmüştür. Devletin birliği ve toplumsal düzenin devamı için kendi aile fertlerine müsamaha göstermeyen iktidarın, başka bir şekilde ortak kabul etmesi de mümkün değildir. Bunun en somut örneği Osmanlı saltanatını sorgulamaya cesaret eden ya da ona alternatif olma iddiasında bulunan yerel hanedanlar ve birtakım dini oluşumlara karşı alınan tedbirlerde görülür. Anadolu beylikleri arasında Osmanlı'ya en son eklenen Dulkadirli beylerinin akıbeti malumdur. Aynı şekilde Osmanlı iktidarını sorgulayan Melâmi şeylerinin akıbetleri de ortadadır. Bütün bunlar devlet yönetiminde iktidarın mutlak otoritesinin sorgulanmasını önleyici tedbirler olarak düşünülmelidir. İktidar, devlet teşkilatı üzerinden içeride hukuk birliğini sağlarken iktidarında bölünmezliğini ve paylaşılamazlığını kayıt altına almıştır.

Fâtih'in Teşkilât Kanûnnâmesi'nin Üçüncü Bâbında ehl-i örfün suç işlemesi halinde verilecek cezalar ile bunların kadroları karşılığında alacakları istihkaklar kayda bağlanmıştır. Devlet yazışmalarında hangi unvan ve lakapların kullanılacağı, kimlere hangi sıfatlarla hitap edileceği, münşeat mecmualarındaki örneklerden hareketle sıralanmıştır. Bu maddeler devlet hiyerarşisinde görev alan "ehl-i mansıb"ın statü ve görevleri ile alacakları maaşların tasnif ve hiyerarşisini içerir.

3. KANUNNAME-İ AL-İ OSMAN, DEVLET VE TOPLUM

Bir toplumun tarihi evrelerinde hukuki normlar oluşurken temel kuralların meydana çıkışı esnasında ilk önce teşekkül eden prensiplerin ceza hukuku alanında olması, konunun bizatihi sosyal ve siyasal nizam açısından taşıdığı önemle alakalıdır. Hem İslam öncesi Türk toplumlarında hem de İslami dönemde siyasal iradenin toplumda nizamı sağlama endişesi, üretim kaynaklarının organizasyonu ve üretimin paylaşımını sağlayan düzenlemelerle başat bir şekilde kişisel ya da kandaş boyların karşılıklılık ilkesi doğrultusunda intikam veya kısasın bir hukuki norm olarak tebarüz etmesine yol açmıştır. Hırsızlık, haramilik, cinayet, mala ve cana tecavüz, zina gibi toplumsal ya da bireysel suçlar için failer üzerinde bireysel ve toplumsal yaptırımların kişi ya da aşiret/boy uhdesinden siyasal kurum/örgüt denetimine geçmesi/geçirilmesi bizatihi siyasi ve idari teşekkül ile alakalı bir süreçtir (Koç, 2005b: 131-148). Örgüt/devlet oluşumunun bu türden suçların cezalandırılmasına doğrudan organları veya temsilcileri ile karar verip uygulamayı yerine getirmek ve toplumu denetlemekle kendisini kabul ettirmesi arzusu başat bir süreçtir. Bu sebeple Türklerde töre/yasa/örf dönüşümüne/tekamülüne daha sonradan eklenen İslami normlarla beraber Osmanlı ceza hukuku prensipleri, tadâd edilmiş kanunlar halinde teşekkül etmiştir. Bu sürecin doğal sonucu olarak cerime yani para cezası, fiziki yaptırımlara ilaveten veya sadece mali yaptırımlar halinde ön plana çıkar. Devletin yargılama ve yaptırımı uygulama organları ayrı fakat birbiriyle koordineli olarak siyasal merkezin yönlendirmesi ile devreye girer. Kanun koyma erkini elinde bulunduran saltanat/han, yargı ve ceza uygulama yetkisini, devlet başkanı olan han/sultanın kendisi ya da kurumları tarafından atanan ayrı ayrı temsilcilere devretmek suretiyle egemenlik tesis eder. Kadı (yargı gücü) ve Bey (sancakbeyi/subaşı/timarlı sipahi, icra gücü) aracılığı ile yerine getirilen bu ve başka "hizmetler" karşılığında kendilerine devletin ekonomik kazanımlarından hisseler verilmiş, cezalardan tahsil edilmesi gereken cerimeler temsilcilerin gelirlerine ek kaynak olarak kaydedilmiştir. Burada kamu düzenininin sağlanmasında cerimelerin yerinde görevli sipahi ya da beylere tahsis edilmesinin özel bir önemi vardır. Böylece kurumlaşan/devletleşen yapı sosyal düzeni yerinde kontrol etmeyi hedeflemiş, bunda da başarılı olmuştur. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren timar rejimi ve bunun esas unsuru olan timarlı sipahi düzenindeki değişikliklerle birlikte, başka faktörlerin de devreye girmesiyle kamu düzeninde yeni bir dönemece gelinecektir. Böylece yargılama sonucu verilen

cezaların uygulanması yetkisini elinde bulunduran ehli örf, değişime uğradığı ve bu yetkisini kullanmaz hale geldiği ölçüde kanunların uygulanması da güçleşecektir. Tımarlı sipahinin yerini almaya başlayacak başka kontrol mekanizmaları mevcut standartlaşmanın da sonunu hazırlayacaktır (Koç, 2005b; 134).

Ceza hukukunda Fâtiş Kanûnnâme'si ile başlayan süreç 16. yüzyılın ortalarında oluşturulan kanunnameler ile tamamlanmış; ceza, toprak, vergi, ticaret hukuku ve cerimeler ile ilgili teknil bir sistem oluşturulmuştur. Bu veçhiledir ki U. Heyd (1973) bilinen çok sayıda nüshayı karşılaştırarak ceza hukuku alanında klasik dönemde gelinen noktayı açığa çıkartabilmiştir. Aynı türden bir karşılaştırmalı tekâmül seyir tablosu hukukun diğer alanlarında da yapılabilir. Böyle bir karşılaştırma Osmanlı düzeninin birçok yönünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Ceza hukuk dışındaki alanlarda da belirli bir ayırımı gitmek yerinde olacaktır. Özellikle birliğin ve standartlaşmanın nispeten daha kolay gibi gözüktüğü (yürük, yaya, müsellemler, sipahi, azab vs.) belirli gruplara yönelik düzenlemeler daha süratli bir şekilde üniform hale getirilmişken imparatorluğun değişik yerlerinde hatta aynı sancak içerisinde değişik kaza ve nahiyelerde farklı uygulamaların bulunduğu üretim faaliyetlerine ait konularda ve bunların vergilendirilmesi gibi hususlarda standartlaşma daha genel karakterli ve bazen de yavaş olabilmektedir.

Klasik dönem Osmanlı toplumunun genel hatlarıyla askeri ve reaya olarak ikiye ayrılmasını belirleyen ve reayanın statüsü ile bunu sınırlarını tanımlayan yaklaşım kanunnamelerde detaylandırılmıştır. Esasen böyle bir ayırım katmanlaşmanın henüz netleşmediği erken dönemlerde daha gevşek olmakla birlikte mevcuttur. Mesela Fâtiş Sultan Mehmet'e ait resm-i kısmet ve sicillata dair bir fermada şu kayda rastlanır: "ve ehli berat olan kimesneler, kendü ve cemaati askeridir. Ve tekaüd eden sipahiler cemaatiyle askeridir". Kurumlaşma ve devletleşmede katmanlar arası çizgilerin netleşmesini hukuki tekâmül ile tanımlanır ve netleştirilir. Bu sebeple çoğu maddeleri 15. yüzyılın ortalarına doğru teşekkül eden Fâtiş'in Reaya Kanûnnâmesi nüshasında böyle bir katmanlaşma ve geçişkenlik sınırlarını belirleyen kesin hatların izine rastlamak mümkün değildir. Zira sistem ve toplumun yatay ve dikey hareketlilik alanları oldukça geniştir. Bu bağlamda yürük teşekküllerinin yarı askeri statüde hizmet etmekte oluşu, sefere katıldıklarında askeri sınıfa geçiş demek olan tımarlı statüsü kazanma imkanı verileceğinin bildirildiği halka yapılan çağrılar, geçişkenliğin en önemli göstergeleridir. 15. yüzyılın sonlarından itibaren söz konusu geçişkenliğin zorlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bunun da en belirgin göstergesi artık kanunnamelerde reayanın hukuki statüsünün netleştirilmesi ve toprak üzerindeki zorunluluklarının daha baskın bir ifadeyle yerini almasıdır. Arazi tutan köylünün ekin ekme zorunluluğu daha Fâtiş döneminden itibaren kanunnamelerde yerini alırken bu zorunluluğun yerine getirilmemesi durumundaki parasal yaptırımlar/çiftbozan resmi 50 akçe civarındadır (Kraelitz, 1921: 30). Daha sonraki dönemlerde bu miktar 60, 70 ve nihayet 16. yüzyılın sonlarında 300 akçaya kadar çıkacak ve önemine binaen de detaylandırılacaktır. Askeri-reaya ayrımı kanunnamelerde askeri sınıfa mensup olanların terekeleri üzerinden alınan resm-i kısmetin kim tarafından tahsil edileceğine ilişkin hükümlerde yer alır. Bu bağlamda sancakbeyi, kadı, subaşı, sipahi, sultanın kulları, müderrisler, vakıf yöneticileri gibi ilmiyeye mensup olanlar ve bunların nesli, ordu hizmetindeki sipahi, yaya, müsellemler, canbaz, voynuk ve tatar grupları askeri kategoriyi oluşturur. Kadı tarafından verilen belge ile camilerde görev yapanlar ve naibler bu hükmün dışındadır. Reaya statüsü ise genel ifadesiyle köylerde oturarak defterde raiyyet kaydedilmiş olanlar ve nesilleridir. Bu türden bir ayırışımın sadece tereke taksimi ile ilgili basit bir işlemin göstergesi olmadığı açıktır. Bu aynı zamanda katmanlaşan toplumun katmanlar arasına konulan sınırların kendi içerisinde hareket alanı daraltılan grupların devlet tarafından nasıl dizayn edildiğinin kanıtıdır. Beldiceanu tarafından yayınlana nüsha ile Nuruosmaniye yazmasındaki pasajlar aynıdır. Reayanın statüsüne yönelik bu tespitlerden sonra toprak hukuk alanındaki hükümlere geçebiliriz.

Toprak hukuku ve reayanın statüsü ile ilgili tekâmülün de kanunnameler bağlamında böyle bir karşılaştırma süzgecinden geçirilmesi mümkündür. Ancak biz burada sadece temel bazı noktaların altını

çizmeye ve farklılaşarak/dönüşerek/yeniden üreterek devletin hükmünü yayma ve bunu devam ettirme eğilimiyle birlikte hukukta standartlaşmanın alanlarına kısaca temas etmekle yetineceğiz.

Fâtih Kanûnnamesi'nin Kraelitz (1921: 43) tarafından yayımlanan metninde ilk dikkati çeken husus, cari hükümlerle ilgisi bağlamında mekân adı olarak sadece Edirne'nin geçmesi, Dubrovnik, Eflak ve İstanbul'un "hariç" yerler olarak ima edilmesidir. Bu da tanzim edilen hükümlerden bazılarının 1453 öncesine ait olduğunu akla getirir. Bu genel bilgi, Kanûnnâme'nin tanzimi aşamasında hedef alınan bölgenin imparatorluğun Avrupa yakası olduğu izlenimini vermektedir. Aynı şekilde bir başka gösterge de Osmanlı kanun koyucusunun adına daha son resm-i çift diyeceği raiyyet vergisinin miktarının burada 22 akça olarak belirlenmiş olmasıdır. Bu bağlamda McGowan tarafından yayımlanan Sirem Sancağı Kanûnnamesi bir ip ucu sunar. "... resm-i çift müsavi değildir. Öte yaka sancaklarının ekserinde birbirine mugayirdir. Kiminde artık kiminde eksik alınır. Bu sancakta tam çifti olan Müslüman reayadan yirmi ikişer akçe alınagelmıştır. Resm-i bennak 12 akçadır" (McGowan, 1883: 1-2). Bu durumda daha birçok sancakta görüldüğü gibi Balkan topraklarında Müslümanlardan 22 akça resmi çift alınması 15. yüzyılın ortalarından itibaren kesinleşmiş gözükmektedir. Sirem Sancağı Kanûnnâmesi'nde de belirtildiği gibi Anadolu yakası sancaklarında resm-i çift miktarı bir sancaktan diğerine hatta aynı sancakta bir kazadan diğerine farklılık gösterir. Bu durumun standartlaşma eğiliminin önünde bir engel oluşturduğu düşünülebilir. Ancak farklı miktarlardaki resm-i çift tarh edilmesinde fetih/ilhak öncesi yöresel alışkanlıkların dikkate alınması, reayanın tahammül gücü, toprağın verim durumu, başka vergilerin (öşür vs.) oranları gibi hususların birlikte değerlendirildiği ve dengenin korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Her hal ve karda resmi çift, resm-i bennak, muhtelif oranlardaki öşür, resm-i zemin, otlak, kışlak, resm-i arus, küvvare, vs. ile gayri müslimlerden alınan ispençe/cizye vergileri kanunnamelerde standart vergiler olarak tebarüz etmiştir. Toprak tasarruf şekilleri ve varislere intikal biçimi de standartlaştırılmıştır. Bunlarla ilgili hükümler 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyıl başlarına kadar şekillenmiş durumdadır. Diğer taraftan sancak kanunnamelerinde açıkça görüldüğü üzere imparatorluk sınırlarına dahil edilen yeni bölgelerde tespit edilen uygulamalar tedricen kaldırılarak yerine Kanûnnâme-i Âl-i Osman uygulanmaya sokulmuştur. Bu bağlamda sancak kanunnameleri artık sadece mahallî ve çok özel ayrıntıların düzenlendiği metinler olarak tasarlanmıştır. Buna karşın ayrıntıların fazla olmadığı ya da keskin olmadığı yerlerde, bazen tahrir defterinin ön kısmında bulunması mutad olan ilgili sancağın kanunnamesine yer verilmemiş ve sadece bir cümle ile Kanûnnâme-i Âl-i Osman müracaat olunması gerektiği kaydedilmiştir.

Fâtih'in Reaya Kanûnnâmesi'nde yer alan ve Kraelitz tarafından neşredilen nüshanın farklı yerlerinde zikredilen aşağıdaki maddeler daha sonraki kanunnamelerde hem konularına göre ayrı fasıllar halinde sıralanacak hem de genişletilip detaylandırılarak standart hale getirilecektir. Bu süreç devletin hukukta ve uygulamalarda birlik sağlama isteğinin açık bir tezahürüdür. Başlangıçta ihtiyaca göre "ferman" ya da "yasak" halinden yayımlanmış kuralların daha sonra kanunname metni haline dönüştürülmesi, ardından da ihtiyaca ve gerekli duruma göre yeni kuralların eklenmesi, eskilerin iptali ya da değiştirilmesi sonucu yeni kanunname metinlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

"Süvari, (kendi) çiftliğinden ziyede yer tutmaya, raiyyet yerin raiyyete vire, Süvari güçle raiyyetin yerinden kovsa, gerü yerine gelicek tapu almaya, dahi kendü kovsa gitse, ya bir yıl yerin ıssuz kosa, ihtiyar süvari elinde ola, raiyyet kendi gide tamı çulı süvarinin ola.

"Bir raiyyet ki yer duta, elindeki yerin muattal koyub gayri süvari yerinde ekerse iki onda vere.."

"Amma süvarini raiyyete vericek yeri olmasa raiyyet gayri yerde ekse heman yerlisüne adet üzere öşrin vere. Ve raiyyet süvarisine heman bir defa ev yapivere, sonra gelen süvari ol çıkan süvarini yapiverdiği evi ola, raiyyete ev tekrar yaptırılmaya".

“Bu yedi kulluktan ötürü akça alınsa yigirmi akça alına ve benlakden üç veyahu altı veya dokuz akça alına; Her müzevvec kafir ispenç için süvarına yigirmi beş akça vire. Ve haraca yarar oğlanına dahi tamam ispenç. Koyun resmi üç koyuna bir akça” (Kraeletz, 1921: 28-30).

Kronolojik olarak ikinci sırada bulunan ve Beldiceanu tarafından yayımlanan başka bir Kanûnnâme-i Âl-i Osman nüshasında bu maddeler oldukça detaylandırılmıştır. Sipahini “kılıç yeri” ya da “hasşa çiftliği” olarak bilinen yerlerden başka toprak tasarruf etmesi konusu ve bunun getireceği yükümlülükler detaylandırılmıştır (Beldiceanu, 1967). Aynı şekilde raiyyetin statüsü ve yükümlülükleri uzun ve ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Yerini yurdunu terk eden reayanın sipahisi marifetiyle 15 yıl içerisinde tekrar yerine döndürülmesi “kanun-ı kadim” olarak standartlaşmıştır. Ancak 15 yıl geçtikten sonra geri döndürülmesi men edilmiştir. “Sipahi timarında evvel mevkuף olan reaya çiftlikleri bütün çift ve nim çift ve dahi eksük, dahil-i defter her ne ise sipahiye mütaellikdir.... defterde adı olmayan raiyyet oğlanlarına ve karındaşlarına sahib-i timar dahl eylemek kaunun-ı kadimdir, raiyyet oğlu karındaşı raiyyetdir”. Bu detaylardan biri bir sonraki kanunnameye önemli değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik şöyledir: “bir raiyyet fevt olsa çiftliği olup müteaddid oğulları kalsa mezkür çiftliği oğulları müşa‘ tafarruf iderken biri fevt olsa anun hissesine suvari karındaşlarından tapu taleb itmek caiz değıldir”. Bu kaide 1501 yılı öncesinde değışmiştir ve artık kardeşler tarafından müşterek tasarruf edilen bir çiftlikten, kardeşlerden birisi öldüğü zaman hissesi için resmi tapu talep edebileceğine dair değişiklik “amma kanun-ı cedid-i sahih budur ki” diye başlayan pasajda verilmiştir. Nuruosmaniye’de kayıtlı yazma Kanûnnâme’de ise konu “amma bunun hilafına hükm-i şahi varid olmuştur tapu hükm olunur şöyle biline” şeklinde nakledilmiştir. Aynı değişiklik sonraki kanunnamelerde artık iptal edilen eski hüküm verilmeye gerek duyulmadan doğrudan yeni hüküm kayda geçirilecektir. Tüm bunlar devlet-köylü ilişkilerinin ayrıntılı olarak kayda bağlanması ve muhtemel suistimaller ile kayıt dışı kalmanın önüne geçmeye yönelik standartlaşan uygulamalardır. Devlet bu şekilde tebaasını hem kategorize etmiş hem de sınıfsal sorumluluk ve mükellefiyetlerinin sınırlarını çizmiştir. Sultan buyruklarının kanunname formunda kadı mahkemelerinde yürürlükte olması, değişikliklerin halka duyurulması prensibi devletin kanunlaşmaya verdiği önemle alakalıdır. Bu şekilde “devlet” olunacağı ve egemenliğin sürdürülebileceğı bilgisi yaygın olmalıdır.

Toplumsal katmanlardan köylülerin en önemli meşguliyet alanı olan tarımsal arazilerde zirai üretimin temeli olan “çiftlik’in tanımı ve bu kategoriden alınacak resmi-çift miktarının tespit ve tayini önemlidir. Hemen her kanunname nüshasında reaya-devlet ilişkilerinin esaslarına dair hukuki düzenlemeler önemli bir yer tutar. Kraeletz tarafından yayımlanan Fâtih Kanûnnâmesi nüshasında çiftliğin tanım ve yüzölçümü konusunda belirsizlik varken, Beldiceanu tarafından yayımlanan metinde ve diğerlerinde konu artık belirginleşmiş ve toprağın durumuna göre edna, evsat ve âlâ kategorilerine bir çift öküzle tarım yapılabilecek alan olarak, verim ya da arazinin durumuna göre 60-150 dönüm olduğu kaydedilmiştir. Çiftlik miktarı yeri elinde bulunduran bir köylü ailesinin beher sene Bursa müdüyle 4 müdd (yaklaşık 450 500 kg) tohum ekmesi mecburiyeti standart hale getirilmiştir. Bu hüküm Kraeletz nüshasında Edirne müdüyle 2 müd olarak tanımlanmıştır. Fark her iki müdün hacim olarak farklı olmasından kaynaklanır. 16. yüzyıla ait kanunnamelerde hariçten ekilen yerlerin statüsü ve bu topraklar için istenecek resm-i dönüm de standart haldedir.

Kanunnamelerde vergi hukuk önemli bir konu olarak oldukça detaylı şekilde sıralanmıştır. Sancaklarda resm-i çift, nim-çift farklı miktarlarda olmakla birlikte, raiyyet rüsumunda bölgeler arasında farklılıklara rağmen sistemde birlik sağlanmıştır. Hatta 16. yüzyılın başlarında imparatorluğa katılan Arap vilayetlerinde eski hukukun kaldırıldığı yerine “Kanûnnâme-i Âl-i Osman’ın uygulamaya sokulduğu; dolayısı ile raiyyet için temel vergi haline gelen resm-i çift vaz bulunduğu bölge kanunnamelerinde mesturdur. Kesin olan ise 12 akça olan resm-i bennak ile karü kisb eden mücerredlerden duruma göre vergi tarh edilmesi

kaidesidir. Aynı şekilde hangi hububat türlerinden ne miktarlarda öşür ve salariyye, hangilerinden öşre bedel akça alınacağı hususu da belirli bir sisteme ve genelleşmeye ulaşmış gözükmektedir. Aynı standart uygulama ve miktarı, resm-i otlak, resm-i kışlak, resm-i ağnam (daha sonra iki koyuna bir akça olarak yükseltilecek ve her yerde aynı miktar cari olacaktır), kovan vergisi ve değirmen vergilerinde de görmek mümkündür.

Kanunlarda standartlaşmanın açık bir şekilde görüldüğü alanlardan bir tanesi de kadıların yaptıkları işlemlerden aldıkları harçlar konusudur. Nispeten geç tarihli bir başka Kanûnnâme-i Âl-i Osman'da hüküm şöyledir: “Resim eimme-i müctehidinden vaki olan ahval-i muhtelifi üzerine alınırđ; sonra yigirmi altı akça alınan yigirmi ikisi kadının ikisi naibin ikisa kâtibi ola” . Bu hüküm Beldiceanu neşrinde ve Nuruosmaniye yazmasında şöyledir: “resm-i mekateb/katib dahi eimme-i müctehidenden vaki olan akval-a mutetalife [üzere] alınırđ; sonradan on yedi akça tayin olub...” Aynı şekilde bu nüshada binde yirmi olan resm-i kısmet miktarı sonradan binde yirmi beşe çıkartılmış ve naibe binde üç ve katib de binde ikilik hiss alır olmuşlardır. Esasen Beldiceanu tarafından yayımlanan nüshada yer alan kadı, naip ve katip tarafından alınacak harçların oranlarının düzenlendiği tarihin tam olarak 1479 olduğunu başka kaynaklardan biliyoruz. Belli ki 16. yüzyılın başlarında bu oranlar yükseltilmiş ve kadı tarafından yapılan başka işlemler için de tarifeler konmuştur.

Bu türden örnekleri çoğaltmak ve devlet organizasyonunda merkez-taşra ilişkilerinin düzenlendiği, toplumun vergi ve toprak hukuku bakımından standart uygulamalara tabi tutulduğunu Kanûnnâme-i Âl-i Osman üzerinden madde madde olmasa bile temalar halinde takip etmek mümkün olmaktadır. Toplumun katmanlaşması ve kanunlaşma prosedürünün birbiriyle paralel yürüdüğü ve birbirini şekillendirdiğinin altını çizmek gerekir. 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın ortalarına kadar Kanûnnâme-i Âl-i Osman'ın artık klasik formunu almış; devlet, kurumları aracılığı ile tüm sancaklarda kuralları egemen kılmış, kanunnameler de ülkenin tamamında adli, idari, kazai ve vergilendirme alanlarında bir referans kaynağı olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti erken modern dönemde kanun devleti haline dönüşmüştür. Bunun en açık kanıtı ise bugün Türkiye ve Avrupa arşivlerinde yazmalar halinde bulunan yüzlerce kanunname nüshasının varlığıdır.

Standartlaşma bağlamında Osmanlı hukukunun ilgilendiği en önemli konulardan biri, geniş arazilerin mülkiyeti meselesidir. Osmanlı fetih anlayışına göre hakimiyet altına alınan toprakların mülkiyeti devlete aittir. Bu toprakları ekip biçmek isteyen köylülere resm-i tapu karşılığında ırsî kiracılık statüsü ile verilir. Köylü tasarrufuna aldığı toprağı her yıl ekip biçmekle mükelleftir. Sebepsiz yere üç yıl ekip biçmemesi durumunda toprak elinden alınarak isteyen bir başkasına verilebilir. Resm-i tapu, ırsî kiracılık sözleşmesinin bedelidir (Koç, 2012). Devletin timar sistemi içerisinde düzenlediği geniş tarım arazilerinde vergilerin toplanması ve tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi, timar sahiplerinin denetimi ile mümkün olmaktadır. Ehl-i örf de denen bu timar sahipleri reâyâyı yani köylüleri hem tarım faaliyetlerinde tutmak hem de sorumlu oldukları bölgelerde asayişini sağlamakla görevlidir. Bu sebeple timar sahipleri ile köylüler arasındaki hukuk nizamı, köylüler tarafından işlenen toprağın mülkiyeti ve vergilendirme üzerinden yürütülür. Nüfusun yüzde seksen civarının tarım ile uğraştığı bir imparatorlukta devlet-köylü ilişkilerinin nasıl yürümesi gerektiği detaylı kurallar ile belirlenmiştir. Reâyâ kanunnameleri bunun içindir . Bu nedenle, Fâtih Sultan Mehmed tarafından neşredilen Reâyâ Kanûnnâmesi başlangıç olmuş, daha sonra genel karakterli Kanun-ı Osmanî'ye dönüşen bu metinler Osmanlı Kanunnameleri adı ile anılmıştır. Fâtih Kanûnnâmesi'nde yer alan bazı hükümler, kanunnamenin köylü-timarlı sipahi ilişkilerini düzenleyen maddeleri Osmanlı toprak ve vergi anlayışını ortaya koyar. Kimi bölgelerde Osmanlı'dan önce yürürlükte bulunan feodal ilişkilere bağlı birtakım angarya hizmetleri Fâtih Kanûnnâmesi'nde akça ile nitelendirilerek paraya çevrilmiştir. Aynı şekilde köylülerin ehl-i örf'e karşı sorumlulukları da sınırlandırılmış ve bu sınırlılıklar köylü üretiminin sürekliliğinin yanı sıra vergi miktar ve oranlarının katlanılabilir olmasını sağlamıştır. Birtakım feodal/senyörel hizmetlerin kanunnamede sadece akça karşılıkları sebebiyle zikredilmiş olması bunun açık göstergesidir. Tüm önceki feodal uygulamalar

refedilmiş, eskiden kalan tüm feodal bağlar ortadan kaldırılarak devletin köylüler ve toprak üzerindeki hukuki ve pratik denetimi kalıcı hale getirilmiştir (Heper, 2003: 115). Onun için kanunnamede, reâyâ/köylülerin tasarruf ettikleri toprağa göre her yıl ne kadar tohum ekecekleri dahi kayda bağlanmıştır. Bunun karşılığında timar sahibi de ne kadar vergi alacağını bilmekte, fazla tahsilata yönelmemektedir. Aksi bir durum kanuna aykırı bulunmakta ve cezai müeyyideyi gerektirmektedir. Kanuna göre, timarlı sipahiler köylüleri, sadece hakları olarak topladıkları öşrü kendi ambarına taşıtmak için görevlendirebilir, bunun dışında herhangi bir hizmet yaptırılmamaktadır. Devlet-köylü ilişkilerinin şekil ve içerik bakımından daha Fâtih döneminde, kanunnameler aracılığıyla belirlenmesi ve sınırlarının çizilmesi, ehl-i örfün muhtemel suistimallerinin önüne geçme amacını gütmektedir. Geniş çapta uygulama alanı bulan Osmanlı Reâyâ Kanûnnameleri köylüler tarafından da bilinmekte ve anlaşmazlık durumunda referans olarak kullanılmaktadır. Komşusundan veya sipahisinden şikayetçi olan köylü, bu şikayetini “kanuna mugayir” veya “kanuna muhalif olmakla” nitelendirip kadıya müracaat etmektedir. Osmanlı kanunlarının bu şekilde en ücra mezralarda dahi karşılık bulması toplumda Osmanlı nizamının “kanun” esaslı olduğu bilincini yerleştirmiştir. Halk arasında muhtemel haksızlık ve ihlallerin itirazı için kullanılan “kitapta yeri olmak” ifadesi buradan gelmektedir. Kanûnnâme-i Âl-i Osman’ın devlet-toplum nizamını kuşatıcı nitelikte şekillenmesi sürekliliği ve nizam-ı alemi de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple daha sonraki araştırmacılar tıpkı Roma İmparatorluğu’nda olduğu gibi bir “Osmanlı Barışı”ndan söz etme fırsatı bulmuşlardır.

SONUÇ

Osmanlı Beyliği’nin kuruluş devrinde toplumsal düzenin sağlanması ve vergilerin tarh edilmesi amacıyla çıkarılan yasak ve fermanların, 15. yüzyılın ortalarından itibaren bir araya getirilmesi ile oluşturulan kanunname metinleri, Osmanlı hukukunun anlaşılması ve tahlili için en temel kaynaklardır. Bu kanunnameler aracılığı ile beylikten devlete ve imperiuma uzanan sürecin etap ve unsurlarını takip etmek de mümkün olmaktadır. Bu süreçte ferman, yasak, kanun tekamülü, idari hukukta standartlaşmaya, idari anlamda merkez ve taşra arasındaki bağın güçlenerek bürokratik mekanizmanın tesisine ve Osmanlı beyliğinin devlete sıçramasına imkân vermiştir. Böylece adaletin temin ve tevzi süreçleri ile toplumsal düzenin sağlanması, bürokratik kurumların taşrada merkezin egemenliğini uygulaması ile başat bir şekilde gelişmiştir. Sistemin klan/bey örgütsel yapısından kanun aracılığı ile devlete dönüşmesi mümkün olmuştur. Bu kanunlaşma/devletleşme sürecinin kolay olduğunu, merkezileşmeye ve kanunlaşmaya itirazların gelmediğini söylemek de mümkün değildir. Elbette Osmanlı kanunlaşması ve egemenliğinin devletleşerek yayılması ve içselleşmesine farklı form ve şekillerde güçlü itirazlar da gelmiştir. Hatta bu itirazların bir kısmı doğrudan Osmanlı beylik bürokrasisinin unsurları tarafından ortaya konmuş, kanlı çatışmalara sahne olmuştur. Şehzade kavgalarında taraf olan içeriden beyler ya da Şeyh Bedreddin vakasına dahil olan içeri sipahileri buna örnek teşkil eder. Osmanlı devletleşmesi ve kanun üzerinden egemenliğinin sağlanmasına süreç içerisinde Osmanlıya dahil olan yerel paralel beylik unsurlarından ya da Orta Asya konar göçer yaşam tarzını Anadolu’da sürdüren aşiretlerin kandaş yapıları İtirazların bir diğer önemli mensuplarını oluşturur. Nizam, vergi, iskân, reaya mükellefiyetleri devletleşmekte olan Osmanlı’nın düzen için ihdas ettiği yasak ve kanunlarla zabturate altına almaya çalıştığı çok sayıda merkez kaç unsuru buna direnç gösterme eğilimindedir. Osmanlı merkezi yönetim anlayışı çoğu kez bu itirazın taraflarını mutabakat ya da ikna yolu ile sisteme/devletleşmeye dahil etmeye çalışsa da ikna ve mutabakatın olmadığı ya da işe yaramadığı durumlarda çatışmalar kaçınılmaz olmuş, isyan haline dönüşen itirazların bertaraf edilmesi için önemli askeri çabalar sarfedilmiştir. Osmanlı merkezileşmesinin, kanun üzerinden devletleşmesine ve nizamı alemin tesisine yönelik içeriden ve görece dışarıdan gelebilen bu türden itirazların ya da isyan eğilimlerinin bir kısmı Safevi propagandası için zemin hazırlarken sürecin sonunda önemli kitlesel göç ve içe doğru yeni eklemlenelere yol açmıştır. Anadolu’dan Şah’a yönelen Türkmen aşiretlerin durumu ile daha güneyden Osmanlı ülkesine taşınan sünnî yerel aşiretlerin

çizdiği profil bunun sonucudur. İtirazlarla baş etmenin en kolay ve doğal yolu, beyliğin yürüttüğü dışa dönük savaş ve fetih politikasına “cihat” formatı vererek eylemlere kutsiyet kazandırarak devletleşmeye meşruiyet zemini hazırlamak şeklinde ortaya konmuştur. Kanun, nizam, devlet tesis edilirken gerekli hallerde zor kullanma ve düzeni sağlama konusunda taviz vermeksizin oldukça ısrarcı bir tavır sergilemesi de devletleşmesinin başarısıyla alakalıdır. Sonuçta “ya devlet başa ye kuzgun leşe” ifadesi ile halk nezdinde; “en kötü nizam düzensizlikten evladır” şeklinde de katalizatör hukuk söylemine ifadesini bulan Osmanlı kanunlaşma/devletleşme süreci meşruiyetini kazanıp uzun yüzyıllar egemenlik sürmeyi başarmıştır.

KAYNAKLAR

- Akgündüz, Ahmet (1990), Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, I. Kitap: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnameleri, (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları).
- Atsız, Nihal (1985), Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları).
- Beldiceanu, Nicoara (1967), Code de lois coutumières de Mehmed II: Kitâb-ı qâvânîn-i 'örfiyye-i 'osmânî (Wiesbaden: Otto Harassowitz).
- Emecen, Feridun M. ve Şahin, İlhan (2021), II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri, (Ankara: TTK Yayınları).
- Hayd, Uriel (1973), Studies In Old Ottoman Criminal Law, (Oxford: Clarendon).
- Hassan, Ümit (2001), Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Heper, Metin (2003), "Osmanlıda Devlet Geleneği", Türkiye Günlüğü, (73), s. 113-134.
- Itzkowitz, Norman (1989), Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek. (İstanbul: Çıdam Yayınları).
- İnalçık, Halil (2000), Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet, (İstanbul: Eren Yayıncılık).
- Kânûn-ı Sultân Süleymân Han, Nuruosmaniye Kütüphanesi, İstanbul, no. 4094.
- Kanunnâme-i Âl-i Osman, Münih Bayvera Devlet Kütüphanesi, TUR 111.
- Kraelitz-Greifendorst, Frederich (1921-1922), "Kanunnâme Sultan Mehmeds des Eroberers, Die ältesten osmanischen Straf- und Finanzgesetze", Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, I, s. 13-48.
- Koç, Yunus (2005a), "Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum", Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (35), s. 231-245.
- Koç, Yunus (2005b), "Osmanlı Örfi Hukukunda Standartlaşma (XVI. Yüzyıl)", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, (2), s. 131-148.
- Koç, Yunus (1997), La fixation par écrit des lois ottomanes et le rôle des codes de lois. Etude accompagnée de l'édition du manuscrit de Munich : Tur 111 (XVe-XVIe siècles). (Yayımlanmamış Doktora tezi), (Paris: Université de Paris I, Pantheon-Sorbonne).
- Koç, Yunus (2012), "16. Yüzyılda Tarımda Yatırım Maliyeti Sorunu ya da "Resm-i Tapu" ve Öküz Fiyatlarına Dair Bazı Gözlemler", H.Ü. Türkiyat Araştırmaları, (17), s. 139-148.
- McGowan, Bruce (1983), Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, (Ankara: TTK Yayınları).
- Mumcu, Ahmet (1986), Divan-ı Hümayun, (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları).
- Özcan, Abdülkadir (1982), "Fâtih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi", İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, (XXXIII), s. 7-56.
- Turan, Şerafettin (1970), İbn Kemal Tevarih-i âl-i Osman, I. Defter, (Ankara: TTK Yayınları).
- Tulum, Mertol (1977), Tarih-i Ebu'l-Feth, (İstanbul: Baha Matbaası).
- Uğur, Ahmet (1987), Osmanlı Siyasetnameleri, (İstanbul: Kültür ve Sanat Yayınları).
- Unat, Faik Reşit ve Köymen, Mehmet Altay (1985), Kitap-ı Cihan-nüma, Neşri Tarihi, II. Cilt, (Ankara: TTK Yayınları).

BOŞ Bırakılmıştır

Devlet Öğretisi Metodolojisi – Dr. Georg Jellinek
Allgemeine Staatslehre – Dr. Georg Jellinek

İsmail Bahadır Turan, Doç, Dr, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi. ORCID: 0000-0002-99380175, ismailbahadır.turan@baucyprus.edu.tr

Allgemeine Staatslehre

Dr. Georg Jellinek

Üçüncü Baskı

Berlin 1914

Verlag von O. Häring

İkinci Bölüm

(sayfa 25-52)

Devlet Öğretisi Metodolojisi

Metodolojik Araştırmanın Gerekliği¹

(25nci sayfa) Bugün temel toplumsal sorunları araştırmak için yola çıkan herkes, derinlere inen bir yöntem öğretisinin eksikliğiyle hissedilir biçimde hemen karşı karşıya kalmaktadır. Devlet bilimi literatürü bu noktada en büyük akıl karışıklığını göstermektedir. Çünkü yazarların büyük bölümü, ayrıntıların övgüye değer bir şekilde desteklenmesini borçlu olduğumuz kişiler de dahil olmak üzere, temel fenomenler üzerinde çalışmanın ne kadar büyük zorluklar içerdiğini ne kadar çok ince farka dikkat edilmesi gerektiğini, tam da bu alanda resimlerin ve analogilerin gerçek doğrular olduğuna dair ne kadar yanıltığımızın hiç farkına varamıyorlar. Son dönemde doğa bilimlerinde başarıyla gerçekleştirilene benzer şekilde, sosyal bilimlerdeki tüm zorluklara değinen sistematik, kapsamlı mantık henüz başlamıştır.² Ve bu başlangıçlar ağırlıklı olarak tarih araştırmaları³, **(26ncı sayfa)** politik ekonomi⁴, toplumbilim⁵ ve istatistik⁶ ile ancak sadece çok küçük bir ölçüde⁷ devlet öğretisiyle ilgilidir. Bu nedenle günümüze değin kendi alanında her dayanaksız, içeriksiz fikir, güvenle sunulduğu, savunulduğu sürece bilimsel saygınlık kazanabildi ve ciddi şekilde tartışılabilir.

¹ Bu bölümde Devlet Öğretisi, yukarıda sayfa 9 vd. geliştirilen anlamda genel ve özel Devlet Öğretisi olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle bireysel devlet doktrininin metodolojisi hariç tutulmuştur.

² Genel olarak beşerî bilimlerin metodolojisi üzerine J. St. Mill “Dedüktif ve İndüktif Mantık Sistemi” (System der deduktiven und induktiven Logik). Tercüme eden Schiel, II 6. Kitap; Sigwart Logik, 4. Baskı 1911 II § 104; W. Dilthey “Beşerî Bilimlere Giriş I” (Einleitung in die Geisteswissenschaft) 1883; Wundt “Logik”, 3. Baskı III, 1908.

³ Yeni literatürden öne çıkanlar Georg Simmel “Tarih Felsefesinin Sorunları” (Die Probleme der Geschichtsphilosophie), 3. Baskı 1907; Rickert “20. Yüzyılın Başında Felsefe” (Philosophie im Beginn des 20. Jahrh.) içinde “Tarih Felsefesi” (Geschichtsphilosophie), 2. Baskı 1907 s.321 vd.; Bernheim “Tarih Felsefesi ve Tarihsel Metot Ders Kitabı” (Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie) 5./6. Baskı 1908; burada aynı zamanda kapsamlı literatür referansları; Wilhelm Windelband “Tarih ve Doğa Bilimi” 1894 (Geschichte und Naturwissenschaft); v. Below “Yeni Tarihsel Metot” (Die neue Historische Methode) *Historische Zeitschrift* Cilt 81 1898 s.193-273; Eduard Meyer “Tarih Metodolojisi ve Teorisi Üzerine” (Zur Theorie und Methodik der Geschichte) 1902 (Kleine Schriften 1910 s. 3 vd.); buna ek Max Weber *Archiv für Sozialwissenschaft* XXII 1906 s.143 vd.; Eduard Meyer “Eski Çağ Tarihi” (Geschichte des Altertums) I 3. Baskı 1910; Lindner “Tarih Felsefesi” (Geschichtsphilosophie) 3. Baskı 1912; Franz Eulenburg “Yeni Tarih Felsefesi” (Neuere Geschichtsphilosophie), *Archiv für Sozialwissenschaft* XXV 1907 s. 283 vd. XXVII 1908 s. 771 vd.

⁴ Karşılaştırınız; K. Menger “Sosyal Bilimler ve Politik Ekonomi Metotları Üzerine Araştırmalar” (Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie) özellikle 1883; Gustav Cohn “İktisat Sistemi” (System der Nationalökonomie) 1885 I s. 1 vd.; Adolf Wagner “Politik Ekonominin Temelleri” (Grundlegung der politischen Ökonomie) 3. Baskı I 1893 § 54 vd.; Gustav Schmoller makale “İktisat, İktisat Öğretisi ve Metodu” (Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und ihre Methode) *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften* (HDW), 3. Baskı VIII s. 426 vd. Adı verilen son iki çalışmada zengin literatür bilgileri.

⁵ Kısmen önceki notlarda belirtilenler. Ayrıca özellikle Rudolf Stammler “Materyalist Tarih Anlayışına Göre Hukuk ve İktisat” (Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung) , 2. Baskı 1906; Paul Barth “Tarih Felsefesi Olarak Sosyoloji I” (Die Philosophie der Geschichte als Soziologie I) 1897; Georg Simmel “Sosyoloji” (Soziologie) 1908 s. 1 vd.; Franz Eulenburg “Toplum ve Doğa” (Gesellschaft und Natur) *Archiv für Sozialwissenschaft* XXI 1905 s. 519 vd.; Friederich Gottl “Sosyal Bilimlerde Kavram Oluşturma Üzerine” (Zur sozialwissenschaftlichen Begriffsbildung) *Archiv für Sozialwissenschaften* XXIII 1906 s. 403 vd., XXIV 1907 s. 265 vd. XXVIII 1909 s. 72 vd.; Gustav F. Steffen, “Sosyolojinin Temeli. Doğa Araştırması ve Toplum Bilimi Metodu Üzerine Bir Program” (Die Grundlage der Soziologie. Ein Programm zu der Methode der Gesellschaftswissenschaft und Naturforschung) 1912.

⁶ Karşılaştırınız; Gustav Rümelin (Staatsrath) “İstatistik Teorisi Üzerine” (Zur Theorie der Statistik) “Konuşmalar ve Makaleler” (Reden und Aufsätze) s. 208 vd.; Georg Mayr “Toplum Yaşamında Yasallık” (Die Gesetzmäßigkeit im Gesellschaftsleben) 1877 s.1 vd.; Gustav von Mayr “Teorik İstatistik” (Theoretische Statistik) 1897, “Kamu Hukuk El Kitabı”, Giriş Cildi, Yay. Max von Seydel (Handbuch des öffentlichen Rechts, Einleitungsband, herausg. von M. v. Seydel); “Devlet Bilimi Kavramı ve Yapısı” (Begriff und Gliederung der Staatswissenschaft) 3. Baskı, 1910 §§ 28-31 ve aynı yerde belirtilen kaynaklar.

⁷ Buraya ait olan araştırmalar genel olarak devlet hukuku metodolojisiyle ilgilidir. Karşılaştırınız; benim öznel kamu hukuku sistemi (eserim) Bölüm III. Ayrıca genel devlet hukuku metoduna dair Rieker, yukarıda alıntılanan 18. sayfadaki makalesinde bahsediyor; ardından Hatschek, kamu hukukunda doğa bilimsel kavram oluşturmanın sınırları veya konvansiyonel kurallar üzerine konuşuyor (Jahrbuch des öffentlichen Rechts III 1909 s.1 vd.). Aynı “Genel Devlet Hukuku” (Allgemeines Staatsrecht) I 1909 s. 13 vd.; Kelsen “Hukuki ve Sosyolojik Metot Arasındaki Sınırlar” (Grenzen zwischen juristischer und soziologischer Methode) 1911; Aynı yerde “Devlet Hukuku Öğretisinin Temel Sorunları” (Hauptprobleme der Staatsrechtslehre) 1911 s. III vd., 3 vd.; bununla ilgili olarak Weyr *Grünhuts Zeitschrift* XL’de 1913, s.175 vd.; Spiegel “İdare Hukuku Bilimi” (Verwaltungsrechtswissenschaft) 1909; Piloty’nin de “Metodolojik Açıklamalar” (Methodologische Bemerkungen) Seuffert’in Blätter für Rechtsanwendung 71. Jahrgang 1906, s. 493 vd. yer alan “Hukuk Biliminin Felsefe ile İlişkisi”nde (Beziehungen der Rechtswissenschaft zur Philosophie)’de. Felsefi bakış açısıyla Lask’in “Hukuk Felsefesi” (Rechtphilosophie) “20. Yüzyılın Başında Felsefe” (Philosophie im Beginn des 20. Jahrhunderts) 2. Baskı s. 297 vd., devlet öğretisinin (genel kamu hukukunun) metodolojik sorunlarına da değinmektedir.

İddia, gerçek; inanç, delil; belirsizlik, derin anlam; keyfi spekülasyon, yüksek bir bilgi türü olarak kabul edildi.

(27nci sayfa) Son zamanlarda devlet öğretisi literatüründe böylesine büyük bir boşluğun açılmasının da ana nedeni budur, dolayısıyla son birkaç on yılda hiçbir sistematik çalışma herhangi bir saygınlık kazanamamıştır. Eski, belirsiz yöntemler veya daha doğrusu eski yöntem yoksunluğu, artık günümüzün taleplerini karşılamıyor. Yeni yöntemler henüz oluş aşamasında, bu nedenle ana ilgiyi ayrıntıların araştırılmasına yönlendirebilmek için olabildiğince temel kavramlarla yetinmek gerekiyor. Ancak önemli noktalarda bu temel kavramlardan tümdengelimli bir şekilde ilerlediği için zengin bir ilerlemeyi engelleyen ağır hatalar kaçınılmazdır. Dolayısıyla bugün devlete ilişkin temel fenomenlerin araştırılması, yeni epistemolojik ve mantıksal araştırmaların sonuçları temelinde metodolojik ilkelerin tespitiyle başlamak zorundadır. Ancak o zaman, hem önceki literatürün çalıları arasında eleştirel bir şekilde yolunuzu açmak hem de bağımsız ve verimli araştırmalara ulaşmak için güvenilir bir araca sahip olursunuz. Bu bağlamda aşağıda bu kitapta izlenen metodun en önemli noktaları sunulacaktır. Ancak sadece geniş hatlarıyla: Ne kadar arzu edilir olsa da bu giriş niteliğindeki araştırma yerine ayrıntılara girilecek olursa ayrı bir çalışma yapmak zorunda kalınacaktır.

2. Sosyal Bilimlerdeki Bilginin Doğa Bilimlerindeki Farkı

Genel yasaların etkileri kendilerini öyle bir şekilde kanıtlarlar ki tekil olay doğrudan tek bir türün temsilcisi olarak görülebilir ve bu şekilde doğal süreçler sosyal olandan ayrılır. Oksijenin hidrojenle birleşerek su oluşturma ilişkisini tek bir kez araştırırsaydım, sonuç mümkün olan her durum için aynı şekildedir.

(28nci sayfa) Mümkün olan aynı türden tüm durumlar için geçerlidir; bir hayvan türünün tek bir örneğinin yapısını bilseydim, bu türün diğer kalan tüm üyelerini tanırdım. Her bilimsel ders kitabı bize hem tekil olayın hem de bireyin bir genelin temsilcileri olarak kabul edildiğini ve burada bilimsel değerlerini tükettiğini göstermektedir.

Öte yandan tarihi ve sosyal olaylar farklı hareket ederler.⁸ Burada genel epistemolojik ilkelerden türetilmiş bir talebin her ne kadar var olabileceği düşünülse de tekil olayların çokluğunun, belirli süreçlerde ortaya çıkan sabit yasaların etkisi olarak kavranmasının zor olduğunu söylemek gerekir: Mevcut araçlarımız ve yöntemlerimizle muhtemelen bu tür yasaları anlamlı bir biçimde tespit etmeyi başaramayacağız. Bu, yalnızca fenomenler arasındaki bağlantıyı açıklayan nedensel yasalar için değil, aynı zamanda sabit bir formülde ifade edilen ampirik yasalardaki belirli fenomenlerin yalnızca gerçek düzenli tekrarı için de geçerlidir. Ruhsal alanda, doğal olaylarını ölçtüğümüz ölçü bizi terk eder veya bizi ileriye götürmez. Doğa biliminin nitelikleri niceliklere dönüştürme amacı, tarihsel olaylar dünyası için erişilmezdir. Eski dönemlerin tarih felsefecileri ve günümüz sosyologları tarafından tarihsel olayları yöneten çok sayıda yasa ortaya konmuştur; sadece çok belirsiz genellemeler olmadıkça, bunlardan (ÇN: sosyolog ve tarih felsefecilerinden) sadece ikisi arasında bile çok nadiren temel bir nokta üzerinde uzlaşma olmuştur.

(29ncu sayfa) Sözüm ona yasa, genellikle kanıtlanamaz ve gerçeklere dair yetersiz bilgiye dayanan bir yapı olarak kendisini göstermektedir. Bu nedenle biz, göreceli olarak karmaşık fiziksel olayları doğa bilimsel bilginin yardımıyla önceden hesaplayabiliyor iken gelecekte gerçekleşecek bir olayı makul bir kesinlikle hiçbir zaman belirleyemiyoruz.

---

⁸ Tarihsel ve sosyal yasalara ilişkin olarak Karşılaştırınız; K. Menger s. 32 vd.; Wilhelm Lexis makale "Yasa" (Gesetz im gesellschaftlichen und statistischen Sinn) *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* 3. Baskı IV, s.727 vd.; Gustav Schmoller *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* VIII s.481 vd.; Wilhelm Windelband, *Geschichte und Naturwissenschaft* s.21 vd.; Simmel, "Sorunlar" (Probleme) s. 75 vd.; Bernheim s. 102 vd., s. 111 vd., s. 117 vd., s. 120 vd., 159 vd.; Rickert "Tarih Felsefesi" (Geschichtsphilosophie) s. 370 vd.; Engels Eugen Dühring'in "Bilimin Devrimi" (Umwälzung der Wissenschaft) 3. Baskı 1894 s. 77 vd.; W Freytag *Archiv für Systematische Philosophie* VI 1900 s. 311 vd.; Theodor Lindner "Tarih Felsefesi" (Geschichtsphilosophie) 3. Baskı 1912 s. 160 vd.; Gabriel Tarde "Toplumsal Yasalar" (Die sozialen Gesetze) 1908; Franz Eulenburg "Doğa Yasaları ve Sosyal Yasalar" (Naturgesetze und soziale Gesetze), *Archiv für Sozialwissenschaften* XXXV 1912 s. 299 vd.

Bunun nedeni, sosyal olayların sadece genel güçlerin etkileri olarak değil, öncelikle belirli bireylerin eylemleri olarak da ortaya çıkmasında yatmaktadır. Doğal güçlerin benzerliklerine karşın, insan bireyler temelde sonsuz bir çeşitlilik gösterirler ve bu nedenle doğal güçlerden farklıdırlar. Tüm doğal güçler, onları kuvvet birimlerine indirgeyerek ölçülebilir. En küçük materyal parçalar hem atomun en basit formunda hem de en karmaşık molekülde homojendir. Bir karbon atomu, bir molekül karbonik asit özgül özellikleri bakımından kendi türlerinden olan diğer atom ve moleküllerle aynıdır. Buna karşın insan bireyler, sonsuz çeşitlilik gösterirler; her birinde, sosyal eylemlerini belirleyen, tekrarlanmayan, benzersiz bir unsur bulunmaktadır. Her doğal nesne de kendisini aynı türdeki diğer tüm nesnelere ayıran kişisel bir özellik bulunmaktadır. Ancak doğal nesnelere ne kadar karmaşıkta bu nesnelere bireyselleştirici elementler o kadar çok ifade edilir. Daha karmaşık bitkilerde ve hayvanlarda, herkesi hemen görünür bir keskinlikle bu unsurlarla karşı karşıya getirirler. Ancak bu birey doğa bilimsel araştırmanın nesnesi değildir ya da sadece ikincil bir düzeyde araştırma nesnesidir. Bununla birlikte, insani şeylerde, bireyselleştirici unsurlar o kadar baskındır ki, onları görmezden gelen bir bilim, ancak gerçek hayatı yakalamayan yetersiz sonuçlar sunabilir.⁹

Tüm sosyal fenomenlerin temeli olan birey, hiçbir zaman tam olarak hesaplanamazsa, sosyal yasaların kapsamlı bilgisinin imkansızlığı da ortaya çıkar. Her tarihsel olgu, her toplumsal fenomen,

(30ncu sayfa) diğerleriyle olan tüm benzerliğine rağmen, ne kadar yakından ilişkili olursa olsun her zaman onu diğerlerinden özel olarak ayıran bir bireysel belirgenim ögesi sunar. Hiçbir toplumsal olay yalnızca bir türün temsilcisi değildir, aynı zamanda yalnızca bir kez var olan ve asla tam olarak aynı biçimde tekrarlanmayan bir şeydir, tıpkı aynı bireyin insan bireyselliklerinin öngörülemez bolluğunda asla kendini tekrar etmemesi gibi.

3. Sosyal Bilimde Tiplere Göre Araştırma/İnceleme

Bu çeşitliliğe rağmen bireyler arasındaki fark, ruhsal yapılarında belirli benzerlikler bulunmayacak kadar önemli değildir. Bunlar, bireyselleştirici unsurlar yanında geniş kapsamlı ortak unsurlar da içerirler. Eğer bunlar olmasaydı, beşerî şeyler hakkında bilimsel açıklamaya ulaşmak hiçbir şekilde mümkün olmazdı. İçgüdüler, yetenekler, eğilimler, tüm insanlar arasında, ister daha geniş ya da daha dar çevrede olsun, ortaktır. Yaşamdaki tüm bilgeliğimiz, insan doğasındaki benzerliğe dayanırken yakın ve uzak geleceğe dair tüm yaratımlarımız ve endişelerimiz inanca dayanmaktadır ki insani şeylerin çeşitliliğinde bireylerin özgünlüğünden bağımsız olarak her zaman özdeş bir şey kendisini gösterir.

Bu bilgiyle sosyal bilim araştırmalarına yol ve amaç gösterilir. Aynı türden doğal süreçlerde bilimsel ilgi için özdeş unsurlar baskındır, oysa sosyal süreçlerde bunlar, bireyselleştirici unsurlar tarafından öyle bastırılır ki toplumsal olaylar asla aynı biçimde değil sadece benzer şekilde tekrarlanırlar. Açıklayıcı doğa bilimi bu nedenle bireyselleştirici unsurları büyük ölçüde görmezden gelebilir: Fenomenlerde özdeş olanı başarıyla yakalayabilir. Aynı türden sosyal süreçler ise ancak çok sınırlı ölçüde özdeşlik, ağırlıklı olarak sadece araştırma analogileri sunar. Bu nedenle genel yasalar tekil fenomeni asla açıklayamaz: Hiçbir zaman yalnızca kendisinde safça tezahür eden bir genelin gerçekleşmesi olarak görülmemelidir,

(31nci sayfa) aksi takdirde onun hakkında yalnızca çok çarpık ve yetersiz bir fikir edinilir. Roma hukukçusunun medeni hukuk hakkında haklı olarak öne sürdüğü şey: içindeki her tanım tehlikelidir, çünkü o tanıma temelden değiştirmek zor değildir, bu tüm sosyal bilimlerin alanındaki bütün genel önermeler için geçerlidir. Yaşamın yoğunluğu dar kalıplara sığdırılmaz. Eğer bu şablonları genişletirsek ya o kadar anlamsız ve aşıkardırlar ki,

⁹ Tarihsel-sosyal fenomenler hakkında genel yargıların ve bunların gerçekleşmesinin genel geçer yasalarını bilme/tanıma olasılığı, onlardaki özdeş unsurlar göz önünde tutularak reddedilmemelidir, ancak onlardan, içeriksizlikleri dolayısıyla önemli bilimsel yararların elde edileceğinden şüphe duyulabilir.

neredeysse hiçbir bilimsel değerleri yoktur veya o kadar yanlıştır ki, yüzeysel bir eleştiri bile onları kolayca yalanlayabilir.¹⁰

Bununla birlikte bilimsel araç ve yöntemlerimizin doğası gereği tarihsel olayların genel seyri kesin bir şekilde kavramıyorsa, insan topluluklarının yaşamının belirli yönleri vurgulanır ve araştırmaya tabi tutulursa bilginin önündeki güçlükler azalır.

Tüm bu bilimsel izolasyon, aslında aklın ayırdığını yaşam, parçalanamaz bir bütünlük içinde gösterdiğinden, en başından itibaren belirli hatalarla yüklenmiştir. Bu hatalar, sağduyulu düşünceyle telafi edilebilir, çünkü elde edilmiş bilgi kesin değildir, ancak aksine nesnenin teorik izolasyonu tarafından dışlanan alanlarla bağlantı yoluyla sürekli düzeltmeye ihtiyaç duyar.

Böyle bir izolasyon, bireyin alanından geniş alanların koparıldığı bir durum yaratır ve böylece genel unsurların bireysel unsurlara oranı birincinin lehine artar. Bu şekilde örneğin bir hukukçu, halkın hukuki yaşamını izole ederek bireyleri yalnızca hukuk düzeniyle ilişkiler içinde görür, bu durumda insanlar arasındaki en önemli farklar göz ardı edilir ve belirli bir dereceye kadar göz ardı edilebilir. Yasa insanı, yaşı ve cinsiyetine, mesleği ve statüsüne, düşünceli ve düşüncesiz, kötü ve ihmalkâr davranışına göre tanır ve yargılar.

(32nci sayfa) Ancak kişiliğin daha ince farkları, yargıç ve hukuk hocasının gözünden kaçır. Yargıç ve hukuk hocası için akustikteki tonlar veya optikteki renkler gibi bir geneli temsil eden Caius ve Titius, davalı ve davacı, yeterlidir. Öte yandan hayatın gerçekliğinde tüm yasal işler ve suçlar kişiselleştirilir, dolayısıyla eski bir deyiş geçerlidir: si duo faciunt idem, non est idem (İkisi aynı şeyi yapsa da aynı şey değildir). Haftalık pazarlarda yapılan alışverişin çoğu hukukçu için tek ve aynı kategoriye girer. Ancak iktisadi koşulları, amaçları ve her bir hane için önemini düşündüğümüzde, bunlar arasında da büyük bir çeşitlilik bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, günlük yaşamın iktisadi, istatistiksel, hijyenik vb. yönlerini anlamak isteyenler için büyük bir ilgi konusudur ve bu yönleri genellikle hukuki değerlendirmelerde gözden kaçır. Ve elbette yaşamdaki ilişkilerde kendi bakış açısını tek doğru olarak gören hukukçu, tam anlamıyla bir bilim adamı değildir. Sonuçta hukukun dönüşümü ve daha da gelişmesi, öncelikle yasanın önünde ve arkasında ne olduğuna ilişkin bilgiden kaynaklanır.

Bununla beraber yalıtılmış nesnede bireyselleştirici öğelerin etkisi göreceli olarak daha az olabilir, bu tür bir durumda bile bu etki tamamen yok değildir. Bu nedenle birçok istisna, hukuk kurallarını yıkıp geçer. Yasa yapıcının özel hukukta hukuki türler oluşturması, ancak özel iradenin bu tiplerden geniş ölçüde sapmasına izin vermesi olgusu buradan kaynaklanır. Dispozitif hukuk, bireyciliğin ürünüdür hukuk hayatına da nüfuz eden bireyciliğin ürünüdür. Ceza hukukunda görelî cezalandırma tehditleri, ceza verilmesinin gerekçeleri ve görev yasaklarının sebepleri, suçun kesinlikle bireyselliğine yasal bir ifade kazandırmaya hizmet eder. Bir hukuk önermesi ne kadar genelse o kadar çok istisnanın tanımlanması gerekir ve o kadar az bireysel durumlarda doğrulanacağından emin olunabilir. Hukukta kapsamlı bir genellemeye yönelik her girişim, bireyselleştirici unsurların uçurumunda başarısız olur. Bu nedenle ya hiç gerçekleşmeyen ya da hiçbir yerde tam olarak gerçekleşmeyen saf genel önermelerden oluşan doğal hukuk, pozitif hukukun en keskin antitezidir.

(33ncü sayfa) Ancak hukuk ilişkilerinde olduğu gibi devlet ilişkilerinde de hem devletin tarihsel görünümü hem de tek tek devletin organları ve işlevlerinde de durum aynıdır. Her devlet, her devlet organı, devletteki her süreç öncelikle tamamen bireyseldir. Ama devletin görünümüleri izole edilirse, hepsinde genel ve tekrar eden, bilimsel bilgiyi gerektiren unsurlar göze çarpar. Devletlerin yapısı ve bileşiminde, faaliyet alanlarında nesneyi yalıtılarak tanımlanabilen belirli özdeş unsurlar sayesinde geniş kapsamlı analogiler buluruz. Böylece devletler sınıflandırılabilir ve kurumları tek tip kavramlar altında sıralanabilir ve böylece

¹⁰ Engels'in tarihsel-sosyal alandaki ebedî gerçeklerle ilgili mükemmel açıklamaları. Ancak bunlar, Marks-Engels'in (yukarıda belirtilen yerde s. 83 vd.) sosyalist anlamda kesin bir tarih inşa etme girişimleriyle garip bir tezat oluşturuyor.

devletin bilimi¹¹ yaratılabilir. Ancak bu bilim de hiçbir devlet ve devlet kurumunun, yalnızca bir soyutlamanın gerçekleştirilmesi veya zaten mevcut olanın tekrarı olmadığını gözden kaçırmamalıdır. 14. Louis'in Fransa'sı, III. Friedrich Wilhelm'in Prusya'sı ve III. Alexander'ın Rusya'sı 3 farklı mutlak monarşi tipi değil, aynı zamanda temelde farklı 3 devlet biçimidir.

Kimliklerde baskın olan ve somut tekil devlet yaşamının ilişkileri ve şartlarının bütününe bakıldığında daha açık biçimde ortaya çıkan unsurlar dolayısıyla bu alanda da hiçbir zaman tam olarak özdeş görüngüler yoktur sadece benzer fenomenler vardır: gerçek oluşumlar birbirine özdeş olmaz yalnızca benzeşirler.

Bununla ancak tuhaf bir şekilde bilimin görevi sınırlandırılır. İster tarihsel-politik ister hukuki açıdan olsun, onu (devleti) kendine özgü bir şekilde tanımlayan tekil devletin bilgisi vardır. Böyle bir disiplinde her şey somut, olumlu, bireysel ve gerçektir. Ancak tekil devlet hiçbir şekilde yalıtılmış bir görüngü değildir. Devlet kurumunun tüm gelişimi tekil devletten önce geldi; az ya da çok bilinçli bir şekilde diğer- önceki ya da çağdaş- devletlerin koşulları onu etkiledi; tarihsel olayların akışına yerleştirilen, sınırlarıyla kısıtlanmamış tarihsel güçler tarafından sürekli dönüştürüldü, sürekli diğer devletlerle temas halinde kendi türünü tanımak zorunda kaldı ve bu nedenle tüm özelliklerine rağmen kendisini benzersiz görmesi imkânsızdır.

(34ncü sayfa) Dolayısıyla tekil devlet bilgisi ki bu bilgiden devlet kurumu ve tek tek devletlerin kurumları, somut devlet oluşumundakine benzer görünümde olduğu gibi ortaya çıkar. Bu bilgiyle önce somut devlet kendi özgünlüğüyle kavranır, çünkü bu bilgi ilk olarak tipik olanı bireysel olandan ayırır, bu da hem teorik bilgi hem de politik eylem için en büyük öneme sahiptir.

4. Devlet Öğretisinin Nesnesi Olarak Tipler

Devletin biliminin ve devlet kurumlarının görevi kesinlikle devletin görünümünde ve bunların karşılıklı ilişkilerinde bu tipik unsurları aramaktır. Bu görünüşte çok basit bir cümle olsa da daha fazla açıklama gerektirmektedir.

Her şeyden önce “tip” kavramına tam bir açıklık getirilmelidir. Kavramın, son zamanlarda “Devlet Bilimi”nde (Staatswissenschaft) geçirdiği dönüşüm, bu bilimdeki büyük değişimin kendisinde görülür.¹²

İster platonik bir yolla yalnızca kusurlu bir biçimde bireylerde ortaya çıkan öteki dünyadan bir fikir olarak ifade edilsin ya da Aristo gibi türün tekil örneklerini şekillendiren etkili, form veren güç olarak düşünülün tip kavramı bir türün mükemmel bir özünü belirtmesi anlamında kavranabilir. İdeal tip kavramı, Helenistik felsefeden bu yana Orta Çağ'ın skolastiği üzerinden günümüze değin tüm bilimsel düşünceyi aralıksız uğraştırmıştır.

Bu ideal tip önemli teleolojik anlama sahiptir: Onu ifade etmek her şeyin ve her insani görünümünün sonudur. O bir varlık (olan) değil aksine olması gereken (şey)dir.¹³

(35nci sayfa) Bununla birlikte aynı zamanda verili olanın değerinin bir ölçüsüdür. Ona tekabül eden iyidir ve kendini ortaya koyma ve orada olma hakkına sahiptir; ona uymayan ise bir tarafa atılmak ve aşılma zorundadır. Devlet öğretisinde bu ideal tip düşüncesi zorunlu olarak en iyi devleti bulma amacına ve bu (en iyi) devletteki verili olan devlet kurumlarını ölçmeye doğru akmaktadır. Ancak Devlet Öğretisi tarihi, tipik devleti bulma çabasına ilişkin tarihin küçük bir parçası değildir, bununla birlikte devlet öğretisinin tarihi, hiçbir şekilde tipik devleti bulma girişimlerinin tarihi değildir, bu da temelde tüm devlet öğretilerinin politikaya dönüştürülmesi anlamına gelir. Platon'da tüm politik

¹¹ Yazanın, Staatswissenschaft (Devlet Bilimi) tanımını kullanmaktan özellikle kaçınmaya çalıştığı, bu şekilde Lorenz von Stein'in öncüsü olduğu “Devlet Bilimi” ile bir karşılığa yol açmanın istenmediği düşünülmektedir. (Ç.N)

¹² Yazanın, Devlet Bilimi'ndeki kavram değişikliğini olumsuz olarak gördüğü söylenebilir. (Ç.N)

¹³ Bu tür ideal tiplerin iki türü ayırt edilmelidir. Bu tip ya özgür bir spekülasyon biçimidir (özellikle devlet romanları (*Staatsromane*) biçiminde ortaya çıkar), ya da mevcut devletler ya da onların bireysel kurumları ideal bir tipe dönüştürülür.

speküasyonların açıkça beyan edilen amacı, çağdaş devlet öğretisine kadar bütünüyle örtülü ya da daha açık bir biçimde hala bulunabilir. Devletin amacına ve devletlerin yasal temeline ilişkin tüm araştırmalar, prensin mutlakiyetini ve halkın egemenliğini gerekçelendirmek için tüm doğal hukuksal tümdengelimler, güçler ayrılığı düşüncesine dayanan anayasal devletin tüm tanımları, Hıristiyan, ulusal, hukuk devletinin tüm teorileri, 19. yüzyılda olduğu gibi temelde ideal devlet tipini kesin biçimde belirleme denemesinden başka bir şey değildir.

Ancak bugün, belirli bir tipin bilimsel araştırma yolunda değil, daha çok speküasyon yoluyla bulunduğu dair kanıtta hemen hiç ihtiyaç yoktur. Ve özellikle soğukkanlı, cüretkâr ve dikkatli bir şekilde ilerleyen speküasyon yoluna hiç ihtiyaç yoktur. Bir dönemin ve o dönemin partilerinin en derine inen siyasi amaçları, politik alanyazının tarihinin renkli değişikliklerle sunduğu gibi devlet tiplerinde ifadesini buldu.

İdeal tiplerin aranması ve bulunması, insan doğasının derin, reddedilemez bir ihtiyacına karşılık gelir ve bu pratik açıdan büyük öneme sahiptir. Politika onlarsız hiç yapamaz; insan kaderindeki büyük değişimler hiçbir zaman sadece oportünist eylemlerle gerçekleşmedi. Kalıcı bir şey yaratmak isteyen devlet adamlarının ve partilerin ilkeleri ve tüm devrimci çabalar güç ve sağlıklarını, belirli bir devlet tipinin gerçekleşmesine inancından almazlar.

(36ncı sayfa). İdeal tiplerin eylem için değeri ne kadar büyük olursa olsun, o kadar az teorik-bilimsel bilgi sağlarlar, çünkü teorik bilimin nesnesi var olandır (Seiende) ve öyle kalacaktır, olması gereken (Seinsollende) değil verili dünyadır, yaratılacak bir dünya değildir. Bütün speküasyonlar gibi ideal devlet tipi de nihai olarak öznel inanışlara dayanır ve bunlar arasında öznelin hemfikir olması imkansızdır. İdeal tipler bu nedenle temelde bilginin nesnesi değil, inancın nesnesidir, bu yüzden siyasi doktrinimiz dini fanatikle bu kadar dikkat çekici benzerlik gösterir.

Öte yandan ampirik tip, ideal tip ile karşıtlık içindedir.¹⁴ Eğer çok sayıda bireyi belirli bir bakış açısı altında ortak bir özelliğe göre karşılaştırırsak aynı şekilde tipik resim elde ederiz. Böylece çocuklar, yaşlılar, belirli meslekler, sınıflar, uluslara dair tipik fikirlere sahip oluruz. Herkes daha büyük ya da daha küçük bir keskinlikte karakterine ve tecrübelerine göre böyle tipler oluşturur. Bu tipler aracılığıyla sosyal yaşamımızın büyük bölümünü düzenliyor ve kavriyoruz; evet, gerçekten de pek çok durumda insanların büyük bölümü yalnızca tipe tutunabilir, böylece genellikle tekil durumların bireyselleştirici unsurlarını gözden kaçırmazlar. Ne de olsa sonunda tüm sosyal, ulusal, mezhepsel/dini ön yargılar bu tipik düşünce tarzının sonuçlarıdır. Sürekli olarak bireyselleştirebilme yeteneği (tekilin bireyselliğini sürekli görebilme yeteneği), en yüksek eğitimin göstergesidir.

Ampirik tip, ideal tipten her şeyden önce daha yüksek nesnel bir varlığı temsil etme iddiası olmadığı için farklıdır. O (Ampirik tip), tamamen araştırmacının aldığı bakış açısına bağlı fenomenlerin özelliklerinin bir özeti anlamına gelir. (Ampirik tip), Onlardaki (fenomenlerdeki) ortak noktaları mantıksal olarak ortaya çıkararak fenomenlerin çeşitliliğini düzenler. Böylece o, fenomenlerin kesintisiz zenginliği karşısında gerçek kalarak araştırmacının zihninde bulunan bir soyutlama yoluyla elde edilir.

(37nci sayfa) Devletin biliminin görevi, konusu sadece tekil bir devlet olmadığı sürece, bu ampirik devlet ilişkilerini bulmaktır. Benzer sosyal bileşim, benzer tarihsel gelişim, benzer dış koşullar, benzer siyasi yapılara yol açar. (Ortak kültüre sahip) Bir kültürel topluluğunun parçası olan devletleri birbirine bağlayan tarihsel bağlam sayesinde, bireysel olanın yanında tipik unsurlar da her yerde kendilerini gösterirler ve buna uygun olarak şekillenirler.

Bu ampirik tipler, tümevarımsal yolla, yani hassas bir şekilde tekil devletleri, örgütlenmelerini ve işlevlerini karşılaştırarak, bulunur. Bu metodolojik ilke ne kadar basit görünse de bu alanda tümevarımı yöneten kendine özgü ilkelerin bilincine varmak bir yandan gerekli ve diğer yandan zordur. Her şeyden önce, karşılaştırma çok uzağa taşınmamalıdır.

¹⁴ Bu iki tür tip, Windelband'ın adlandırdığı gibi nitel-teleolojik ve nicel-teorik, Karşılaştırmız; Windelband *Monatschrift für Kriminalpsychologie* II 1907 s. 4 vd.

Kültürün en çeşitli aşamalarından ve en eski zamanlardan devletleri ve devlet kurumlarını karşılaştıran herhangi biri ya hiç tip almaz ya da herhangi bir özgünlüğü olmayan tamamen renksiz tipleri alır. Karşılaştırma ne kadar ileri götürülürse o kadar çok bireyselleştirici unsurlar göz ardı edilir, tipin kurulmasıyla o kadar az bilgi elde edilir. Tarihi yasaların çoğunlukla yalnızca basmakalıp ve klişe ifadeler sunduğu söylenmişti; bu, sosyal bilimlerde aşırı genelleştirmenin de aynı şekilde geçerli olduğu anlamına gelir. Bunu, açıkça genel karşılaştırmalı bir hukuk bilimi yaratma denemeleri de gösterir. Bunlar, yanlarında taşıdıkları malzemeden genel olarak geçerli hukuki gelişme tipleri oluşturdukları sürece ya sadece belirsiz genellemeler üretirler örneğin kaçırma evliliklerinin satış evliliğine dönüştürüldüğü, kan davalarının kamusal cezadan önce geldiği, belirli bir kültür aşamasında tesadüflerin delil oluşturduğu,¹⁵ levirat¹⁶ evliliklerinin halkların büyük çoğunluğunda görüldüğü¹⁷ veya her şeyin farklı koşullarda farklı şekilde gelişebileceği gibi zorlayıcı bir sonuca götürürler.

(38nci sayfa) Son zamanlarda daha az gelişmiş veya uzak kültürlerin hukuk sistemlerine ilişkin yapılan sayısız açıklama, o kadar çok ve o kadar geniş çeşitlilikler göstermektedir ki, bu sürekli artan karmaşık ortamda bilimsel anlayışımızı arttıracak genel ve tipik fenomenlerin belirlenmesi her zaman daha da zorlaşmaktadır. ¹⁸ Bununla metodolojik açıdan tümevarımın, ortak bir tarihsel temelden gelen devletlerle ve bu ortak temeli oluşturan geçmişin siyasi oluşumlarıyla sınırlandırılması da ortaya çıkar. Devletlerin yapılarında ve işlevlerinde kapsamlı bir şekilde örtüşükleri, ancak ortak tarihsel, siyasi, sosyal temellerin mevcut olduğu yerde gösterilebilir. Diğer devlet gruplarına bakmak bilginin düzeltilmesi anlamına gelecektir çünkü bu kesin bir şekilde devlete dair söylenmeye meyledilenlerin bazılarının sadece tarihsel koşullu ve dolayısıyla göreceli olduğunu birçok kez öğretecektir.

Ayrıca tüm mümkün olan devletler listesinden ortaya çıkarılan devletler sistemi içerisinden karşılaştırma da dikkatle yapılmalıdır. Belirtildiği üzere bütün insani kurumlar ve dolayısıyla devlet de dinamik bir doğaya sahiptir, yani devletin varlığı tüm zamanlarda sabit değildir, aksine insanlığın tarihi boyunca uğradığı tüm dönüşüm süreçlerine boyun eğerek değişir, şekil değiştirir. Bu nedenle, devletin zengin bir şekilde geliştirilmiş tipik bir resmini elde etmek için, aynı dönemdeki ya da zaman içinde birbirinden çok uzak olmayan devlet yapılarını karşılaştırmak gerekir. Ne var ki, antik ve modern devletleri yan yana getirdiğinde tipik unsurlar tümüyle eksik olmayacaktır, sadece değişen tarihsel koşullara dayanan bugünkü devletler dünyasının, eski dönemin devletlerinden derin farkı, bir karşılaştırmada bireyselleştirici unsurların tipik olanlara ağır gelmesine izin verecektir. Bu, örneğin antik ve modern demokrasiyi,

(39ncü sayfa) Roma İmparatoru ve modern zamanların mutlak monarkını tek ve aynı zincirin halkaları olarak tasavvur ettiğimizde netleşir. Bu düşüncelerden ayrıca, gelecekte türün değişkenliği ortaya çıkar. Her yeni oluşum, daha önce tipik olarak belirlenmiş bir ögeyi bireysel olarak renklendirerek, yani tür için esaslı olmayan şekilde gösterebilir. Bu gerçeği en isabetli şekilde açıklayan örneği, federal devlet kavramı sunmaktadır. Kuzey Amerika Birliği'nin yaratılmasıyla ortaya çıkan bu yeni tür, başlangıçta teoride yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'ndeki durumdan damıtıldı, yani bir örnekte bulunan şey bilimsel olarak bir tip olarak ilan edildi. O zaman, birlik ve üye devletlerin iktidarının birbirlerinden karşılıklı olarak tamamen bağımsızlığının, devletler birliğinin yeni biçiminin önemli bir emaresi olduğu söylendi. 1848'den bu yana Amerikan etkisi olmadan kurulan İsviçre federasyonu, hatta daha çok Alman İmparatorluğu, bugüne değin oluşturulan şablona sığdırılamadı. Bu nedenle bilim, yeni, benzer oluşumları içine alabilecek şekilde tipi yeniden şekillendirmek için zorlu bir görevle karşı karşıya kaldı. Ancak bu, önceki çalışmanın boşa

¹⁵ Josef Kohler, "Kültürel Bir Olgu Olarak Hukuk" (Das Recht als Kulturerscheinung) 1885 s.8 vd. 20 vd, 23.

¹⁶ Kocasını ölen kadının, kocasının kardeşlerinden biriyle evlenmek zorunda kalması (Ç.N)

¹⁷ Karşılaştırmalı; Albert Hermann Post "Etnolojik Hukuk Bilimi Çalışmalarına Giriş" (Einleitung in das Studium der ethnologischen Jurisprudenz) 1886 s. 28 vd.

¹⁸ Bu konuda çok öğretici olan Post, Afrika Hukuku 2 Cilt 1887, topladığı muazzam materyalden daha geniş bir sonuç çıkaramamaktadır.

gitmesi anlamına gelmez; sadece şimdiye kadar bir tür olarak kabul edilen şeyin, türün içinde bir cinse indirgendiği anlamına gelir.

Böylece türlerin kendileri tarihsel olayların akışına yerleştirilirler; özel tarihsel koşullara göre farklılık gösterirler, karmaşılaşırlar, türlere ve alt türlere ayrılırlar. Böylece bilim yeni bir görevle karşı karşıya kalıyor, yani her bir türün dönüşümünün ve biçimlenmesinin geçtiği yolu belirlemek. Böylece onlar için hem yan yana hem de art arda var olan devletlerin ve devlet kurumlarının tipleri ortaya çıkar. Bu nedenle devlet öğretisi, devlet görünümlerinin gelişme tipleri ve varoluş tiplerini aramak ve bulmak zorundadır.

Öte yandan bu şekilde tanımlanan tipler, tekil görünümlerin bireyselleştirici unsurları sayesinde tam bir keskinlikle ifade edilemeyecektir. Ampirik tipin özünde yattığı gibi farklı yönlerde sapmalar olacaktır, çünkü bu, **(40ncı sayfa)** tekil durumların büyük çoğunluğunun sunduğu ortak özelliklerin vurgulanmasıyla elde edilir.¹⁹ Bu noktada, sosyal fenomenler, doğal olanlardan farklı değildir. Bir hayvan türünün tek tek bireyleri, temel özelliklerdeki tüm ayrıntılara rağmen diğerlerinden türün tam dejenerasyonunu temsil eden, büyük ya da küçük sapmalar gösterirler. Patoloji belirli hastalık tiplerini belirler; bununla birlikte birçok vaka atipik olarak ilerler ve mevcut tipler yeni gözlemlere dayanılarak sürekli yeniden düzeltilir. Ancak böylesi patolojik, ampirik tiplerin bilgisi olmaksızın tıbbi bilgi ve yetenek olmazdı. Bu olası saplamalar göz önünde tutulursa devlet hukuksal ya da siyasi sentezin bir ya da başka duruma uymadığı kanıtlandığında bile çürütüldüğüne inanan, sık sık uygulanmayan bilgiçlik ıvır zıvırlarından da korunulur.²⁰ Diğer taraftan konunun ideal tipler değil ampirik tipler olduğu bilgisi, **(41nci sayfa)** ne kadar bu tür bir muameleye direnseler de verili ilişkileri bir ilkel tipe göre yeniden şekillendirmek isteyen pratik olarak çok zararlı doktrinizmden korunur.²¹

Ampirik tiplerin araştırılması ve kazanılmasının bilimsel önemi, aşağıdaki bakış açılarıyla özetlenebilir. Teorik olarak, özellikle fenomenlerin çeşitliliğini birimlere dönüştürmeye yönelik olan sentetik ihtiyacı tatmin eder ve bu, genel olarak bilimin en yüksek amaçlarıyla uyumludur. Ancak sadece çeşitlilikte netlik ve birlik değil, aynı zamanda her bir olgunun derinlemesine anlaşılması da amaçlanır, çünkü bu, sosyal süreçler alanındaki bütünü içinde adeta konumunu kazanır. Tipik öğelerin ortaya çıkarılmasıyla, daha önce de belirtildiği gibi, her bir siyasi oluşumun bireysel özelliği, türde yer almayan kendi özelliklerinin kalıntısı olarak tanınır.

Pratik açıdan bakıldığında, tip, bir heuristik prensip olarak kendini gösterir. Çünkü ondan, büyük olasılıkla bireysel devlet fenomeninin yaşamı için belirli sonuçlar türetilir. Aynı tip, bu şekilde yaratılan yapıların gelecekte de benzer tasarımlarına işaret eder. Tarih derslerinden bahsedildiğinde, insani işlerdeki tipik unsuru bilinçli veya bilinçsiz olarak göz önünde bulundurulur. Benzer koşullar altında benzer şeylerin tekrarlanması nedeniyle tarih ders verici olabilir. Devlet yaşamının değişkenlik içinde bile sabit bir yanı olduğundan, devlet

¹⁹ Bu açıdan bakıldığında ampirik tip de bir idealdir, ancak var olmanın ideali, olması gerekenin değil, mantıksal, fakat etik ideal değil ve bu bağlamda Max Weber'in "Sosyal Bilimler ve Sosyal Politika Bilgisinin Nesnelliği (Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis *Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik* XIX S. 64 ff.), çalışmasına katılmak gerekir.

²⁰ Julianus'un sözleri, bireysel durumla olan ilişkilerinde tipler için geçerlidir. (Latinceden: Ne kanunlar ne de senato konseyleri, bazen meydana gelen tüm durumları içerecek şekilde yazılmaz, ancak genellikle meydana gelenleri içermek yeterlidir.) Genel olarak, kavrayamadığı bireysel sapmalara izin vermesi kavramsal bilginin doğası gereğidir. Tam bir kesinlik ile, yalnızca tek bir olay (ve bu da yorucu bir şekilde değil) tespit edilebilir, her şeyi gerçeklerden Soyutlamak bize hiçbir zaman gerçeklikle tam olarak uyumlayan görüntüler verir. Tüm kavram oluşumu, ölçülemez gerçekliği mümkün olduğu kadar kavramaya yönelik bir girişimdir ve bu nedenle, Kavramsallaştıran tüm Bilimlerde, bu olasılığın sınırına ulaşıp ulaşılmadığı konusunda sürekli bir tartışma olacaktır. Fakat kavramlar ne kadar geniş olursa, o kadar çok ayrıntı göz ardı edilmelidir. Bir dağın tepesinden manzarayı inceleyen biri, vadiden göremediğini uzaktan görecektir, ancak çayırlardaki otlar (çimenler) kaybolmuştur. Otlar(çimen) kesinlikle hummalı bir araştırmaya değerdir, ancak onun çevresinde mikroskopla bakıldığında kendimizi yönlendirmemiz gereken, tamamen görünmez halde sonsuz bir dünya var.

²¹ Bir tipin her ifadesi zımnî olarak iki cümleyi içinde taşır: "genel olarak/genellikle" ve "koşullar değişmediği sürece/mevcut koşullara göre".

işlerinin akılcı bir şekilde düzenlenmesine dair siyaset bilimi, bilimsel anlamda, genel olarak mümkündür.

Devlet öğretisinin araştırmak zorunda olduğu tipler, devletin incelenebileceği iki bilimsel konuma göre tarihsel-sosyal ve hukuksal olarak iki türdür. Bu nedenle devlet yaşamının şu ya da bu tarafını incelemek için de farklı metotlar gereklidir. Devletin toplumsal özü, tarihsel ve sosyal bilimlerde geçerli yöntemler buna karşın hukuki özü, hukuksal yöntemlerle tanınır.

(42nci sayfa). Özellikle devlet öğretisindeki tarihsel metot hakkında burada genel devlet hukuku öğretisinin hukuksal bazı yöntemlerine bağlanması gereken yönlendirici açıklamalar gereklidir.²²

5. Devlet Öğretisinde Tarihsel Araştırma Yöntemi

Bir kurumun tarihsel araştırılmasının, onun bilimsel anlayışının gerekli önkoşulu olduğu gerçeği artık genel kabul görmüştür. İlk olarak bu cümleyi kuran Tarihselci Hukuk Okulu oldu ve ona Tarihselci Ekonomi Politik Okulu katıldı. Kuşakların gayretli çalışmasıyla biriktirilen tarihsel malzemeyi gözden kaçırmak neredeyse olanaksız hale geldi. Buna rağmen malzemelerin eksiksiz olduğundan, sınırlı alanlarda bile bahsedilemez ve bir tamlığa asla ulaşamayacaktır. Ancak mevcut malzeme bile tam olarak yönetilemez hale gelmiştir; tek bir soruna yönelik araştırma dahi tarihsel ön çalışmanın ağırlığı altında ezilme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Burada, bir kurumun güncel yapısını anlamak için geçmiş bilgisinin ne ölçüde bilinmesi gerektiği gibi kritik soru gündeme gelir. Eğer yanıt, kurumun tarihinin eksiksiz şekilde bilinmesi bugünkü yapısının da bilinmesi demek olsaydı, bilgeliğin boyun eğmiş cahilliği bu alandaki nihai sonuç olurdu.

Öte yandan bu umutsuz teslimiyet, bu kritik soruya hiçbir şekilde doğru yanıt olmayacaktır. Tarihsel araştırma yönteminin ortaya çıkışı ve gelişimi, evrimci düşünce tarzının bütün bilim alanlarında ilerleyen zaferiyle yakından ilişkilidir. Açıkça ya da üstü kapalı olarak belirtilmiş olsa da tüm tarihsel düşünme biçimleri, bize tarihin, fenomenlerin sadece arka arkaya sıralanmasını değil aksine onların canlı gelişimlerini, büyümelerini ve yok olmalarını öğretmesi gerektiği inancına dayanır.

(43ncü sayfa) Bununla ama tarihsel gerçekler, teorik ve pratik sosyal bilimler için değerli ve değersiz olarak ikiye ayrılır ki bu ayrım görecelidir ve her bilgi alanı için farklı sonuçlar verir. Bugünün devletini açıklamak istediği ölçüde Devlet Öğretisi için bu anlayıştan şu sonuçlar ortaya çıkacaktır:

Kurumlar değişir, ancak her değişim gelişim değildir.²³ Değişim, eğer basitten karmaşığa götürüyorsa gelişimdir. Bir görüngünün artan boyutu, süresi, yoğunluğu, bir kurumun amaca uygunluğu, işlevinin artması, gelişim olarak adlandırılır. Hukuki kurumlar ve devlet kurumları, çoğunlukla gelişme olmadan sadece değişirler, hatta gerileyerek bile değişirler. Bir kurum tarihsel süreç sırasında amacını değiştirirse salt bir değişim meydana gelir. Çünkü sosyal kurumların gelişimi, yeni ortaya çıkan amaçları, eski olanların yanında tutulmasını gerektirir. Ancak nerede sadece amaçlar değişirse, orada çok sayıda zamansal olarak ardışık mevcut görüngüler arasında tamamen dışsal bir ilişki vardır.²⁴ Birkaç örnek bize bunu öğretebilir.

²² Metni ana hatlarıyla açıklamak konusunda Hatschek ile örtüşmektedir.

²³ Gelişim sözcüğü, bilimsel terminolojimizin en belirsiz/çok anlamlı sözcüklerinden biridir. Karşılaştırınız; Rickert "Doğa Bilimlerinde Kavram Oluşturmanın Sınırları" (Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung) Bu nedenle, her bilim, her şeyden önce, kendi gelişme kavramı hakkında net olmalıdır. Sosyal bilimler için bu ancak metinde verilen anlamıyla bir değer kavramı olarak kullanılabilir.

²⁴ Wundt'un Ethik 4. Baskı 1912 I s. 118 vd. ahlakın amaç metamorfozları hakkında iyi açıklamalar bulunmaktadır. Aynı şekilde L. Brütt'ün "Die Kunst der Rechtsanwendung" adlı eserinde 1907 s. 62 vd hukukun amaç metamorfozları hakkında iyi açıklamalara yer verilmiştir. Kohler, hukukun gelişiminin doğası/özünü anlamamıştır (yukarıda belirtilen yerde s. 23) Kohler hukukun gelişimi ile sürekli değişimini eş kabul etmiştir.

Bugünkü yargı jürisi, Norman hukukunun kanıt jürisinden kaynaklanmaktadır. Bu aslında bir tanıktır, bir kanıt yargıci değildir. 16. yüzyılda İngiltere’de bu kanıt jürisi, hüküm jürisine dönüştürüldü. Davayla ilgili kendi bilgilerinin yetersiz olduğu ortaya çıktıktan sonra jüri önünde kanıt sunmaya başlanır. Sonuç olarak jüri artık kendi bilgisine göre değil, bilgisine getirilene göre karar verir.

Karar jürisi, ardından Fransız hukuku tarafından benimsenir ve burada, diğerlerinin yanı sıra gerçeğin sorgulanarak karar verilmesi olarak sınırlandırılır ve süreç içinde yeniden dönüştürülür -geliştirilmez-.

(44ncü sayfa) Lordlar Kamarası, Britanya İmparatorluğunun en yüksek mahkemesidir. Bu yüzden daha 14. yüzyılda Avam Kamarası tarafından yüksek dereceli devlet görevlilerine yöneltilen suçlamalar, bu mahkemede inceleniyordu. Kuzey Amerika²⁵ Hukuku bu görevden azletme kurumunu benimsemiştir. Böylesi bir durumda Temsilciler Meclisi davacı, Senato ise yargıçtır. Ancak Senato hiçbir şekilde Birliğin en yüksek mahkemesi değildir.²⁶ Dolayısıyla İngiliz kurumu, ABD tarafından değiştirilmiş, ancak ileriye götürülmemiştir.

Evlât edinme muhtemelen atalara tapınmayla bağlantılı olarak oluştu. Aile üyeleri, ölen atalarının ruhunu beslemek için yemek sunmak zorunda olduklarından, arı halklarda çocuksuz olmak en büyük suçlardan biri olarak görüldü. Bu şekilde atalara kurban sunmanın devamlılığını sağlamak için yapay bir akrabalık yaratıldı.²⁷ Evlât edinme hala sürüyor. Ancak gelişmedi, değişti, çünkü bugünkü amacıyla geçmişteki amacı arasında hiçbir ilişki kalmadı.

Cermen evliliği büyük olasılıkla bir kaçırma evliliği idi ve daha sonra satın alma evliliğine dönüştü. Gelini satın almak yerine daha sonra gelinle nişanlanmak ortaya çıktı ve satın alma fiyatı bir şaka haline geldi. Nişanı, gelinin velisi yoluyla yapılan evlilik izledi ve böylece damat gelin üzerindeki veliliği üstlendi. Katolik kilisesi daha sonra damat ve gelinin papaz önünde rıza beyanını talep etti ve bundan da protestan ve medeni evlilik biçimi ortaya çıktı.

(45nci sayfa) Bu dini ve laik evlilik formları, eski yasanın gelişimi değil, sadece değişimidir.

Sosyal kurumlardaki bu amaç değişikliği çok önemli bir olgudur. Bir kurum ne kadar eskiyse, orijinal amacını korumamış ya da en azından tamamen korumamış olma olasılığı o kadar yüksektir. Siyasi ve hukuki görünüşleri, her zaman yeni amaçlara uyarlayarak mevcut koşullara bağlamaya çalışmak, şeylerin doğasında vardır. Ayrıca koşullar, uzun süre önce onları yaratan amaca hizmet etmese de sosyal kalıcılığın gücü ya da amacından uzaklaşanlara kendi çıkarları için tutunmayı bilenler sayesinde, çoğu zaman varlıklarını sürdürürler. Her iki durumun örnekleri, kamu kurumlarının tarihinin üstünkörü incelenmesinde bile bolca bulunur. Böylece kontun başlangıçtaki kişisel otoritesi, kalıtsal egemenliğe dönüştü; küçük toprak sahibi ile büyük toprak sahibi arasındaki koruma ilişkisi, sonunda karşılığında hiçbir şey verilmeyen bir köleliğe dönüştü; zümrelerin gönüllü ödemelerinden tek taraflı olarak devlet tarafından konulan vergi oluştu; İngiliz krallık zümrelerinin talepleri ve şikayetlerinden anayasal kanun; I. Georg’un İngilizce bilmemesi ve bu sebeple kabine konseyine başkanlık edememesi ardından gelen tüm monarkların kabinenin görüşmelerinden uzak kalmasına vb. yol açtı.

Amaç değişikliğinin doğasına ilişkin içgörü, birçok açıdan toplumsal kurumlara yönelik tarihsel araştırmaların derecesi ve türü için belirleyicidir. Her şeyden önce, mevcut bir görüngünün doğasını anlamanın, tüm geçmişi hakkında bilgi gerektirmediğini öğretir. Bize onu daha iyi anlamamızı öğreten gelişimi, günümüzdeki amacının ilk ortaya çıktığı, yani

²⁵ ABD kastediliyor (Ç.N).

²⁶ Birliğin başkanına karşı açılan davada Birlik Yüksek Mahkemesi Başkanı başkanlık eder ki, bu da sadece İngiliz kurumuna dışsal bir benzeme şeklidir; çünkü İngiltere’de, azletme durumunda, genellikle “Şansölye Lord” değil, “Lord High Steward”ın Üst Meclis’e başkanlık ettiği gibi. Bu durumun motivasyonu ise Başkan Yardımcısı’nın, Başkanın mahkumiyeti durumunda onun yerine geçecek olan Senato’nun düzenli başkanı olarak, dava sürecinin sonucuyla kişisel olarak ilgili olmasıdır. Karşılaştırmız; Ernst Freund “Amerika Birleşik Devletlerinin Kamu Hukuku” (Das öffentliche Recht der Vereinigten Staaten von Amerika) 1911 s.167.

²⁷ Karşılaştırmız; Fustel de Coulanges La cité antique 11. Éd. 1885 liv. II chap. IV. P. 55 vd. (Almanca Paul Weiß 1907); E. Rohde Psyche 2. Baskı 1898 s. 251 vd.

günümüzdeki yaşamıyla ilgili bir ilişkinin ortaya çıktığı noktadan başlar. Bu gelişmeden önce olan şey, artık günümüzün bilimsel kavrayışına hizmet etmiyor. Evlat edinmenin kökenini atalara tapınma kültüründen öğrenince günümüzdeki evlat edinmenin doğasını anlamak benim için daha kolay olmuyor. Çünkü kaybolan dini koşullar ile günümüz arasında canlı bir bağlantı bulunmuyor.

(46ncı sayfa) Aynı şekilde kaçırma ve satın alma yoluyla evlilikler üzerine araştırmalar da günümüzdeki evliliğin anlaşılması açısından çok az önem taşımaktadır.

Ancak bu, tabii ki böylesi tarihsel araştırmaların yüksek bağımsız değeri ve diğer bilim alanları için kapsamlı olan önemini inkâr etmek demek değildir. Bize, sosyal görüngülerin kökenini öğreterek bunların tutarlı bir şekilde çok çeşitli doğal, psikolojik ve etik nedenler ile koşullar tarafından belirlendiğini gösterirler. Fakat esas olarak bugünü değil, geçmişi anlamaya hizmet ederler. Bunun için gelişimin bilgisi yeterlidir. Ona hizmet etmeyen şey, hukuk ve devlet tarihine değil, uğraştığımız alandaki hukuk ve eski devlet eserlerine aittir. Pragmatik bakış açısından, yaşayan kurumların açıklanması, tarihsel materyalden, en fazla safla oluşturan, ancak hiçbir itici güç yaratamayan büyük bir miktarla ayrılır. Başka bir bakımdan da “amacın değişiminin görünümü”, sınırlamayı ve mütevazılığı öğretir. Konu, günümüz kurumlarına, kaybolmuş, tarihsel araştırmalarla belirlenmiş amaçların tekrar bilinçli olarak yasama faaliyetiyle akması veya yok olup gitmiş kurumların övgüye değer amaçlarını göz önünde tutarak kolayca yenilenmesi değildir. Mistik ve muğlak olan bir öğreti, bir halkın tarihsel yaşamının birliği sayesinde geçmişini yeni varoluşu yapmak için yalnızca geçmişini hatırlaması gerektiğini söyler. Bu hatadan, Tarihselci Okulun pratik günahlarının çoğu açıklanabilir. Böyle bir yenilenme denemesi, günümüzdeki halk yaşamının, geçmişin kurumlarını başarılı bir şekilde içine aldığı yerde başarılı olacaktır. Ancak bu kesinlikle bir gelişme değildir, aksine unutulmanın ve dolayısıyla yabancılaşmış olanın resepsiyonudur ki, bu resepsiyon sürecinde ona eşlik eden değişen şartlar nedeniyle, orijinal amacın değişimi olmaksızın nadiren gerçekleşir.

Fakat sosyal bilimlerin en son ve en yüksek ilke sorularından bazıları da toplumsal amaç değişiminin doğasının kavranışıyla hem şaşırtan hem de açıklayan bir aydınlanma elde eder.

(47nci sayfa) Bu, bilhassa genel olarak tüm sosyal gelişmenin ve özel olarak da devlet ve hukuk tarihinin temel kavranışı için geçerlidir. Çok eski zamanlardan bu yana burada iki temel görüş tam bir karşıtlık içerisinde bulunmaktadır. Bunlardan bugün neredeyse bütünüyle terk edilmiş olan ilki, devletin, hukukun ve sosyal kurumların bilinçli olarak birincil şekilde yaratılışını işaret ederken, bugün hâkim olan diğeri ise bu süreçte bireyin sarsılmaz biçimde karşısında olan doğal, daha yüksek güçlerin egemen olduğu bir olay görmektedir. Her iki ilkesel görüş de yanlıştır. İlki, izole, şimdiye kadar kültür tarafından hiçbir şekilde dokunulmamış insanların, sadece binlerce yıllık bilginin tortusu olabilecek açık, amaçlı bir bilinçle yaratmalarına izin verdiğinde, tüm tarihsel bilginin tersidir. Sosyal kurumların amacındaki değişimin tanınmasındaki eksiklik, doğal hukukun temel kusurlarından biri olmuştur. Ancak aynı kusur diğer teorinin tam tersi yönündedir. İster mistik bir halk ruhundan isterse kör iktidar ilişkilerinin etkisiyle olsun, devletin ve hukukun doğal yaratılışını ileri sürerek, insanın maksatlı iradesi olmaksızın hiçbir kurumun oluşamayacağı temel gerçeğini gözden geçirir. En kültürsüz halkların bile gıda, barınma ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması her zaman bilincin ışığında gerçekleşir. Bu tür halkların tüm kurumları ve gelenekleri, en başından her zaman bilinçli, belki aptalca ve zararlı olabilen, ancak psikolojik bir zorunluluğu bulunan bir amaca sahiptir. Son araştırmalar bu alanda kapsamlı materyaller toplamıştır. Fakat tabii ki kültürsüz çağların bilinçli niyeti, onları yavaş yavaş takip eden kültürün ortaya koyduğu şeye yönelik değildir. Bir kez kurulduktan sonra kurumlar, gelenekler ve adetler yavaş yavaş amaçlarını değiştirirler; yeni amaçlara eklenir ve çoğu zaman eski amaçlardan daha ağır basar veya eskileri geri plana iter ve böylece gelişen ve dönüşen amaç değişimiyle geçmişin hiç tahmin etmediği kurumlar ortaya çıkar. Bu nedenle bilinçle yaratılan, gelişme sürecinde, yaratıcı bilincin çok ötesine uzanır ve ancak bu durumda devletin ve hukukun temellerinde, bilinçli insan yaratımı olmadıkları iddiası doğru olur.

(48nci sayfa) Devletin yaratılışının hem bilinçsiz hem de bilincin ışığında gerçekleşen bir süreç olduğu fikri, Helenlerin büyük düşünürlerinin aklında vardı, ki bu düşünürler, sadece devletin doğal yaratılışı teorisinin geleneksel yüzeysel anlatımlarının yaratıcıları olarak tanımlanırlar. Platon ve Aristoteles için devlet, keyfi bir şey değildir. Onlar için insan olmak ve devlette yaşamak ayrılmaz biçimde birbiriyle bağlantılıdır. Aristoteles'e göre sürü hayvanları gibi ya da hatta daha da güçlü bir şekilde insan doğası gereği sosyal bir varlık karakterine sahiptir. Devlet genetik olarak bireyden daha eskidir, çünkü parça sadece bütünden anlaşılabilir ve devletsiz yaşayan ya tanrıdır ya da bir hayvandır. Bununla birlikte, bu düşünürler devletin tarihsel olarak bireylerin amaca yönelik eylemleriyle ortaya çıkmasına izin verirler. Platon'a göre iş bölümü, tamamlama arzusunun egemen olduğu insanları bir araya gelmeye zorlar²⁸ ve Aristoteles'e göre tüm sürü duygularına rağmen, başta tek başlarına yaşayan insanlar²⁹, toplumsal içgüdüler tarafından yönlendirilerek, önce evi, sonra köy topluluğunu ve sonunda da insanın tamamlama arzusunun tam olarak tatmin bulduğu devleti kurarlar. Her ne kadar devlete olan eğilim ve yetenek tüm insanlarda ortak olsa da Aristoteles, devleti ilk kuranı insanların en büyük iyiliksever olarak övmektedir.³⁰ Ancak, bu şekilde kurulan devlette, başlangıçtaki amacın zenginleştirilmesiyle hemen bir gelişme başlar. Sadece yaşam uğruna ortaya çıkan devlet, -iyi yaşam³¹- mükemmel yaşam yüzünden var olur.

Toplumsal amaçların değişimi öğretisi, toplumsal görüngülerin organize şekilde ortaya çıkışı ve oluşumu öğretisinin hatasını da açıkça aydınlatır. Eğer oluşumu ve gelişiminin seyrini tam olarak ya da yakından bilinmiyorsa genel olarak bir kurumun organik kökeni ve oluşumunu varsayabiliriz. Olayın nasıl olduğunu bilmediğimiz için, bilincin olayın seyrinde kesinlikle hiçbir payı olmadığını düşünürüz.

(49ncü sayfa) Tarihsel bir süreç bizden ne kadar uzaksa, bu sürecin detaylarına ilişkin ne kadar az belge varsa, organik devlet ve toplum öğretisi taraftarlarına o kadar çok hizmet eder. Öte yandan tarihsel bilincin ışığında, yani özellikle son zamanlarda ortaya çıkan, sıklıkla inorganik olarak etiketlenir ve bir kenara atılır. Bu nedenle eski kurumlar genellikle organik, gelişme süreçleri açıkça günümüzde olan yeni kurumlar ise mekaniktir. Ne var ki tarihsel araştırma ne kadar ilerlerse, apaçık olması gereken şeyi, yani tüm kurumların kökenlerini bilinçli irade eylemlerine borçlu olduklarını, ancak amaç değişimiyle ilk ortaya çıkış sebebinden koptuklarını ve böylece varoluşları insan iradesinden bağımsız oluşumlar gibi göründükleri gerçeğini de o kadar çok teyit eder.

Bununla birlikte amaç değişikliğinden kaynaklananı değişim yanında, başka bir durum da sosyal kurumların kendine özgü örgütlenmesini etkiler. Eylemlerin zorunlu olarak bir amacı olsa bile, her eylem, öngörülen amaca ya da sadece bu amaca etki etmez. Her eylemin önceden hesaplanamayan, çoğu zaman tahmin bile edilemeyen sosyal etkileri olabilir. Sosyal ilişkilerin karmaşıklığı ve muazzam çeşitliliği dolayısıyla insanın eylemi istenmeyen etkilerin de kaynağıdır. Yeni yasaların, yeni idari birimlerin, yeni vergilerin, parlamentodaki partilerin tutumunun, bir ticaret anlaşmasının, savaş ilanının, toprak tahsisinin, barış anlaşmasının vb. etkileri asla önceden tam olarak hesaplanamaz. Bütün bu süreçlerin, yaratıcılarının gayet iyi bildiği acil ve doğrudan amaçları vardır. Ama bu amaçlara ulaşım ulaşamayacaklarını, arzu edilen ya da istenmeyen başka şeylerin ortaya çıkıp çıkmayacağını bilemezler. Gerçekten de tüm toplumsal olayların içsel bağlantısında, yaratıcısı için kesin olarak teleolojik olarak belirlenmiş tarihsel bir eylemin etkisi, öngörünün erişebileceği her şeyin ötesine geçebilir. Sadece dünya tarihindeki, sonuçları insanlığın kaderinin daha sonraki seyrinde, savaşanlardan zorunlu olarak gizli bir şekilde ortaya çıkan büyük belirleyici savaşları düşünmek yeterlidir. Her yeni teknik buluşun hesaplanamaz etkileri vardır, iktisadi

²⁸ Republik II (Plato-Devlet) s. 369 vd. Karşılaştırınız; Gomperz'in Yunan Düşünürler (Griechische Denker) II s. 370 vd.

²⁹ "Gelişimin ilk başlangıç noktasından itibaren olayları doğasına göre gözlemleyerek hareket edersiniz" Pol. I, 2 1252 b, 24 Bekk.(ÇN: Homeros'tan alıntı)

³⁰ "İnsanın böyle bir toplumda diğerleriyle birlikte var olma eğilimi gayet doğaldır." İbidem 1253a, 30. (ÇN:Aristoteles'in Politika kitabından alıntı)

³¹ Metinde yer alan Yunanca ifadenin tercümesidir. (Ç.N)

üretimdeki her ilerlemenin amaçlanan olumlu sonuçlarına ek olarak tüm ekonomi için istenmeyen olumsuz sonuçları da vardır.

(50nci sayfa) Sosyal kurumların bu istenmeyen ve öngörülmeven etkileri, özellikle de amaçlanan ve amaçlanmayanların kesin bilgisine sahip değilsen, bunların yaratılışlarının insan iradesinden tamamen uzak olduğu ve bu nedenle doğal, organik bir süreç olduğu izlenimini güçlendirir. Sadece böylesi bir doğal ve organik nitelik, en önemsiz ve sapkın olanları da dahil olmak üzere insan eyleminin doğasında vardır. Tüm irade, dış dünyada hiçbir zaman tamamen hesaplanabilir değişikliklere neden olmaz ve bu yüzden aynı zamanda hem makul hem de makul olmayan doğal güçtür. Dindar hacılar, bağılılıkları dolayısıyla alçakgönüllü bir öpücükle azizi kutsuyorlar. Yüzyıllar boyunca bu öpücük, Roma kiliselerinin birinde Michelangelo'nun başyapıtında başparmağı aşındırıp yok etmiştir. Başka bir yerde, toplumsal ve devlet kurumlarını iradeden uzaklaştırılmış oluşumlar olarak gösteren alışkanlığın ne kadar önem kazandığı tartışmalıdır. Çoğu durumda bir kurum ne kadar uzun süre var olursa, onu değiştirmek o kadar zor olur. Buna rağmen var olmak için sürekli biçimde bilinçli irade eylemi gerektirir. Sonuçta bu, planlanmış insan iradesi eylemlerinin toplamından başka bir şey değildir.

6. Devlet Öğretisinde Hukuk Metodu³²

Bu, Devlet Hukuku Öğretisi'nin önermeleri ve hukuk önermelerinin içeriğinin gelişimi için geçerlidir. Daha önce de değinildiği gibi Devlet Öğretisi bir normlar bilimidir. Devlet Öğretisi'nin normları, devletin sosyal bir fenomen olarak varlığına ilişkin ifadelerden kesin biçimde ayrılmalıdır. Devlet Hukuku'ndaki metodolojik tartışmaların büyük bölümü, devletin ikili doğası konusundaki belirsizlikten ve devletle ilgilenen bilimlerin bu belirsizlikte kökenini bulan karşıtlığından kaynaklanmaktadır.

Bu bilgiyle, tüm diğer yabancı araştırma yöntemlerinden alınanlar, Devlet Öğretisi'nin hukuk alanına geri döner ve sosyal alana atanır.

(51nci sayfa) Toplumsal işlev olarak hukuk da kendi özellikleriyle bu sonuncuya aittir. Politika yanı sıra tarih ve sosyal bilimler de hukuka, onun oluşumuna, gelişimine, onda işleyen iktisadi, etik, ulusal fikirlere ve halkın tüm yaşamı üzerindeki etkisine adanmıştır. Bununla birlikte sadece hukuk normlarının dogmatik içeriği, yalnızca hukukçu tarafından uygulanan, hukuk fenomenlerden soyutlama ve bu şekilde bulunan normlardan tündengelimle çıkarım yapma sanatı yoluyla uygulanabilir. Bu hukuki dogmatikğin yerini farklı türdeki bilimler alamaz. Ancak bütünü kavradığını sanan tek yanlı dogmaların bu amacı kaçırdığı, başarılı araştırmalar için devlete yönelik diğer disiplinlerce tamamlanması gerektiği gerçeği, yukarıdakilerden sonra daha ayrıntılı açıklamaya ihtiyaç duymaz.

Devlet Hukuku'nun ampirik, biyolojik, doğa bilimsel ve sosyolojik ele alınması, aslında sosyal Devlet Öğretisi ile ilgilidir. Ancak Devlet Hukuku için sadece hukuk yöntemi geçerlidir. Ancak bunun kamu hukukunun özelliklerine uyum sağlaması zorunludur. Hukuk, özel hukuk ile eş anlamlı değildir. Bununla beraber özel hukuka ait kavramların kamu hukukuna eleştirel olmayan aktarımı, kuşkusuz metodolojik bir hatadır, ancak şüphesiz hukukun tüm alanlarında ortak olan genel hukuk formları vardır. Bununla beraber doğa bilimlerinde tümüyle bağımsız mekanik ve kimyasal metotlar olmadığı gibi özel hukuk ya da devlet hukuksal metottan bahsetmek o kadar yanlıştır. Daha çok, bütünleşik hukuk metodu, her metot gibi üstesinden gelinmesi gereken materyalin farklılıklarına uyum sağlamalıdır. Kamu hukuku ve hukuk ilişkileri özel hukuktan farklı niteliklere sahiptir. Malzemedeki bu karşıtlığı bulanıklaştırmak değil aksine dikkate almak, açıklığa kavuşturulmuş bir hukuki araştırmanın gereğidir. Buna her zaman uyulmaması, metodun bütünlüğüne karşı hiçbir şey kanıtlamaz, aksine sadece tutarlı bir şekilde sürekli doğru kullanımına karşı bir şey kanıtlar. Devlet Öğretisi'nde hukuki araştırmanın sınırları, amacından kaynaklanır. Ancak tüm hukuk

³² Karşılaştırınız; Öznel Kamu Hukuku Sistemi (System der subjektiven öffentlichen Rechte) kitabımdaki derinlemesine açıklamaları s. 13 vd.

biliminde bu amaç, gerçek yaşamı hukuki olarak değerlendirmenin pratik olanaklarını elde etmeye yöneliktir.

(52nci sayfa) Bu pratik amaca bir şekilde hizmet edemeyen tüm yapıların hiçbir bilimsel bir değeri yoktur. Bilginin değerini kendi içinde taşıyan saf teorik bir disiplin gibi kendi başına sürdürülebilecek bir hukuk bilimi yoktur.

Bu nedenle devlet hukuksal Hukuk Bilimi esasen bugüne odaklanmıştır. Geçmiş, sadece tarihsel sorunları anlamak için gerekli olduğu ölçüde hukuki olarak incelenebilir.³³ Özellikle gelecekteki şüphe ve anlaşmazlık durumlarını karara bağlamayı amaçlayan katı hukuksal metoda göre günümüz hukukuyla herhangi canlı bir ilişkisi olmaksızın, örneğin Roma ve eski imparatorluk devlet hukuku gibi ihtilafların ayrıntılı şekilde tartışılması, boş ve gülünç bir çaba olacaktır, çünkü donmuş geçmişi bugünden gelen daha iyi bilgiyle reform etme olanağı yoktur. Geriye dönük “olması gereken” diye bir şey yoktur ve bu yüzden hukuk tarihi de ne olması gerektiği ya da ne olabileceğiyle değil, gerçekte ne olduğuyla ilgilenir.

---

³³ Karşılaştırmamız; Burada Gustav Radbruch Archiv sür Sozialwissenschaft XXII 1906 s. 368 vd.; H. U. Kantorowicz “Hukuk Bilimi ve Sosyoloji” (Rechtswissenschaft und Soziologie) 1911 s. 30 vd. ve orada adı verilenler.

BOŞ Bırakılmıştır

Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile Planlama ve Hayata Bakış

Perspectives on Planning And Life with Prof. Dr. Bilsay Kuruç

Ali Murat Özdemir, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuk Ana Bilim Dalı Ankara/Türkiye. ORCID: 0000-0001-8073-2081, alimurat_ozdemir@yahoo.com

Göksu Uğurlu, Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Ankara/Türkiye. ORCID: 0000-0001-5260-5966, goksuugurlu@gmail.com

Elif Kumru Paksoy, Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı Ankara/Türkiye. ORCID: 0000-0002-8194-0066, kumrupaksoy@gmail.com

Öz

Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile planlamanın tarihi ile başlayarak enerji kaynaklarının toplumsal ve teknolojik etkilerine uzanan bir söyleşi gerçekleştirildi. Sayın Kuruç planlamanın gereklerinden uluslararası ilişkilerin bugününe birçok konuda görüşlerini paylaştı. Toplumsal değişimlerin kolektif düşünceden bireysel rekabete nasıl evrildiğini, gerçek demokrasinin ancak derin toplumsal değişimlerle sağlanabileceği konuşuldu. Sayın Kuruç Türkiye'nin demokratik reform süreçlerindeki engelleri ve bu süreçlerin toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini analiz etti. Uluslararası ilişkilerde, Çin'in "Kuşak ve Yol" projesi, Rusya'nın jeopolitik stratejileri ve Amerika'nın Avrupa üzerindeki etkilerini ele aldı. Çin'in stratejik hamleleri ve küresel güç dinamiklerine etkileri hakkında bilgi verdi. Ayrıca, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi sömürüye karşı gösterdiği direnişi ve Cumhuriyetin bu direnişteki rolünü inceledi.

Anahtar Kelimeler: Planlama, Toplumsal Değişim, Demokratik Reform, Kolektif Düşünce, Kuşak Yol Projesi.

ABSTRACT

The interview conducted with Prof. Dr. Bilsay Kuruç, has been covering topics from the history of planning to the societal and technological impacts of energy resources. Prof. Kuruç shared his views on many subjects, from the necessities of planning to the current state of international relations. He explained how societal changes have shifted from collective thinking to individual competition, arguing that true democracy can only be achieved through deep social changes. Prof. Kuruç analyzed the obstacles to Turkey's democratic reform processes and their impact on social structures. He discussed China's "Belt and Road" initiative, Russia's geopolitical strategies, and the influence of the United States on Europe in the context of international relations. He provided insights into China's strategic actions and their effects on global power dynamics. Additionally, he examined Turkey's resistance to economic and political exploitation and the role of the Republic in this resistance.

Keywords: Planning, Social Change, Democratic Reform, Collective Thinking, Belt and Road Initiative.

Hocam biz Planlama ile başlamayı istiyoruz sizin için de uygunsa. Sermaye birikiminin farklı dönemlerinde planlama süreçleri arasında Türkiye bağlamında ne tür farklılıklar var?

Planlama diye başlayabiliriz veya planlama diye bitirebiliriz, ikisi de olabilir. Yirminci yüzyıla ait bir işti, yirminci yüzyılda bitti. Öyle görünüyor. Yeniden başlamak lazım... Sovyetlerle başladı. Sovyetler, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların lojistik planlamasından öğrendiler, ilk oradan ilham aldılar. Yoksa sosyalizm planlamalı olur diye bir çalışma yoktu önceden, yani pratik bir iş olarak öğrendiler. Kalkınma meselesi olarak öğrendiler. Kendi kendilerine öğrendiler. Şöyle, kendi içlerinde normal sayılabilecek farklı görüşlerin dışında "anayol planlamadır" bakımından bir farklılık yoktu. 1920'lerin başlarında piyasayla işin altından kalkma, yani o sıkıntının; savaş yıllarının falan altından kalkma, NEP diyoruz ya, planlamanın gündeme gelmesi kaçınılmazdı.

Lenin tabii çok erken öldü. Fakat Lenin'den sonraki iktidar sahipliğinde planlama konusunda Troçki ile Stalin arasında da bir fark yoktu. Farkı Stalin kendi lehine yarattı, "tek ülkede sosyalizm" deyince mutlaka "Burada planlama yapacağız" çıktı iş. Ama ekonominin yapısı istedi. Çünkü sanayiyle, planlama böyle yukarıdan indi ve doğru yere indi, sanayiye indi. Başka bir yere inmedi, çünkü işin merkezi sanayidir yani sanayi planı istedi. Türkiye'de böyle bir şey hiç olmadı. Türkiye'de sanayi planı istemedi, çünkü kendi var olma iradesi demek ki yoktu. Hâlâ da yok. Onun için sanayi orada planı istedi ve sanayiyle oldu merkezi olarak. Bu şunu doğru olarak oturttu, orası da büyük bir köylüler ülkesi kırk milyon filan. Kırsal hakimiyet yapıda, dolayısıyla orası geleneksel bir buğday ham madde ülkesiydi. Tarım dışarıdan gerekli döviz getirir, onunla sanayi yaparız düşüncesi başlangıçta vardı. Bu çabuk tersine normale döndü. Yani tarım, sanayiye tabi olmak zorundadır, tersi değil. Demek ki doğrusu bu. Bu, bizi şuna götürüyor: Hangi sektör, üretim düzeyinde şimdi konuşuyoruz, hangi sektör lokomotif, ötekileri çekip götürür? Ona götürüyor.

Çünkü bugünün Türkiye ülkesinde son kırk yıl ama son yirmi yıldır özellikle kaybolmuş durumda. Kim çekip götürecektir? Bugünkü sıkıntıların ekonomik nedeni de oradan kaynaklanıyor çünkü lokomotif olmayınca ve dünya seni kendine tabi kıldıktan sonra, yirmi yıl önce tamamen, bağımlı kıldıktan sonra ilerleyebilmek için döviz muhtaçsın. Yani net. Halbuki bunu dünyadan alıp getirecek, döviz alıp getirecek bir sektörün yok. Sanayi bunu getiremiyor. O nedenle, işte son beş yıldır yaşadığımız merkez bankası da rezervlerini yiyor, satıyor filan var ya, o nedenle oluyor. Çünkü merkez bankası rezerv oluşturamaz kendisi. Nereden alacak? Yani döviz nereden alacak? Bir yerden üretim sonucunda alınıp getirilecek ki, o senin rezervin olsun. Bu da ancak sanayinin işidir veya tarımın işidir. Veya dersin ki ben sadece turizm ülkesiyim, o zaman turizmin işidir. Böyle bir kaynak yok, gelmiyor yani. Türkiye'de döviz getirecek ajan yok. O nedenle borçlanıyorsun, döviz borçla getiriyorsun. Döviz borçla getirdiğin zaman, daima yükün artıyor, daima dünya önünde "ne yaptığını bilmez adam" düzeyinde kalıyorsun. Son yirmi yılın tablosu basitleştirerek söylersek, bu.

Bu nedenle hangi sektör hangisini çekip götürecektir? Yani sektörler arasında nasıl bir bağlantı olacak? Planlamanın ana meselesi bu. Buradan şu çıkıyor: Bir ufka bakma meselesidir özünde. Yani ta oraya kadar, hatta ufkun ötesini de görebilme meselesidir. Orayı görebilme meselesidir. Oraya bakmaksızın olmaz. İşte, yine son yirmi yılda bırak orayı, şu camdan dışarı bakamıyorum. Bakış mesafesi o kadar kısalmış durumda. Bugün tabii acayip bir noktaya geldik çünkü en fazla bir haftalık bakabiliyoruz. Bir aylık da bakamıyoruz. Bırak bir yıllık bakmayı, altı aylık bakmayı, bir aylık da bakamıyoruz. Bir ay sonra ne olacak? Ama esas meselen, ta oraya kadar bakıp oradan buraya gelmek. İşte planlama o, özü bu.

Biz Norveç gibi dört milyon değiliz. Norveç gibi denizden petrolümüz çıkmıyor. Geleneksel bir balıkçılık sektörümüz de yok. Hidroelektrik, yani Allah vergisi hidroelektrik kaynağına da sahip değiliz. Elektrik bedavadır çünkü, sular akıyor oradan elektrik elde ediyor. Yani bunlardan hiçbirine sahip değilsin. Bunlara sahip olduğun takdirde ve dört milyon olman kaydıyla o zaman şunu yapabilirsin: Bütün çocuklarını

okutabilirsin; onlara geleceği gösterebilirsin, uyumlu bir yaşam kurabilirsin. Ama 4 milyonu geçmeme kaydıyla. Dört milyonda kalacaksın yani. Bunları yapabilirsin. Kaynakların o kadar çoksa, rahatsa veya mesela Cenab-ı Hak denizden sana petrol veriyor ki, bugün maaşları artırmak için onu kullanmıyorsun; dünyanın en büyük fonunu kuruyorsun. Niye? O günün birinde bitecek ve gelecek kuşaklar ne yapacak? Bunu yapabiliyorsun. Yani Türkiye'nin durumuyla tam kontrast bir tablo. Dolayısıyla, ben burada seksen milyonum, yılda bir milyon artıyorum yani dört yılda bir Norveç katıyorum nüfusuma. O zaman bunların sağlığı ve okutulmasından başlayan; oraya nasıl varacaklar? Buradan oraya gidebilecekler mi? Birinci soru bu.

O halde, bunu yapmam lazım, önce bunu yapmam lazım. Bunu yapmak, basit olarak planlama yapmak. Ama onu yapabilmek için de biraz önce söylediğim lokomotif sektörleri dünya çapında kurabilmek lazım. Yani Alman sanayi kadar olmayı hedefleyen bir sanayim olmalı. Çünkü ancak o takdirde güvence sahibi olabilirim. Niye? Çünkü bilgi ve görgünün kendini tazeleyerek çoğaltılabildiği alan sanayidir. Ancak sanayi içindeki iş bölümüyle, onu kavrayan insanlarla ve bu insanların habire kendi bilgi, görgülerini artırmaları ile ancak bir toplum bir lokomotive sahip olabilir. İşte ister lokomotif de ister dinamo de. Ama bunun devamlı çalışması, hiç kesilmemesi lazım. O halde bu sanayidir, çünkü özünde bilgi var. Kendini çoğaltan bilgi var. Ama öbür ayak, en başta konuştuğumuz, çocukları sağlıklı ve doğru okur-yazar haline getirmek... O da şunu çıkarıyor, mecburiyet olarak, onlar insani değerlere sahip olarak yetişmelidirler. Aksi takdirde sadece sanayi olsun, makinistim olsun, ustabaşım olsun, çılgın mühendislerim olsun dersin buradan Faşizm'e de gidilir. Yani çocukları okutma meselesi buna göre başka bir şekil alıyor. Önce demek ki çocukları yetiştirme meselesi var, buna göre sanayi var. Demek ki iki ayaklı bir iş özünde yani.

Burada bir şey sorabilir miyim? Bu son dönemde öne çıkan bir askeri-sınai kompleks var Türkiye'de. O dediğiniz anlamda bir ufuk sağlayabilir mi?

Yok, kısmen. Çünkü dünyada son birkaç yılda askeri harcamalar çok arttı. Mesela Amerika yılda bir trilyon dolarlık harcama yapıyor. Silah satışı çok karlı hale geldi kaç yıldır. Gerginlik artıkça, gerginlik artırıldıkça, silah satışı artıyor. Bu alana girersen iyi kazanırsın. Şimdi Ukrayna'ya *drone* satıyorsun değil mi, boyuna? Putin de biliyor bunu, ses çıkarmıyor. Çünkü yapacağı başka bir şey yok. Bu şey vermiyor yani, bir sektör olarak bir şey veriyor ama, şöyle bir ülke düşünemeyiz, hep silah satışı üstüne inşa edilecek. Böyle bir ülke olamaz tabii ki. Ama şu olabilirdi, yani Monaco kadar olsaydık bunu yapabiliydik. Çünkü zaten kendi kendimize devam ettirebilirdik. Ama böyle bir şey yok, seksen milyondan başlamak zorundayız. Yani sıfırdan değil de seksenden. O zaman seksen milyondan başlayınca, karşımızda hiç canımız istemediği halde toplum diye bir mesele var. Toplum, yani önce devlet değil önce toplum meselesi var. Demin konuştuğumuz da o. Çünkü drone yapayım dersin orada devlet var. Ama devletle buradan oraya gidilemez, ancak toplum gider buradan oraya. İşte o da planlamayla oluyor ancak.

Demek ki planlama aslında topluma ait bir şeydir. Öyle olması gerekir. Öyle olaksa, o zaman planlama seksen milyonluk böyle bir ülkede, yani gitgide bilgi bakımından zaman içinde yavaş yavaş gerileyen bir ülkede, görece gerileyen bir ülkede o zaman planlama konuşulacak şeylerin böyle bir masa etrafında herkesin katılımıyla konuşulmasını gerektiriyor. Demokratik olan şey bu. Herkesin katılımıyla konuşulmasını gerektiriyor. Çünkü esas mesele oraya gitmek. Bunu zaten öyle koymazsak o zaman her şey olabilir. Demek ki bir masa etrafında konuşulacaksa planlama birtakım ukala adamların gidip içerdeki odada bir model hazırlayıp getirip "Bakın sizin için güzel planlama yaptık." demeleri değildir. Mutlaka ortak kararlara dayanması lazım. Bu bizi siyasete götürüyor maalesef. Çünkü Türkiye'nin siyaset topluluğu bugün bu konuştuklarımızdan en uzak noktada bulunuyor. Yani bunları düşünmeyen, düşünmemek ile yoğrulan birtakım insanlardan oluşuyor. İktidarda olsun veya olmasın, aralarında bir fark ortaya çıkmıyor. Hepsini şöyle çıkıyorlar ortaya, aralarında bir fark yok: "Benim çok iyi bir projem var!", "Benim müthiş bir projem var!" diye çıkıyorlar. Planlama dediğin zaman da o diyor ki "Bende çok proje var." Yani planlama bu sığ

siyasetçilikte projelerden ibarettir. Şöyle süreçler değildir yani, birlikte tartışılan ve verilen kararların işletilmesi, sadakatle bunları işletme meselesi değildir. Projeden ibarettir ve yavaş yavaş tabii toplum da “Bu projecilik iyi bir şey, zaten başka bir şeye ihtiyaç yok.” demeye alışır. Normal olarak ona alışır. Yani toplumu sığıştırır. Bugün olan şey...

Şu durumda siz kamucu bir planlamayla projeciliği ayırmak gerektiğini; bu projecilik ayağının neoliberal düşünce ile iç içe olduğunu belirtiyorsunuz.

Ben şeyi tercih etmiyorum: Kapitalizmden neoliberallik diye konuşmayı tercih etmiyorum çünkü esas olan kapitalizmdir. Bunun dönemleri olabilir, kapitalizmin özü değişmez. Onun için neoliberal dediğimiz zaman bazı insanlarda “Bu da fena bir şey değilmiş, demek ki liberallik yani serbestlik kapitalizmin özünde var, işte fena değil diye düşünmeyenlerde böyle bir çağrışım da yapabilir. Onun için, kapitalizm kapitalizmdir. Kendine neoliberal dediği dönemi, şimdi tüketme halinde. Yani 2008’de tüketti, şimdi uzatmaları oynuyor. Ama bizim gibi zayıf halkalarda, kapitalizmin zayıf halkası olan Türkiye gibi bir ülkede aynı model devam ediyor. Çünkü zayıf halkanın böyle bir iradesi yok.

Dolayısıyla kamu dediğimiz zaman o ayrı bir kamu yok. Şimdi, sizin alana giriyoruz, iktisatçı gözüyle. Kamu dediğimiz zaman, planlama söz konusu olduğu zaman, ben toplumla devletin diyalektiğini anlıyorum. Bu diyalektik olmazsa, toplum devlete verecek devlet topluma verecek. Bu olmazsa planlamayı kuramayız. Yani 21’inci yüzyılda kuramayız. Yirminci yüzyılda devlet yaptı tabii geniş ölçüde. Ama toplum da sindirdi onları. Türkiye’de mesela siyasetçiler bile anladılar. İlk yirmi yılda siyasetçiler konuşmayı plancılardan öğrendiler. Başladığı zaman ne yatırım demeyi biliyorlardı ne gayri-safı yurtiçi hasıla demeyi biliyorlardı ne işte çoğaltan demeyi biliyorlardı ne dış ticaret açığı demeyi biliyorlardı, hiçbir şey bilmiyorlardı. Bunları hep planlamacılar ile masa etrafında konuşarak öğrendiler. Ondan sonra böyle konuşmaya başladılar. Onlar orada hem devlet adına hem toplum adına bulunuyorlardı. Planlamacılar da hem devlet adına hem toplum adına... Atanmış olmalarına rağmen. Atanma bir şey ifade etmiyordu. Hem devlet adına hem toplum adına konuşuyorlardı. Yani dolayısıyla ortada paylaşılan bir kamuculuk vardı. Paylaşılan bir şey vardı. Paylaşılan şey somut olarak plandı. Yani paylaşmakta mutabakat vardı. Onun için bu anayasaya da yazıldı. Devlet Planlama Teşkilatı anayasal bir kuruluştur diye. 82’de ikide çıkarıldı, sırmalı adamlar tarafından. Çünkü sırmalıların işi devletle toplum diyalektiğini kesmekti. Toplumunu ezerek, yani işçi sınıfını ve gençleri ezerek bunu kestiler. Sonra da bir daha bu diyalektik olmadı. Bir daha toplum devlet diyalektiği kurulamadı. Toplum gitgide afallamış vaziyette kaldı. Afallamış, yönünü bilmiyor. Oraya mı gidilir, buraya mı gidilir, nereye kadar gidilir... Bunu bilmeyen bir hale geldi. Demek ki işin önemli bir kısmı, başlangıç noktasında siyasi karar oluyor.

Şimdi Sovyetler’e dönersek, 1925’te parti kongresinde bu karar alındı. Planlama yapılacak kararı siyasi karar olarak alındı. Ama ortada henüz plan yoktu. Sanayi büyük bir kongre topladı, bir buçuk yıl çalıştılar. Yüzlerce komisyon kurdular. Her sektörde ne olabilir; ne yapılabilir, nerede ne yapılabilir; nerede ne kurulabilir, ne önce kurulur, ne sonra kurulur? Hangisini önce, hangisini sonra kuracağız? Bir buçuk yıl bunu çalıştılar, bir araya geldiler, kavga ettiler. Bunun üzerinde kavga ettiler. Sonra bu yeniden parti kararına dönüştü, parti kongresine götürünce, 1929’da dört gün bunun üzerine konuşuldu. Türkiye’de hangi parti toplantısında plan üzerine konuşma hatırlıyorsun? Demek ki siyasi kararlar ilgili. Şeyde ileri gelmiyor bu, “Efendim orada tek parti vardı da...” O öyle değil. İktidarda bir parti var diye düşün, dört gün planlamayı konuşuyor. Demek ki farklı bir irade çıkıyor ortaya. O halde arkasında irade olacak. Teknik kısmı yaparak öğrenilir. Teknik kısmında o kadar insanın gözünde büyüyeceği bir şey yok. Teknik kısmı yaparak öğrenilir ve yapmaya başlayınca da geliştirilir boyuna. Onun için bunu yapacak olan, yani merkezde teknik çalışmaları yapacak olan bir kadronun olması lazım. Bu kadro değişebilir de; başkaları gelir, onlar gider. Bilgilerini başkalarına verirler. Ama bunun küçük bir kadro olması lazım. Bu bir bakanlık olamaz. Yani Lenin’in alerjik olduğu bir meseleye gelirsek, bürokratikleşmemeli. Okul gibi olmalı yani. Dolayısıyla mesele bu, bakanlık değil de bir kadro. Kendini gitgide sorumlu hisseden bir kadro olması lazım.

Şimdi bu bugünün merkez bankasına ve uğradığı muameleye benzemiyor. Çünkü bugün merkez bankasına Türkiye'de deniyor ki: "Faiz kararı al, benim istediğim gibi al, daha fazla bir şeyle uğraşma. Olabilirse insanlar sermayelerini yurt dışına kaçırıyorlar, bunu önle. Ne yapacaksın bilmem, bunu önle. Bankaların kolunu bük, onları zor durumda bırak istersen. Ama onlar sana borç olarak gelip döviz yatırırlar. Bak ne kadar çok dövizim var dersin ve sermaye kaçışını önlersin. Bunu yap." Demek ki iki şey yapacak: Bir, faiz kararı alacak. Bir de dövizini alıp kaçanlar olursa bunu durduracak. Bundan ibaret, ekonomi bundan ibaret. Dolayısıyla merkez bankasının işi, bu demin konuştuğumuz işe benzemiyor, hiç benzemiyor. Hiç de benzeyemez. Onun için merkez bankası böyle bir masanın tek sahibi olamaz, masada bir iskemlesi olur. Onun uğraştığı iş para işi çünkü. Onun bir iskemlesi olur. Veya koltuk verelim.

Ama onun yanında mesela, devletin bütçesinden sorumlu, hazinesinden sorumlu bir adam oturur. Maliye müsteşarı diye. O oturur. Niye? Çünkü devlet ne kadar mal ve hizmet sipariş edecek? Değil mi? Devlet en büyük alıcı. Bütçe o demek. Bütçe, toplam hasılanın aşağı yukarı yarısı bir ülkede. Ne alacak, nereden ne kadar hizmet alacak? Bunu belirleyecek. O zaman o adam, maliye müsteşarı şöyle düşünüyor: "Aldığım vergiler yetmiyor. O zaman yeniden vergi alacağız, daha fazla vergi almamız lazım. Nereden alacağız? Sermaye sahipleri vermek istemiyor. Ama onlardan almamız lazım. Çünkü servet onlarda. Durdukları yerde servet biriktiriyorlar. O halde, o kaynağı almam lazım." diye düşünecek. "Almadığımı da borçlanacağım" diye düşünecek. "Ne kadar borçlanacağım?" onu düşünecek. Şimdi demek ki onun yanında oturan adam, yani merkez bankasının yanında oturan maliye müsteşarı da bunu düşünecek. Devletin vergi alabilmesi, o sayede harcama yapabilmesi. Yani hastane, okuldan başlamak üzere yol, alt yapı... Bunları yapabilmesi için, ordu besleyebilmesi için, polis... Hepsi var bunların içinde ama başta sağlık ve eğitim geliyor yani bunu garantiye alması gerekiyor. Böyle düşündüğü zaman maliye müsteşarı, o zaman hem devlet hem toplum adına hareket ediyor. Devlet-toplum diyalektiğinde önemli bir adam oluyor ve diyor ki "Aldığım vergiler yetmiyorsa, o zaman borçlanacağım. Ama borcun yükü olabildiği kadar düşük olmalı. Yani düşük faizle borçlanabilmeliyim. Yoksa topluma maliyeti, yüksek faizle borçlanırsam topluma maliyeti yüksek olur." diye düşünecek bir anlamda. Bak kaç şeyi düşünüyor. Bunları masada konuşacak.

Belki merkez bankasından gelen adam diyecek ki: "Düşük faiz olmaz." Çünkü bütün faizler birbirine bağlıdır zincirle. Hepsi birbirine bağlıdır. Yani biri düşük, biri yüksek olamaz. Hepsi aynı mantık içinde. O zaman ikisinin anlaşması lazım. Ama ikisinin masada anlaşması lazım. Herkesin dinlemesi ve katılması lazım. Çünkü orada planlama müsteşarı da oturduğuna göre, o da diyecek ki: "Yatırım yapılması lazım. Yani yatırımları beş yıl için dizdik, oraya gidebilmek için. Birbirine bağladık. O şekilde bağladık ki, biri yapılırsa öteki de yapılabilir diye." Planlama böyle bir süreç. Yani tek başına bir adamın belediye başkan adayı çıkıp "Müthiş bir projem var." falan demesi şeklinde değil. Birbirine bağlı. Demir-çelik kuracaksın bir yerde, o zaman cevheri nereden alacaksın? Demir cevherini. Yerinin belli olması lazım. Kömürü nerden alacaksın ve nasıl getireceksin? Belli olması lazım. Suyu nerden alacaksın? Belli olması lazım. Kaça bunları getiriyorsun? Belli olması lazım. Demek ki hepsi birbirine bağlı. Bunları birlikte yapabildiğin zaman, bir tercih yapıyorsun. O halde, şunu gösteriyor planlama önceliklerle çalışır. Öncelikler doğru olursa, oraya gidebiliriz. O halde orada oturan planlama müsteşarı da onlara diyecek ki: "Kardeşim, benim oraya gitmem için şu yatırımları yaptırmam lazım. Kime yaptıracam?"

Ya kapitalist vardır, değil mi? "Ben yaparım." der. "Bana teşvik verirsen, yani kredi verirsen ben yaparım." der. Ya o vardır yahut ona güvenemiyorsan veya her halükârda, devletin yatırım organı vardır. Yine devlet ve toplum adına hareket eden bir organdır. Yani ne kadar hastane yapacaksın? Ne kadar okul yapacaksın, değil mi? Bunları özel teşebbüsten gelen kapitalist niye okul yapsın ki? Niye sağlık ocağı yapsın ki? Çünkü kâr elde edilmez ki. Sağlık ocağı ona kâr getirmez. Normal olarak kaynağını başka yere aktarmak ister. Ya adamı mecbur edemem. Yapmıyorsa ben yapacağım. Demek ki benim mutlaka yatırım ajanı olarak

olmam lazım. Yani ben devletim veya devlet ve toplumum. İkisi farklı bir şeyler, biri devletin kaynakları ile. Öteki, toplum, “Ortaklaşa bir şey yapalım, ben de varım.” diyebilir. Bu Türkiye’de henüz yok ama olması lazım. Yani okulu kim yapacak? Hastaneyi, sağlık ocağını kim yapacak? Doktorları kim oturacak içine, değil mi? Öğretmenleri kim yetiştirecek? Okul binadan ibaret değil, öğretmenleri kim yetiştirecek? Bunu özel sektör niye yapsın? Niye öğretmenler için okul açsın ki? Eski terimle muallim mektebi. Niye muallim mektebi açsın ki? Para getirmez ki. Öyle bir görevi de yok yani kapitalistin böyle “Hiç istihdama katkı yapmıyorsun.” da diyemeyiz.

Tam bu noktada bir şey sorabilir miyim? Biliyorsunuz Sovyetler Birliği’nde Gosplan ve Gosplan gibi devasa planlama kuruluşları var. Ve bunlar bakanlık çapında, daha da fazla dört yüz binden fazla çalışmanı olduğu söyleniyor. Şimdi, piyasaların üretimin koordinasyonunda belirleyici olmaktan çıktığı bir toplumda, bugünkü yüksek teknolojide kullanılarak üretim gerçekleştirmek mümkün olabilir mi? Yani sosyalizmi tekrar planlama yoluyla ama bugünkü teknik imkanları da kullanarak ayağa diksek de piyasaları üretimin koordinasyonunda belirleyici olmaktan çıkarsak. Planlamanın böyle bir geleceği olabilir mi?

Uzaya hangi akılla gittiler? Piyasalarla mı? Planlayarak gittiler. Planlayarak gittikleri için Amerika’da dehşet uyandırdı. *Military industrial complex* oradan doğdu. O zaman *Ford Foundation* filan devreye girdi. “Adamlar bizi geçti, artık bizim desteğimiz de olsun.” dedi ve Amerikan kapitalizmi kendi sektörel planını yaptı. Onlar da aynı ürünü ve hizmeti ürettiler. Oraya gitmek için. Yani Sovyetler oraya gitti, Amerikalılar oraya gitti. Sovyetlerde planlama sayesinde oldu, Amerika’da da öyle oldu. *Military industrial complex* onu yaptı. Ama daha fazlasını yapmadı. Ama Sovyetler’de mecburdu daha fazlasını yapmaya. Yani okul açmaya, öğretmen yetiştirmeye, sağlık ocağı, hastane, doktor, hemşire yetiştirmeye mecburdu. Çünkü o sosyalizmdi, mecburdu. Amerika da mecbur değildi. Dedi ki: “Sağlık sigortası satın alabiliyorsan, doktor olarak ben sana bakarım.” Yani sıkışmışsın, ölüyorsun, kalp krizi. Adamın kapısına dayanıyorsun ve diyorsun ki: “Doktor kötü durumdayım.” Önce şunu soruyor: “Hangi sağlık sigortan var? Göster bana.” Demek ki onun bir piyasası var. Hakikaten sağlık sigortası olmayana bakılmıyor. Okullarda da benzeri bir şey. Ama tabii, sağlık çok can alıcı bir şey. Dolayısıyla Amerikan kapitalizminin öyle bir mecburiyeti yok ve insanlar da buna inanmış durumdadır. Şimdi bu Obama’nın tabii, özelliklerini biliyoruz. Ama bu, *Medicare*’i getirmek istedi, Washington’da gösteri yaptırıldı halka: “Ben kendi sağlık sistemi tercihim devletle elletmem.” diye gösteri yaptırıldı. Yani diyor ki gariban: “Bana bedava bakamazsın.” diyor. “Benim tercihime,” diyor “saygı duymak zorundasın.” Yani inandırmış sistem, inandırmış durumda.

Dolayısıyla, planlamadan bahsediyorsak o ölçekte siyasi karar mecburiyeti var. Bu siyasi karar olmadan çok yarım yamalak bir şey olur. O planlama olmaz yani. Bu Türkiye’de var mı gerçekçi olarak? Olması lazım yani bugün yok ama olması lazım. Mesele bu. Teknikleri filan mesele değil çünkü bir de şu var: Bilgi işlem teknolojileri bu kadar gelişince birçok planlama sorununu bilgi işlemle eskiden olduğuna göre çok daha çabuk ve etraflı çözebilirsin. Fasıit makineleri vardı eskiden onlarla çalışılırdı hesaplamaları yapmak için. “Hadi, aşağıda başbakan bekliyor!” (*fasit makinesi çevirme hareketi yaparak*). Dolayısıyla aslında bilgi teknolojileri geliştikçe bu planlama tezini tam destekleyen bir teknik gelişme oldu. İşin genel çerçevesi aşağı yukarı bu. Türkiye gibi bir ülke tabii buna mecbur. Mecbur ama şu anda tarihi olarak en uygunsuz zamanda bulunuyor. Hem insan profili bakımından, siyasetçi profilinden başlamak üzere, hem de sermaye sınıfının dünya sermayesine göbeğinden bağlanmış olması bakımından. Sermaye sınıfı buna direnecektir. Eskiden de direniyordu ama şimdi daha kuvvetle direnecektir. Onun için, o direnci ancak siyasetle kırabilirsin. Demek ki siyasetin önceliği gündeme geliyor. Yani toplumu güç olarak arkasına alabilen bir siyaset gerekiyor ki; toplum “Ben buradan oraya gitmek zorundayım.” diye kendi siyasetçisine öğretsin. Yoksa siyasetçi “Ben müthiş projeciğim.” falan diye, o düzeyde kalıyor. O tip olarak kalıyor, normaldir. Hatta “Bu neoliberalizm mahvetti!” diye de konuşur, normal olarak. Ne keskin adam dersin. “Benim bir projem var ya, neoliberalliğe

aykırı.” der, konuşur, konuşabilir de. Böylesi var zaten. Tehlike burada. Yani buradan bambaşka bir yere geliyoruz: Önce düşünce dünyasında gelişme gerekiyor. Bir fikri gelişme istiyor.

Peki hocam; 2018 ya da 2017’de kimilerine göre, petrolün daha fazla üretilmeyeceği tepe noktasını bulduğu söyleniyor; doğalgazda da tepe noktasının 2025 gibi ortaya çıkması bekleniyor. Tepe noktasına ulaşılması basit bir şey değil, bu bundan sonra petrol ve doğalgaz arayışında risk maliyetinin çok daha yüksek olacağı anlamına geliyor. Bu durumda enerji krizi ya da benzer bir şey, toplumun olgunlaşarak siyasi talep oluşturması beklenmeden, planlamanın önünü açabilir mi? Öyle bir şey bekliyor musunuz?

Henüz yok. Bu tez eskiden beri vardır. Ben on beş yıl önce böyle bir konferans dinlemiştim mesela. “Tepe noktasını geçtik, geçiyoruz.” diye. Zaman zaman çıkar böyle şeyler. Ancak yeni kaynaklar çıkıyor, *Arktik* var mesela. Dolayısıyla teknolojinin değişeceği yolunda, yani çabuk değişeceği yolunda, güvenilir çalışmalar yok. Ama şu var; dünyada kuvvetli bir petrol-doğalgaz lobisi var: OPEC, Rusya’yı da katalım. Bunlar fiyatları ayarlıyorlar. Mesela uzun süredir seksen dolar brent fiyatı. Petrol ne kadarsa doğalgaz da buna göre ayarlanıyor. Parite var aralarında. Bu böyle devam ediyor, çünkü yeterli ki kârı buradan elde ediyorlar. Demek ki bir ham madde lobisi var. Buna karşı Uluslararası Enerji Ajansı başından itibaren, yani yetmişlerden itibaren, bunu kontrol etmek istedi. Elli yıl oluyor Yom Kippur Savaşı’ndan bu yana. Sonunda şuraya geldi: Yenilenebilir enerji. Petrolün ve doğalgazın dünyayı kirlettiği tezini benimseyerek, yenilenebilir enerji, rüzgâr, su, vb. onlarla başlayıp; şimdi daha da ilginç küçük maddelerle şimdi elde edilebilen enerjiden çok daha fazlasının elde edilebileceği çalışmaları çıktı ortaya. Uluslararası Enerji Ajansı’nın genel sekreteri de uzun zamandır Fatih Birol diye bir adam. ODTÜ mezunu. Çalışkan bir adam. Dubai’de yapılan son toplantıda OPEC’le yenilenebilir enerji tarafı ilk defa karşı karşıya geldi. Bu noktaya elli yılda gelindi. Tabii zaman hızlanabilir. Yani yenilenebilir enerjinin artması lazım. Hele bizim gibi bir ülkede. Mesela Türkiye’de enerji kaynağının, bakıyorsun, %35’i filan doğalgazdan geliyor ve yapılan projeksiyonlarda hiç değişme yok. Şimdi başımızdakiler bunun ticaretinden de kârlı çıktıkları için umurlarında değil. Dolayısıyla böyle yenilenebilir enerji yapıyoruz diyorlar ama burada bir şey yok. Bu teknoloji meselesi. Teknolojide büyük hamle yapman lazım ki gerçekten petrol ve doğalgazı bertaraf edebilesin. Mesela işte elektrikle işleyen otomobil. Bir süredir var ama daha tam şey alınmadı, ötekini ikame edecek.

Gelmesi de zor.

Dolayısıyla petrol ve doğalgaz hala dünya teknolojisini şekillendiriyor. Bu uzun zaman işi. Olabildiği kadar olur, ama esas amaçlar konuştuğumuz gibi önce insanidir, insani. Çocuğun yetişmesi on yıldır değil mi? O on yıl da önemli işte. On yılda ne yapabilirim? Hep on yıl ama. On yıl hep ileri kayıyor. Hep yeni gelen, yeni doğan bir milyon var ya, hep onların ilk on yılı, ilk on beş yılı. Demek ki planlamanın sürekli olması lazım. Sürekli ve bir temelinin, insani temelinin olması lazım. Bu çocukları okula almalısın ve bunlara bugünkünün tabii tam tersi; Antik Yunan’dan başlamak üzere, Sokrates’ten başlayıp Shakespeare’e gelmek üzere, ondan da bugüne gelmek üzere. Türk tarihinde verilmeyen hümanizm filan verebilmen lazım. Çünkü çocuk büyüdükçe aklında, isterse mühendis olsun, değişik bir insan olmayı birleştirebilsin. Yani planlamanın böyle toplumsal bir süreç demek olduğunu çocuk kafasında geliştirebilsin. Yoksa teknik kadrolar gelir ve gider, yani normal olarak. Eski plancılar var, kimi öldü, kimi yaşlı. Emekli olduktan sonra hiçbiri çalışmıyor. Bunları çalıştıracak, yani diyelim bilgi birikimine sahip insanlardır bunlar, onları çalıştıracak toplum bir kurum hazırlamış değil. Orada işte ölüyorlar filan “Ne kadar çok şey bilirdi.”, “Bak şunu da yapmıştır.” filan da öyle geliyor. Ama onun sahip olduğu bilgi aslında çok önemli bilgi, çok nadir bir bilgi. Dolayısıyla bir nadir bilgiler koleksiyonuna ihtiyaç sonsuz. Onu boyuna geliştirebilme meselesi. Sonsuz, evet. Toplum kuşakları ile bu nadir bilgileri çoğaltamaz ise tabii o zaman iş piyasaya dönüyor.

Sizin bir söyleşinizde bahsettiğiniz bir mesele var: Sizin kuşağımızın, az önce söz ettiğiniz gibi, toplumla devlet arasındaki o diyalektiğin farkında olup toplum için çalışma, çabalama ihtiyacını hisseden bir nesil olması. Aslında az önce söyledikleriniz de biraz onun gibi. Bugünkü kuşağı nasıl görüyorsunuz? Kolektif düşünme, toplum için düşünme... Böyle bir şeyden vazgeçildi diyebilir miyiz?

Bundan uzaklaşıldı. Tabii, yani son kırk yılda kuşaklar bundan uzaklaştırılıyor. O zaman biz hissetmeden düşünmeden doğal yaşam budur filan diye şey ettik kolektif düşünceyi. Yegâne yaşam tarzı budur diye yetiştik. Öyle diyelim. Kariyerde de öyle mesela. Mülkiye'de ne birbirimizden bilgi sakladık ne birbirimizle de böyle itişerek yarıştık. Böyle bir şey olmadı. Yarışma yoktu. Herkes koşuyordu, birlikte koşuluyordu. Herkes birbirine danışıyor, konuşabiliyordu. Kimse kimseyi kıskanmıyor. Ama işte o cumhuriyetin verdiği kolektif “iş olursa kolektif olur” düşüncesinin eseriymiş tabii. Tabii o öyle bir yetişme tarzı. Sonra demokrasi gelince “her koyun kendi bacağından asılır” zamanına geldik. (*Gülüştürmeler*) Şimdi çok saçma bir soruyla karşı karşıya kaldık. Şimdi çocuk, genç diyor ki: “Demokrasi istiyorum.” Ne istediğini bilmiyor aslında. Çünkü onu tanımlamak mümkün değil. Yaşam tarzına dönüşmedikçe; yani herkesin katıldığı yaşam tarzına, herkesin birlikte konuştuğu yaşam tarzına, tabii birlikte düşündüğü, düşünerek konuştuğu yaşam tarzına dönüşmedikçe. O zaman demokrasiyi de tanımlayamam. Ama şimdi, gene meşgul olduğum şeylerden ötürü, mesela demokratik, demokrasi yerine “demokratik devrim” kavramının Türkiye gibi bir toplumda çok daha lüzumlu olduğunu düşünüyorum.

O nedenle bu 1940'ların ilk yarısı üzerinde durdum. Yani koşullar; tek parti dönemi mi? Hem de nasıl. Peki dünyada barış filan mı var? Tam tersine. Yani her dakika bir işgal kuvveti gelebilir. Koşullar bu. Ama o zaman şunu görüyorsunuz: Bu adam, ileriye atılım ancak en zor koşullarda olabilir diye düşünmüş, İkinci Dünya Savaşı yıllarında. Yani ben harbe girmeyeceğim. Fakat koşullar hep zor koşullar olmaya devam edecek, sanki savaştaymışım gibi olacak. Bu zorluğu içerde demokratik atılım yapmak için nasıl kullanırım? Çok parti ikinci parti falan yapacak diyelim o ortamda. Ya ne yapacağım? Köylüleri cumhuriyetin köylüsü yapacağım ve onlara toprak vereceğim. Yani karşıma toprak ağalarını alacağım ve kabilsen savaş yılları öyle bir fırsat ki öyle bir fırsat ki toprak ağalığımı yok edeceğim. Şimdi bu demokratik devrimin daniskası aslında. Yapabilirsen daniskası. Demek ki demokrasi böyle iyi ahlak derneği ortamı değil yani. Herkes birbirine gülcük atıyor, şarkı söylüyor her yer pembeye boyanıyor filan. (*Gülüştürmeler*). Böyle bir şey değil. Tam tersine en zor koşullarda yapma fırsatını yaratabilirsene, tabii o bir çeşit kurmay zekâsı istiyor, yaratabilirsene o zaman olur ve bu da bir çeşit muharebe. Muharebe tabii. Yani demokratik devrim bir muharebedir, zor bir muharebedir. Ama muharebesiz sınıfsal yapıyı değiştirerek toplumun istediği yapıya erişemezsin. Mutlaka muharebe. Onu da senin seçmen lazım. Aksi takdirde eziliyorsun işte, yüzyıllık Cumhuriyet gösteriyor bunu. Kırklarda bu olabilseydi, ama olmadı, neden? Ordu karşı; Mareşal Fevzi Çakmak'tan başlamak üzere, her gün adama diyor ki: “Bu komünist yuvalarını ne zaman kapatacaksın?” Genelkurmay Başkanı Cumhurbaşkanı'na söylüyor bunu. Parti karşı; adam bir eve gidiyor karşılayıcısı yok. Yahu gelen Cumhurbaşkanı. Gittiği yer ama Köy Enstitüsü, karşılayıcısı yok. Mülki idare karşı; kaymakamlar kaçıyorlar. Böyle bir ortamdasın. Dolayısıyla yani siyasi yapı, kendi partinin dokusu karşı. Demek ki onları aşamıyorsun. Mümkün değil çünkü. O çok zor. Orada siyasi yapı öne çıkıyor, siyaset topluluğu yapamayınca olmuyor. “Kötü bir şey ama hadi demokrasi yapayım.” diyorsun. “Celal Bey, gel buraya şu partiyi kur.” diyorsun. “En zararsız adam budur herhalde.” diyorsun. Çünkü o sana eskiden “Şefim” diyordu. (*Gülüştürmeler*) Celal Bey'e “Bir parti kur hadi bakalım” diyorsun, “kontrolümde olsun.” diyorsun. İşte oradan olmuyor tabii. Bir daha dönemiyorsun oraya. Ancak 61'de dönüyorsun, anayasayla. İstisnai bir şey o da. Ona da yirmi yıl tahammül ediyorlar. Bir daha dönüşü yok.

Tabii, yani muharebesiz mümkün değil canım. Muharebeyle düşünmeden mümkün değil öyle görünüyor. Plancı için de öyle. Yani bizim çalıştığımız zamanlarda da şuydu: Planı yaparsın, uygulama bir kere yaparken engellemeye çalışırlar, birincisi o. Engellemeye çalışırlar veya “Bu doğrultuda yapılacak!”

İkincisi şu: Yaparsın, meclisten zorla geçirirsin. Adamlara emrivakiler yaparak geçirirsin. Ondan sonra muharebe başlar, değiştir diye. Dünya Bankası, IMF falan, “Değiştir.” derler. Şantaj yaparlar, vesaire. Ama bu işin doğası bu, böyle olacak. Muharebe işin esası tabii. Çünkü iş hakikaten toplum düzeyinde bir iş. Ülkede teknik, salt teknik bir şeymiş gibi konuşuluyor. Ama toplum, toplumun kendi iradesine sahip olabilmesi meselesi. Oraya, buradan oraya gidebilecek mi? Ancak irade ile gidebilir. Yoksa burada kalıyor işte. Her gün burada: “Faiz kaç olsun?”, “Döviz ne olsun?” orada kalır. Ona mahkûm ettiler Türkiye’yi çünkü.

Bir de tabii dünya sermayesi çok şey, birbirlerinden haberleri var devamlı. Ayrı değil. Finansçılar ayrı sanayiciler ayrı siyasetçiler ayrı filan değil. Mutlaka çok entegre.

İki kutuplu dünyaya gidiş hakkında ne düşünüyorsunuz hocam? İki kutuplu dünyaya doğru gidiyor muyuz?

Şimdi Çin tabii... Acayip bir mahluk yani Çin. Şimdi sahneye çıktı, dört bin yıldır sahneye çıkmıyordu. Değil mi? Kendi sınırlarının dışına çıkmıyordu. Dört bin yıllık bir akla sahip. Ve o değişik bir akıl, iyice irdelemeden karar vermiyor. Konfüçyüs ile Mao’nun düşünme tarzları ortak. Bugünkünün de, Xi’nin de öyle. İyice irdeleyecek. Bir karar verdiyse, diyorsun ki iyice irdeledi. Macera yok. Amerika’da mecburen, Amerika’nın karar ve hareket tarzında mecburen macera denemeleri var. Ama Çin’de yok. Dolayısıyla değişik bir şekilde oynuyor. Fakat çıktığına göre... Şimdi kuşak yol diye bir proje yaptı. Kuşak yol Avrupa’nın ucuna kadar uzanıyor. Her yerden geçiyor. İki yol yani. Avrupa’ya kadar gitti. Bu çok ciddi bir karar. O kararı nasıl verdi? Biz onu bilmiyoruz. Neyi düşünerek verdi? Yani dünya coğrafyasını nasıl böyle, Nasrettin Hoca bölüyor ya hani baklava fıkrasında, onu nasıl böldü? Bir tarafında ne kaldı, öbür tarafında ne kaldı? Bunları bilmiyoruz. Fakat bu şunu gösteriyor bence, dünya hakimiyetini paylaşmaya razı değil, tek başına olursa olacak. Ama o ne zaman olacak? Çünkü zaman da, siyasette ve tarihte, aynı birimlerle ilerlemiyor. Elli yıl hiçbir şey olmayabilir. Elli yıl olmadı işte. Nixon’la Kissinger 72’de gittiler. Dediler ki “Sevgili Mao biz seni çok severiz, şu Rusya’yı aramızda bir paylaşalım.” dediler. O da “Bir düşünelim.” dedi. “Siz varsanız neden olmasın?” dedi. Ama elli yıl geçti üzerinden şimdi çıkıyor ortaya. Ruslar parçalanıp kendileri vaziyeti anladıktan sonra ortaya çıkıyor. Putin Ukrayna’da savaştığı zaman Çin ile arasını yakınlaştırmak için savaşıyor.

Yakınlaşıyor da değil mi?

Git gide yakınlaştı. Şunu da diyeyim Çin aldığı doğalgazın ve petrolün %50’den fazlasını Rusya’dan alıyor, bağımlılaştı. Çin’i bağımlı kıldı, ekonomisini.

Bu yeni bir blok oluşumu mu?

Şimdi Şangay oyunu var. Yani bu bir oyun bence. Değişir, yani değişebilir. Ama Çin’in kararı, kendi başına kendi için aldığı bir karar, bu kuşak yol. Ortak yok orada. Amerika da kendi başına oynuyor. Avrupa’yı tabii kolonize etti. İnanılmaz bir şey o. Koskoca Almanya, nasıl razı olursun doğalgazı 5 misli fiyatla Amerika’dan almaya. Nasıl razı olursun? Razı oldu. Rus gazı geliyordu.

Belli ki Almanya’da devlet yokmuş.

Yokmuş o çıktı ortaya, iyice çıktı tamamen, tabii. Almanya demek Avrupa demek.

Peki Alman küçük ve orta ölçekli işletmeleri ile işçi sınıfı, çalışan insanlar, hizmet sektörü hep böyle katlanacaklar mı bu duruma?

Katlanıyorlar. İlk Sosyal Demokrat Parti’nin yani Marksist partinin çıktığı yer. İlk güçlü olarak, örgütlü olarak geliştiği yer. Sonradan sapmış filan ama neyse. Yani sanayi ülkesi, koskoca sanayi ülkesi. İki kere

perişan olmuş, iki kere ayağa kalkmış. Esas sınamaya bak. Başka hiçbir ülke kalkamazdı. Yani Amerika iki kere perişan olsun bırak bir kere perişan olsun. Bakalım bir daha kalkabilir mi? Kalkamaz. Bunlar kalkmışlar. Ama ondan sonra gidip anahtarını Amerika'ya veriyorsun. Petrol, doğalgaz şirketleri bir yılda yüz milyar doların üzerinde kazandılar bu işten. Rusya da kazandı, fiyat yükselince. Almanya kaybetti. Onun için Avrupa'yı kolonize etmezse Amerika yok zaten. İzole. Kolonize etti NATO ile. Ama alacakaranlıktan geçiyoruz aslında yani. Birbirlerine el ense çekiyorlar. Putin'in de istediği bir şey var o da tahkim etmek istiyor kendini. Sağlam basmak istiyor o kadar yani. Bir yerde gözü yok. Putin'i Avrupa'ya almadılar, çok istedi değil mi? Yirmi yıl istedi adam, almadılar. Biz seni yiyeceğiz demek çıktı oradan. Yani Ukrayna'ya da darbe yapınca Amerika. 2014 mü oluyor?

Evet. Maidan Darbesi.

O zaman belli oldu, Avrupa'ya almayacaklar ve başına bela olacak. Rusya için kötü niyetleri var. Yani parçalamak isteyecekler Rusya'yı. Oradan itibaren belli oldu. O belli olunca o da gitti Kırım'ı aldı. "İlk taşı ben oynayayım." dedi. Böyle başladı. Yani Kırımdan geliyoruz bugüne. Ama Amerika tabii şuna razı; Rusya'yı Çin ile paylaşıp "iki kapitalizmi dünya"ya razı. Bunlar zıt mı olurlar birbirlerine yoksa öyle göstermelik mi kavga ederler? Bu çok ileriye ait bir şey. Ama Çin böyle bir şeye razı değil gördüğüm kadarıyla. İlk defa sınır dışına çıkıyor. Dört bin yıldır ilk defa çıkıyor, işgalci bir devlet olmamış hiç. Şimdi çıkıyor demek ki "Çıkmazsam yok olurum." diye görüyor. "Çıkmazsam bir kere Asya'yı bunlar alacaklar.", "Asya'yı alırlarsa ben yok olurum." diyor. O halde "Mecburum." diye yeni strateji yapıyor. Konfüçyüs de olsa öyle yapardı herhalde.

Zaten Rusya'nın başarısının, ekonomisinin yıkılmamasının arkasında çok ciddi olarak Çin-Rusya bağlantısı var gördüğümüz kadarıyla. Yani bu bağlamda yeni bir blok oluşmuş sanki.

Şimdilik öyle.

Bu bizim için iyi bir şey.

E iyi tabii. Biz zaten Rusya'nın yumuşak karnıyız. Yani Rusya'yı parçalama projesi ile Türkiye'yi parçalama projesi aynı proje, aynı proje ikisi. Onda Amerika ilerleme kaydeder ise mutlaka Türkiye için o niyetleri de ortaya çıkar. Süreç içinde o kıvama gelindiği oldu şimdi. Ama yani tahminimizin ötesinde Cumhuriyetin kazandırdığı, toplumda Cumhuriyetin kazandırdığı bir şey var, öyle bir şey var. Demokrasiyle falan ilgisi yok onun. Şovenizmle de ilgisi yok, şoven bir şey de değil o yani. Bir direniş var. Üç milyon insan burada yürüyor [Ankara], üç milyon insan İstanbul'da yürüyor 29 Ekim'de. Kendi kendilerine, kalkıp yürüyorlar. Bu sadece Atatürk meselesi değil yani. Yani onu bir simge olarak düşündüğün zaman, burada bir şey var.

Tabii, tarihsel bir toplum olmanın...

Ama burada şu var: Bu insanlar hep ekonomik sömürünün süjesi oldular. Son yirmi yılda uygulanan model, ekonomik sömürü modelinin süjesi. Sömürülen insanlar oldular yani. Emekçi oldukça Cumhuriyetçi oldular. İlginç olan şey bu. İlginç olan çelişki burada. Cumhuriyetçi oldukça emekçi oldular. Demek ki demokratik devrim meselesini burada aramak lazım. İlginç olan tarafı o. Yürüdüler, altı milyon yürüdü. Diğerlerini de sayarsam, başka yerlerde İzmir falan on milyona kadar uzanır yani. O şeyden geçiyoruz işte, o alacakaranlık çelişkilerle ilerliyor.

Hocam, sorularımızı cevaplayarak değerli görüşlerinizi bizimle paylaştığınız için çok teşekkür ederiz. Saygılarımızı sunuyoruz.

Arka Kapak